

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**Н. М. Сіренко, І. В. Баришевська,
Ю.О. Щербина**

**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В
УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ**

Курс лекцій

**МИКОЛАЇВ
2016**

УДК 657(477):005.93
ББК 65.052+65.29
С40

Автори: Н. М. Сіренко, І. В. Баришевська, Ю.О.Щербина

Рекомендовано до друку рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету від __._____.2016 р., протокол №__

Рецензенти:

Д. В. Калнауз – директор відділення Миколаївського регіонального управління ПАТ КБ «ПриватБанк»

М. В. Дубініна – д-р. екон. наук, доцент кафедри обліку і аудиту, Миколаївський національний аграрний університет

Сіренко Н. М.

С40 Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : курс лекцій / Н. М. Сіренко, І. В. Баришевська, Ю.О.Щербина. – Миколаїв : МНАУ, 2016. – 132 с.

Курс лекцій розроблено відповідно до типової навчальної програми для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей вищих навчальних закладів 3 та 4 рівнів акредитації. Практичні заняття націлені на вивчення здобувачами вищої освіти питань з обліку банківських операцій і внутрішньогосподарського обліку.

УДК 657(477):005.93

ББК 65.052+65.29

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Змістовий модуль 1 «ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ».....	5
Тема 1 Сутність і місце облікової інформації в управлінні підприємством.....	5
Тема 2 Бухгалтерський облік в інформаційній системі управління підприємством.....	13
Тема 3 Інструментарій бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством.....	21
Тема 4 Принципи, методики і техніки підготовки управлінської бухгалтерської звітності	27
Тема 5 Збалансована система показників у формуванні обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством.....	42
Тема 6 Якість облікової інформації та бухгалтерського обліку.....	51
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В ПРИЙНЯТТІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ.....	56
Тема 7 Бухгалтерський облік в управлінні вартістю підприємства.....	56
Тема 8 Облікова політика в ціноутворенні.....	64
Тема 9 Оцінювання очікуваних витрат для прогнозування та прийняття управлінських рішень.....	73
Тема 10 Бухгалтерський облік для прийняття екологічних рішень.....	87
Тема 11 Бухгалтерський облік для прийняття соціальних рішень.....	98
Тема 12 Бухгалтерський облік в управлінні ризиками підприємства.....	112
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	129

ВСТУП

Метою викладання навчальної дисципліни «Бухгалтерський облік в управлінні підприємством» є надання здобувачем вищої освіти знань з теорії та практики оволодіння професійними знаннями, спрямованими на вдосконалення господарського механізму поліпшення управління підприємством.

Завдання вивчення дисципліни «Бухгалтерський облік в управлінні підприємством» є: засвоєння здобувачем вищої освіти теоретичних основ та їх подальшого застосування майбутніми магістрами з бухгалтерського обліку і аудиту, організації облікової роботи на підприємстві відповідно до «Закону про бухгалтерський облік та звітність в Україні».

Об'єктом вивчення дисципліни є процес інноваційного розвитку соціально-економічних систем.

Предметом дисципліни є сукупність теоретичних та практичних аспектів формування облікової інформації для управління економічним об'єктом.

У результаті вивчення дисципліни здобувачем вищої освіти повинен *знати*:

- методику бухгалтерського обліку в інформаційній системі управління підприємством,
- побудову бухгалтерського фінансового обліку,
- побудову внутрішньогосподарського (управлінського) обліку та бухгалтерської звітності в управлінні підприємством та прийняття управлінських рішень.

вміти:

- поєднати вивчення теоретичних питань з виконанням конкретних практичних завдань.

Практичні заняття націлені на вивчення здобувачами вищої освіти питань з обліку банківських операцій і внутрішньогосподарського обліку.

Конспект лекцій розроблено відповідно до типової навчальної програми для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей вищих навчальних закладів 3 та 4 рівнів акредитації.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

ТЕМА 1 СУТНІСТЬ І МІСЦЕ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

- 1.1 Сутність та класифікація економічної інформації
- 1.2 Інформаційна система підприємства
- 1.3 Роль облікової інформації в управлінні підприємством

Мета: усвідомити сутність і визначити місце облікової інформації в управлінні підприємством.

Ключові слова: економічна інформація, облікова інформація, система управління, інформаційна система.

1.1 Сутність та класифікація економічної інформації

Економічна інформація – це сукупність цифр, фактів, відомостей та інших даних, які переважно кількісно відображають суспільно-економічні явища і процеси. Вона містить дані соціально-економічного планування і прогнозування, фінансових планів, первинного, оперативного й бухгалтерського обліку, статистичної звітності, економічного аналізу тощо.

Інформацію, яка використовується в управлінні, класифікують за різними ознаками (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Класифікація інформації, що використовується в управлінні

Облікова інформація – важлива складова інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Під обліковою інформацією слід розуміти дані про господарські операції та об'єкти, що отримуються на всіх стадіях облікового процесу в ході їх ідентифікації та обробки (рис. 1.2).

Рисунок 1.2 – Облікова інформація в управлінні суб'єктом господарювання

Облікова інформація про об'єкти господарських засобів, джерел їх утворення та про господарські процеси є головним об'єктом облікового процесу. Підсумком здійснення якого є складання звітності суб'єкта господарювання. Інформація, яка надається у фінансовій звітності, повинна бути дохідлива і зрозуміла її користувачам за умови, що вони мають достатні знання та зацікавлені у сприйнятті цієї інформації.

Фінансова звітність повинна містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому. Фінансова звітність повинна бути достовірною. Інформація, наведена у фінансовій звітності, є достовірною, якщо вона не містить помилок та перекозень, які здатні вплинути на рішення користувачів звітності.

Фінансова звітність повинна надавати можливість користувачам порівнювати: фінансові звіти підприємства за різні періоди; фінансові звіти різних підприємств.

Облікова інформація, незважаючи на якому етапі облікового процесу вона формується, при прийнятті управлінських рішень повинна бути релевантною. Релевантна інформація – це інформація, яка необхідна для вирішення управлінського завдання. Відповідно, нерелевантна (іррелевантна) інформація – непотрібна, стороння або ж похідна інформація.

В процесі прийняття управлінських рішень управлінський персонал потребує облікової інформації, що характеризується не тільки релевантністю, але й рядом інших характеристик. До таких слід віднести: час виникнення; спосіб вираження; вплив на управлінський процес; характер обробки; спосіб узагальнення; рівень відкритості; етап утворення тощо.

Для з'ясування цінності облікової інформації в процесі прийняття управлінських рішень облікові працівники, які здійснюють її підготовку та управлінський персонал який надає запит на отримання даних повинні усвідомлювати, яка інформація за змістом показників та за форматом подачі необхідна для вибору найприйнятнішої альтернативи з множини можливих. Тобто дані суб'єкти повинні мати достатні знання щодо класифікації облікової інформації, адже саме класифікація дозволяє краще зрозуміти сутність об'єкта чи явища (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 **Класифікація облікової інформації**

Класифікаційна ознака	Види облікової інформації
За часом виникнення	Ретроспективна, оперативна, перспективна
За моментом виникнення	Первинна, вторинна
За способом вираження	Текстова, таблична, числова, графічна, комбінована
За стабільністю	Змінна (умовно-змінна), постійна (умовно-постійна)
Вплив на процес управління	Активна, пасивна
За економічним змістом	Інформація про господарські засоби, джерела утворення господарських засобів, доходи та витрати, господарські процеси та їх результати
За характером обробки	Систематизована, несистематизована
Інтереси користувачів	Для користувачів з прямим фінансовим інтересом, для користувачів з непрямим фінансовим інтересом, для користувачів без фінансового інтересу
За складом і способом узагальнення	Разова, накопичувальна, зведена
За місцем виникнення	Внутрішня, зовнішня
Рівень відкритості	Відкрита, закрита (конфіденційна)
За етапами утворення	Вхідна, проміжна, вихідна
За способом створення	Інформація створена вручну, інформація сформовано в автоматичному режимі

Отже, облікова інформація є різнобічною за метою створення, взаємозв'язками, послідовністю формування, рівнем відкритості, місцем виникнення тощо. При визначенні виду облікової інформації, надання їй певних характерних рис обліковим працівникам слід ретельно вивчати зміст інформаційних запитів користувачів облікових даних.

1.2 Інформаційна система підприємства

Система – це сукупність взаємодіючих елементів, що об'єднують потоки інформації прямими або непрямыми зв'язками і складають єдине організаційне ціле.

Система управління – це деяка цілісність, що складається з окремих елементів, які знаходяться між собою у взаємозв'язку і взаємозалежності.

В управлінні використовуються основні поняття й характеристики загальної теорії систем (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 **Основні поняття й характеристики загальної теорії систем**

<i>Основні поняття теорії систем</i>	<i>Характеристика понять теорії систем</i>
Стан системи	Упорядкована, має безліч істотних властивостей, якими вона володіє в певний момент часу.
Властивості системи	Сукупність параметрів, що визначають поведінку системи.
Поведінка системи	Реальна або потенційна дія системи.
Дія	Означає, що відбувається подія, яка викликана іншою подією.
Подія	Зміна принаймні однієї властивості системи.
Компоненти системи (елементи, підсистеми)	Будь-яка система, незалежно від відкритості, визначається через її склад. Ці компоненти й зв'язки між ними створюють властивості системи, її сутнісні характеристики.
Границі системи	Різного роду матеріальні й нематеріальні обмежники, що відокремлюють систему від зовнішнього середовища.
Системоутворюючий елемент	Елемент системи, від якого залежить функціонування всіх інших елементів і життєздатність системи в цілому.
Синергія	Система функціонує доти, поки відносини між компонентами системи не здобувають антагоністичного характеру.
Вхід – Перетворення – Вихід	Організаційна система в динаміці представляється в якості трьох процесів. Взаємодія їх дає цикл подій. При системному підході спочатку досліджуються параметри «виходу», тобто товари або послуги, показники якості, витрати, строки, ціна. На «виході» у підсумку повинна бути конкурентоспроможна продукція або послуги. Потім визначають параметри «входу», тобто досліджується потреба в ресурсах, що визначається після детального вивчення організаційно-технічного рівня розглянутої системи і параметрів зовнішнього середовища. Важливого значення набуває дослідження параметрів «процесу», що перетворить ресурси в готову продукцію.
Цикл життя	Будь-яка відкрита система має цикл життя: виникнення, становлення, функціонування, криза, крах.

Інформаційна система може трактуватись як сполучення засобів і методів виробництва, накопичення, перетворення і використання інформаційних ресурсів підприємства з метою здійснення користувачами основних функцій управління. Інформаційну систему визначають і як методологію, організацію, елементи технічного і програмного забезпечення, що необхідні для вводу й отримання певної інформації згідно з вимогами користувача.

В процесі розвитку інформаційних систем відбувався поступовий перехід від опрацювання окремих довільних даних до технологій баз даних зі зміною схем розв'язування прикладних задач (табл.1.3).

Таблиця 1.3 Етапи розвитку інформаційних систем

Етап	Перший	Другий	Третій
Назва	Системи опрацювання даних	Управлінські інформаційні системи	Системи підтримки прийняття рішень
Тривалість	1963 - 1972	1972 - 1986	з 1986
Спосіб використання даних	Окремі дані	Дані + БД	БД
Схема розв'язування задач	Розв'язування задач в пакетному режимі	1. Розв'язування задач в режимі реального часу 2. Багатоваріантні розрахунки 3. Елементарне моделювання	1. Розв'язування задач в режимі реального часу 2. Моделювання техніко-економічних процесів 3. Підтримка управлінських рішень

З точки зору накопичення й обробки інформаційних масивів класифікацію інформаційних систем можна представити схемою (рис. 1.3).

Рисунок 1.3 – Класифікація інформаційних систем

Отже, можемо відмітити, що інформаційні системи дають можливість оптимізувати і раціоналізувати управлінські функції за рахунок застосування сучасних засобів отримання, опрацювання та передавання інформації. Комп'ютери і програмне забезпечення – це лише інструменти, але самостійно продукувати потрібну для організації інформацію вони не можуть. Щоб свідомо використовувати сучасні інформаційні технології, потрібно передусім розуміти проблеми, для розв'язання яких вони були створені, знати їх архітектуру та організаційні процеси, що забезпечують їх функціонування.

1.3 Роль облікової інформації в управлінні підприємством

Облікова інформація є одним із видів даних, що характеризують виробничо-господарську діяльність підприємства. Облікова інформація відрізняється великим обсягом і різноманітністю, складністю логічної та відносною простотою арифметичної обробки. Їй властивий масовий характер обчислень, які виконують за типовими алгоритмами з певною періодичністю.

Облікова інформація має складну ієрархічну структуру, на нижньому щаблі якої містяться інформаційні одиниці – реквізити, що не піддаються подальшому логічному поділу. Ядром економічної інформації підприємства є облікова інформація. Це пов'язано з тим, що вона повніша, точніша й оперативніша, всебічніша і достовірніша за будь-яку іншу. Вона моделює як зв'язки підприємства з навколишнім середовищем, так і його внутрішню структуру, дає можливість розподіляти права виконавців та їхню відповідальність за економічну ефективність.

При цьому облікова інформація відповідає таким принципам:

- а) багатократність використання;
- б) концентрація, тобто обираються тільки суттєві ознаки;
- в) штучність – інформацію створюють люди (працівники підприємства), вона не виникає природно, тобто сама по собі;
- г) цілеспрямованість, тобто інформація відповідає визначеним завданням;
- д) аналітичність, тобто здатність надавати не лише зафіксовані в документах дані, а й підсумкові, розрахункові, додаткові.

Для того, щоб інформація була корисною, вона має бути достовірною і значимою. Достовірність показує, що інформація повністю відображає господарські процеси на підприємстві, легко перевіряється і служить інтересам конкретної особи. Значимість облікової інформації полягає в тому, що вона має бути корисною для складання планів, ґрунтуватися на зворотному зв'язку і надходити до користувача в потрібний час.

Для того, щоб інформацію однозначно сприймали ті, хто брав участь в її підготовці на підприємстві, і ті, хто використовує її поза межами підприємства, вона має задовольняти таким вимогам:

- порівнюваність і постійність – не можна протягом звітного періоду використовувати різні методи реєстрації даних, інакше зникає можливість порівнювати дані;

- суттєвість – не потрібно витрачати час на реєстрацію незначних факторів. Якщо зусилля щодо реєстрації дорівнюють за вартістю засобам, які реєструються, реєстрацію необхідно спростити;

- консерватизм – оскільки відображення фактів господарської діяльності в процесі управління підприємством не завжди є однозначним, необхідно вибирати оцінку, яка є менш оптимістичною, тобто слід враховувати можливий брак прибутку і потенційні збитки. Це забезпечить обережність в оцінці активів, майна і у визначенні величини прибутку;

- повноту – містити максимум даних, необхідних користувачу.

Облікова інформація сама по собі є значною цінністю, незалежно від фактів, які вона фіксує. Ця цінність зумовлена можливостями, котрі вона надає для прийняття рішень, тобто потенційними діями. Кожна така дія стає бухгалтерською категорією. Подібний підхід дозволяє відокремити явище (інформаційний аспект) від факту (економічний аспект) і зосередити увагу бухгалтера на явищі. З цього випливає, що входом і виходом бухгалтерської системи є не дебет і кредит, тобто не облікові координати, а облікова процедура: вхід – первинні документи (вхідні дані), вихід – звітність (результатна інформація). При цьому вартість інформації не має перевищувати витрат на її отримання, тому будь-яка втрата інформації має приносити більші збитки, ніж вартість втрачених даних.

Тестові завдання

1. Управління діяльністю менеджера базується на використанні:

- а) різнобічної інформації;
- б) однотипної інформації;
- в) числової інформації;
- г) текстової інформації.

2. У господарській діяльності підприємства процес управління носить:

- а) інформаційний характер;
- б) системний характер;
- в) дискретний характер;
- г) формалізований характер.

3. Основними вимогами до інформації, що використовується в управлінні підприємством є:

- а) повнота, достовірність, актуальність, оперативність;
- б) об'єктивність та суб'єктивність;
- в) повнота, достовірність, адекватність, цінність;
- г) доступність, актуальність, точність, цінність.

4. Економічна інформація підприємства – це сукупність відомостей (даних), які відображають:

- а) стан або визначають напрям змін і розвитку підприємства та його ланок;

- б) фінансові показники підприємства та його інвестиційних програм;
- в) ймовірні твердження про майбутній стан господарських процесів;
- г) аналітичні дані (докладний опис про об'єкт обліку) за кожною номенклатурою обліку.

5. Інформаційні ресурси – це:

- а) весь обсяг знань, відчужений від їх створювачів, зафіксований на матеріальних носіях;
- б) окремі документи або масиви документів, які не входять до складу інформаційних систем;
- в) відомості, незалежно від форми їх представлення, що засвоюються у формі знань;
- г) організаційно упорядкована сукупність документів (інформаційних продуктів) та інформаційної інфраструктури.

6. Під визначенням інформаційної системи розуміють:

- а) систему, яка організує зберігання і маніпулювання інформацією про проблемну область;
- б) систему, яка включає в себе об'єкт, який одночасно розглядається як єдине ціле, і як різномірні елементи, об'єднані для досягнення поставлених цілей;
- в) систему, яка включає в себе керований об'єкт і виконавчий орган;
- г) систему, яка включає в себе весь обсяг знань, що відчужені від творців та зафіксовані на матеріальних носіях і призначених для загального використання.

7. Головною метою системи «Підприємство» є:

- а) виробництво продукції, надання послуг, виконання робіт;
- б) обробка даних;
- в) передача інформації;
- г) виробництво професійної інформації.

8. Головною метою «Інформаційної системи» є:

- а) виробництво професійної інформації;
- б) передача інформації;
- в) виробництво продукції, надання послуг, виконання робіт;
- г) обробка даних.

9. Уся економічна інформація на підприємстві поділяється на:

- а) п'ять груп;
- б) чотири групи;
- в) три групи;
- г) дві групи.

10. Інформаційні системи обробки розрахункових документів на електромеханічних бухгалтерських машинах є притаманними для періоду:

- а) 1950 – 1960 рр.;
- б) 1960 – 1970 рр.;
- в) 1970 – 1980 рр.;
- г) 1980 рр. – теперішній час.

Контрольні питання:

1. Що таке облікова інформація, які її функції?
2. Що таке система управління?
3. Що таке інформаційна система?
4. На яких принципах ґрунтується облікова інформація підприємства?
5. Які фактори впливають на організаційну побудову бухгалтерського обліку?

ТЕМА 2 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

2.1 Бухгалтерський облік як частина інформаційного забезпечення підприємства

2.2 Системний підхід до поняття бухгалтерського обліку

Мета: визначити роль і місце бухгалтерського обліку в інформаційній системі управління підприємством.

Ключові слова: бухгалтерський облік, інформаційна система, потоки бухгалтерського обліку, система.

2.1 Бухгалтерський облік як частина інформаційного забезпечення підприємства

Для прийняття рішень користувачам необхідно, щоб вони мали достовірну та об'єктивну інформацію про майно, фінансове становище, результати роботи, а також про процеси їх формування на підприємстві. Таку інформацію надає саме бухгалтерська система обліку. Бухгалтерський облік – це частина інформаційного забезпечення підприємства (рис.2.1).

Кожен рівень організації бухгалтерської інформації відповідає за різні функції:

- первинний облік включає збір, реєстрацію й обробку інформації;
- фінансовий облік відповідає за формування бухгалтерських проводок, бухгалтерських регістрів, бухгалтерської фінансової звітності з використанням методів бухгалтерського обліку;
- управлінський облік відповідає за одержання підсумкової достовірної інформації в будь-яких вимірниках для прийняття управлінських рішень, планування та аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства;
- податковий облік відповідає за формування податкових регістрів, отримання інформації для цілей податкового планування;

- екологічний облік сприяє формуванню інформації про екологічну відповідальність підприємства;
- соціальний облік відповідає за формування показників соціального забезпечення працівників та власників підприємства;
- бюджетування дозволяє встановити планові показники, необхідні для реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства;
- внутрішній аудит сприяє оцінці правильності ведення різних видів обліку на підприємстві з метою забезпечення його безпеки.

Рисунок 2.1 – Структура бухгалтерського обліку

До найважливіших об'єктів інформаційного забезпечення управління підприємством з позиції реалізації задач бухгалтерського обліку, слід віднести:

- нормативно-правову базу бухгалтерського обліку;
- облікову політику підприємства;
- дані синтетичного та аналітичного обліку;
- первинні документи;
- фінансову звітність;
- внутрішню (управлінську) звітність.

Зазначені об'єкти повинні бути покладені в основу формування інформаційного забезпечення управління підприємством.

Головним завданням бухгалтерського обліку, як інформаційної системи, є найбільш повне та своєчасне задоволення користувачів достовірними даними про стан майна та результати діяльності підприємства.

У своєму розвитку бухгалтерський облік пройшов певну еволюцію, зумовлену ускладненням господарської діяльності. Розглянемо трансформацію розвитку бухгалтерського обліку як однієї зі складових управління (табл.2.1).

Таблиця 2.1 Періодизація розвитку бухгалтерського обліку як однієї зі складових управління

Етап розвитку суспільства	Об'єкт обліку	Мета обліку	Завдання обліку	Парадигма обліку	
Доцивілізаційний (X тис. до н.е. - II ст. н.е.)	Природні ресурси	Контроль за збереженням цінностей	Розподіл продуктів праці між членами общини	Проста натуральна бухгалтерія	Обґрунтування факту господарського життя як центральної категорії бухгалтерського обліку
Аграрна цивілізація (I ст. до н.е. - кін. XVIII ст.)	Каса, грошові виплати та надходження	Облік грошових виплат та витрат	Контроль за виконанням плану доходів та витрат	Камеральна бухгалтерія	Облік надходжень і видатків шляхом простого підрахунку або подвійного запису
	Майно	Облік результатів використання майна	Контроль майна	Проста монетарна бухгалтерія	Облік стану майна та результатів його використання простим записом
Індустріальний (кін. XVIII-сер. XX ст.)	Майно, нематеріальні активи, облік зобов'язань, дебіторська та кредиторська заборгованість, статутний капітал, амортизація	Облік витрат і калькулювання собівартості продукції	Реальна оцінка майна	Подвійна статистична бухгалтерія	Прибуток є різницею між капіталом на початок періоду і кінець періоду. Майно підприємства включає майно власників
		Визначення ефективності діяльності підприємства	Визначення фінансового результату	Подвійна динамічна бухгалтерія	Фінансовий результат діяльності на будь-який момент часу, при цьому здійснювати це найбільш вдалим способом. Майно підприємства відокремлене від майна власників
Постіндустріальний (кін. XX ст. - до теперішнього часу)	Інформація, природно-ресурсний потенціал	Забезпечення релевантною інформацією процесу прийняття рішень різними групами користувачів	Перерозподіл ресурсів	Подвійна інформаційна динаміка	Забезпечення достовірною інформацією користувачів для прийняття правильних управлінських рішень

З даних таблиці видно, що зі зміною об'єкта обліку змінюються відповідно його мета й завдання, що спричинило зміну теоретичних і методологічних положень бухгалтерського обліку як науки (наукових парадигм). Відбулося зростання ролі бухгалтерського обліку в управлінській системі. Не способи виробництва чи економічні умови господарювання впливають на зміну парадигми, а нові вимоги до обліку з боку системи управління, оскільки бухгалтерський облік є джерелом інформації для прийняття перспективних управлінських рішень.

Головна мета, бухгалтерської інформаційної системи – на базі зібраних вихідних даних одержати вторинну підсумкову інформацію, що буде слугувати основою для прийняття управлінських рішень.

Бухгалтерський облік, як інформаційна система, забезпечує інформацію в безперервному ланцюгу подвійного запису фактів господарської діяльності на рахунках, а подвійний запис разом з іншими елементами методу бухгалтерського обліку створює замкнутий контур інформаційних зв'язків у системі рахунків обліку, що чітко окреслює його межі.

Як і будь-яка система облік має свої вхідні та вихідні потоки (рис.2.2).

Рисунок 2.2 – Потоки бухгалтерського обліку як інформаційної системи

Вхідним пунктом системи є найпростіші елементи. В бухгалтерському обліку такими елементами є факти господарського життя, підтверджені первинними документами. Саме вони лежать в основі побудови всієї системи бухгалтерського обліку. Частина даних обробляється в системі бухгалтерського обліку, в результаті чого на виході утворюється інформація, яка реалізується через: фінансову звітність, податкову звітність, внутрішньогосподарську звітність. Бухгалтерський облік є відкритою системою, в якій кількість елементів та зв'язків між ними змінюється залежно від входів та виходів з неї, яка здатна пристосовуватися до впливу оточуючого середовища.

2.2 Системний підхід до поняття бухгалтерського обліку

Огляд різних трактувань поняття «система» показує, що можна виділити такі основні пов'язані з ним змістові аспекти:

- найпоширенішим, але й найвужчим є «інженерне» розуміння системи як взаємозв'язаного набору елементів та способів їх з'єднання, які слугують певній меті;
- у «конструкторському» розумінні «система» подається як проектування та створення певного комплексу методів і засобів, які дослідник або розробник застосовує для досягнення певної мети, для виконання свого завдання;

- в науково-дослідницькому трактуванні «система» уявляється як загальна методологія дослідження процесів і явищ, що відносяться до певної галузі людських знань;
- у теоретико-пізнавальному аспекті «система» розуміється як спосіб мислення.

Система бухгалтерського обліку – це своєрідний механізм підготовки та відображення інформації про майнове та фінансове становище підприємства. Завдяки цій інформації внутрішні та зовнішні її користувачі мають уявлення про реальний стан справ на підприємстві. Система бухгалтерського обліку є частиною інформаційної системи підприємства, оскільки вона будується на єдиній методологічній основі, що дозволяє адекватно відобразити діяльність підприємства, сформулювати достовірні дані про майновий і фінансовий стан на рівні суб'єктів господарювання, здійснювати аналіз фінансово-господарської діяльності для прийняття управлінських рішень та постійний контроль за його показниками.

Детальний аналіз системи бухгалтерського обліку, зобразимо на рис. 2.3.

Система бухгалтерського обліку повинна формувати інформацію, що задовольняє потребам широкого кола зацікавлених користувачів. Сучасний бухгалтерський облік є інформаційною базою, на основі якої можлива підготовка різних видів бухгалтерської і іншої звітності, зокрема, фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності, управлінської звітності, податкової звітності, статистичної звітності, звітності перед державними органами контролю тощо.

Елементи системи бухгалтерського обліку зумовлюють її загальний метод. Із суб'єктивного боку метод бухгалтерського обліку постає як сукупність правил, прийомів пізнання і процедур опису об'єктів. Загальновідомими в літературі є такі елементи методу бухгалтерського обліку, як: документація та інвентаризація; оцінка і калькуляція; рахунки та подвійний запис; баланс та звітність. Об'єктивний бік методу становлять пізнані закономірності господарської діяльності, які у своїй сукупності і формують систему бухгалтерського обліку, оскільки:

- 1) між ними існують наперед визначені взаємозв'язки, які можна простежити через відповідні інформаційні потоки;
- 2) кожний з елементів усередині системи виконує цілком конкретні функції, що загалом визначаються їхньою назвою;
- 3) на виході (у зовнішньому середовищі) користувачі сприймають інформацію, наведену у звітності, отже, система функціонує як одне ціле.

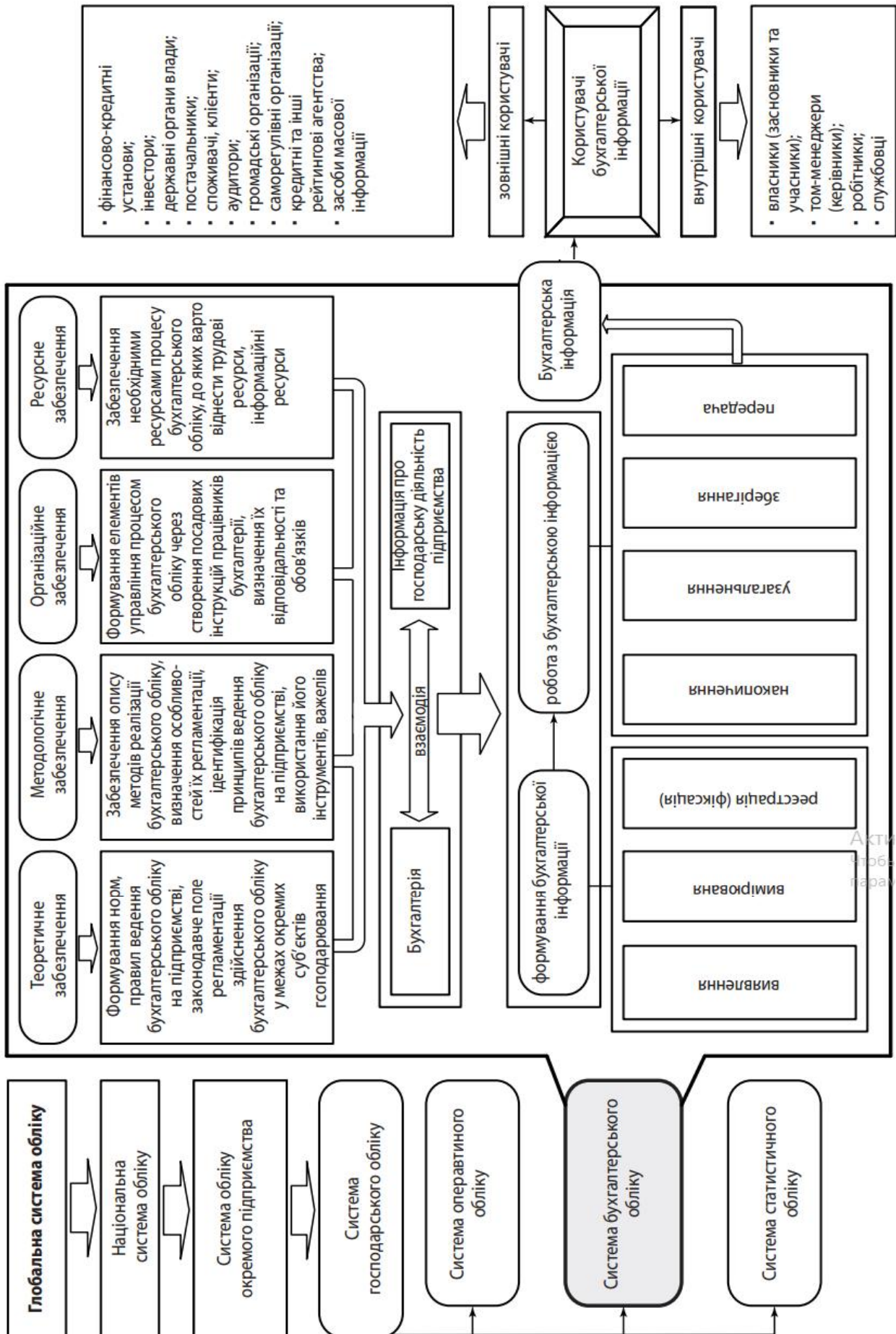

Рисунок 2.3 – Система бухгалтерського обліку

Отже, система бухгалтерського обліку, спираючись на альтернативність методів оцінки та визнання об'єктів обліку, не тільки забезпечує суцільне та достовірне відображення фактів господарського життя підприємства, але й дозволяє, в контексті обраної облікової політики, вирішувати завдання стратегічного розвитку.

Тестові завдання

1. Ядром економічної інформації підприємства виступає:

- а) облікова інформація;
- б) статистична звітність;
- в) фінансова звітність;
- г) дані управлінського обліку.

2. Основними нормативно-правовими актами у частині регулювання управлінського обліку на підприємстві є:

- а) внутрішньогосподарські нормативні документи;
- б) Накази, постанови Кабінету Міністрів України;
- в) Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»;
- г) Методичні рекомендації щодо регулювання управлінського обліку на підприємствах, організаціях.

3. Метою управлінського обліку на підприємстві є:

- а) допомога керівникам у процесі управління підприємством;
- б) інформування зовнішніх користувачів звітності;
- в) забезпечення інформацією податкових органів;
- г) інформування кредиторів та інвесторів про фінансовий стан підприємства.

4. Який із принципів обліку показує, що інформація повністю відображає господарські процеси на підприємстві, легко перевіряється і служить інтересам конкретної особи?

- а) достовірності;
- б) повноти;
- в) актуальності;
- г) оперативності.

5. Під поняттям бухгалтерського обліку розуміють:

- а) систему безперервного, суцільного і взаємозв'язаного спостереження, розподілу та перерозподілу, за наявності і рухом майна конкретного господарства, його правових відносин з метою одержання інформації, її систематизації для управління діяльністю господарства;
- б) процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, що використовується управлінською

ланкою для планування, оцінки і контролю всередині організації та для забезпечення відповідного підзвітного використання ресурсів;

в) система бухгалтерських записів, що дає детальні відомості про рух господарських засобів;

г) узагальнене відображення, в грошовому вимірі, економічно однорідних господарських засобів, їх джерел і господарських процесів.

6. Бухгалтерський облік як самостійна галузь знань формувався протягом:

а) тисячоліть (приблизно 10-15 тис. років);

б) 18-19 століття;

в) в період науко-технічної революції;

г) 1912-1923 рр.

7. Основою інформаційного забезпечення управління підприємством є:

а) бухгалтерський облік;

б) фінансова звітність;

в) статистична звітність;

г) управлінський облік.

8. Гарантом надійності даних бухгалтерського обліку виступає:

а) контроль;

б) головний бухгалтер;

в) синтетичний облік;

г) аналітичний облік.

9. Система бухгалтерського обліку повинна формувати:

а) інформацію, яка задовольняє потреби широкого кола зацікавлених користувачів;

б) інформацію, яка задовольняє потреби головного бухгалтера підприємства;

в) інформацію, яка задовольняє потреби зовнішніх користувачів;

г) інформацію, яка задовольняє потреби внутрішніх користувачів.

10. У складі звітної інформації підприємств повинні бути:

а) фактичні дані, планові, нормативні, кошторисні показники, а також показники відхилення від них;

б) лише фактичні дані;

в) планові та нормативні показники;

г) планові показники та їх відхилення.

Контрольні питання:

1. Що таке бухгалтерський облік?

2. Яка мета бухгалтерського обліку на підприємстві?

3. Що таке система бухгалтерського обліку?
4. Що таке інформаційна система підприємства?
5. Яка мета бухгалтерської інформаційної системи на підприємстві?

ТЕМА 3 ІНСТРУМЕНТАРІЙ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

3.1 Предмет та об'єкти бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством

3.2 Метод бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством

Мета: сформулювати уявлення щодо інструментарію бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством.

Ключові слова: предмет, об'єкт, звітність, метод бухгалтерського обліку, інвентаризація, документування, баланс.

3.1 Предмет та об'єкти бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством

Бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень. Він є важливим елементом економічної системи, без знання якого неможливе ефективне управління підприємством, тому організація обліку є одним із головних джерел отримання інформації необхідної для прийняття та реалізації управлінських рішень.

Об'єктами бухгалтерського обліку є господарські засоби підприємства, джерела утворення господарських засобів, власний капітал, зобов'язання, а також господарські процеси та їх результати (рис.3.1).

Предметом бухгалтерського обліку є сукупність процедур, пов'язаних з виявленням, вимірюванням, реєстрацією, накопиченням, узагальненням, зберіганням та передачею інформації про господарську діяльність користувачам для прийняття рішень.

Рахунки обліку дозволяють забезпечити систематизацію всієї облікової інформації виходячи з поставлених внутрішньогосподарських та виробничих завдань.

Для успішного використання показників обліку в управлінні вони мають відповідати певним вимогам (рис. 3.2).

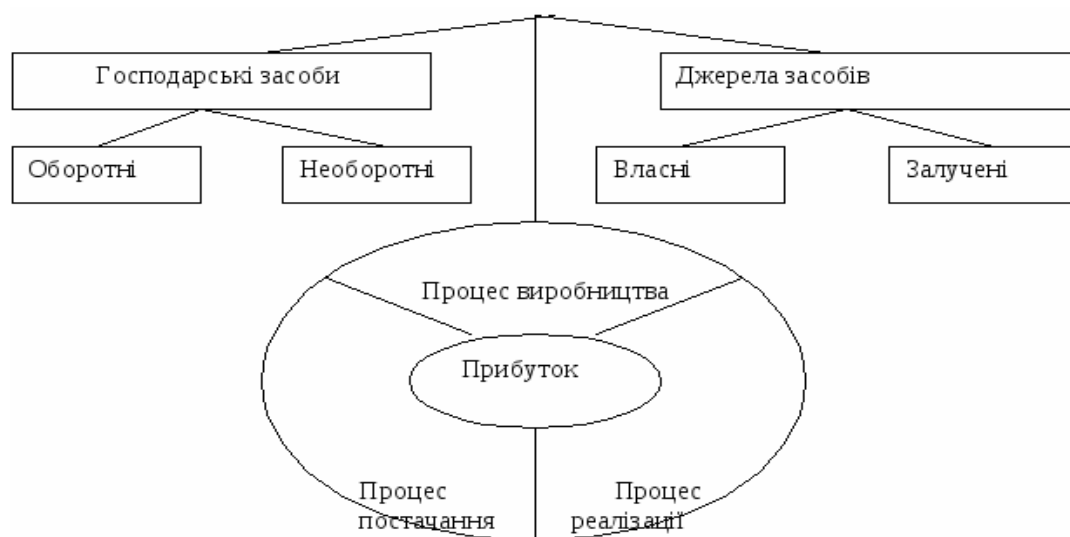

Рисунок 3.1 – Об'єкти бухгалтерського обліку

Рисунок 3.2 – Вимоги до бухгалтерського обліку

Бухгалтерський облік у загальному циклі управління підприємством (планування – облік – аналіз – регулювання) виконує наступні функції: інформаційну, контрольну, оціночну, аналітичну.

Інформаційна функція бухгалтерського обліку полягає в забезпеченні інформації про фінансовий стан і діяльність підприємства для потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Контрольна функція бухгалтерського обліку полягає в необхідності здійснення методами бухгалтерського обліку контролю збереження та ефективного використання ресурсів, виконання планових завдань, дотримання чинного законодавства й умов угод і контрактів.

Оціночна функція бухгалтерського обліку полягає у вимірі та оцінці ресурсів, визначенні вартості й собівартості виробленої продукції, розрахунку

результату діяльності підприємства, його рентабельності. Оцінка є результатом вимірювання й ідентифікації об'єктів обліку.

Аналітична функція бухгалтерського обліку полягає в здійсненні на основі первинних та зведених даних економічного аналізу наявності, стану і руху ресурсів та результатів діяльності підприємства із широким застосуванням економіко-статистичних методів і моделювання.

Завдання бухгалтерського обліку відобразимо на рис. 3.3.

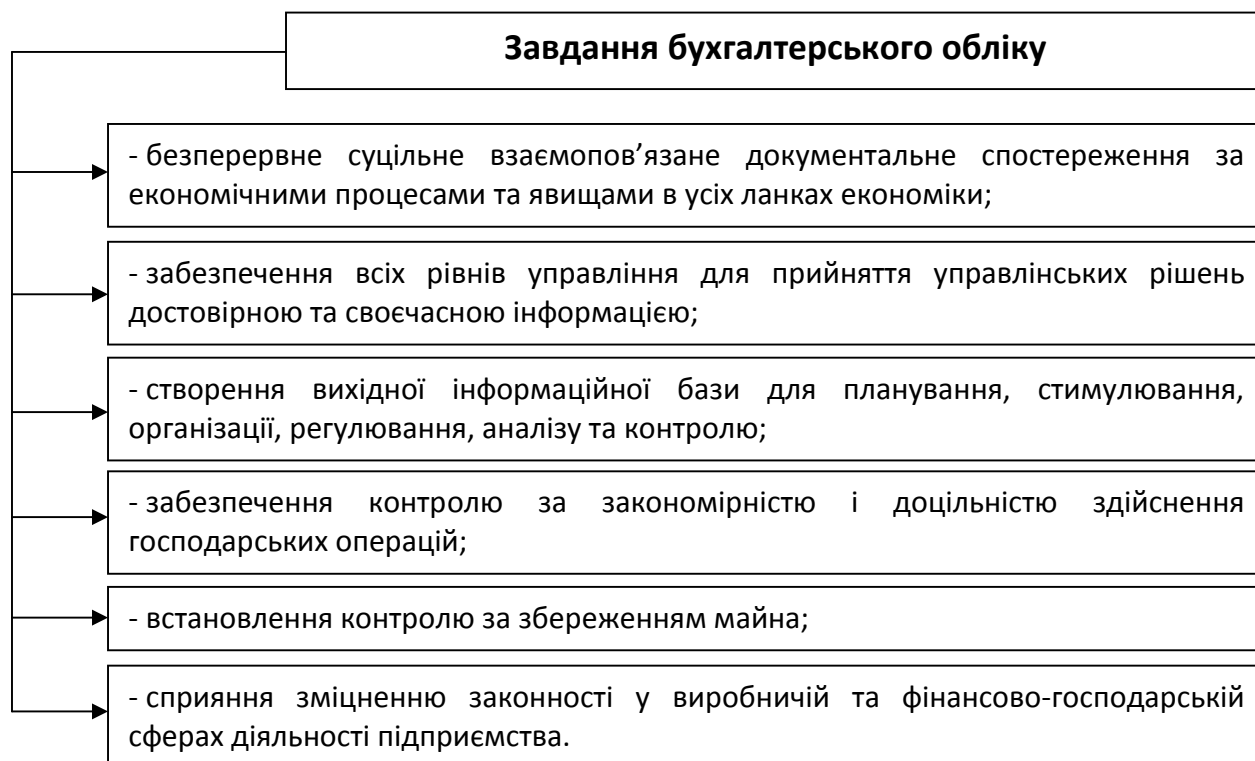

Рисунок 3.3 – Завдання бухгалтерського обліку

Звітність підприємств розглядається як інструмент передачі облікової інформації користувачам для цілей прийняття управлінських рішень, контролю і управління. Виходячи з теорії управління, законодавчих актів, нормативно-правових документів, сформовано систему вимог до звітності (рис. 3.4).

Користувачам бухгалтерської звітності необхідна якісна інформація, яка правдиво відображала б результати діяльності підприємства та його фінансовий стан на звітну дату. Дотримання всіх наведених вище вимог, що висувуються до бухгалтерської звітності, дає змогу отримати об'єктивну оцінку діяльності підприємства, а також виявити резерви подальшого розвитку і підвищення ефективності господарської діяльності.

Рисунок 3.4 – Класифікація вимог до звітності підприємства

3.2 Метод бухгалтерського обліку та звітності в управлінні підприємством

Для вивчення стану і використання наявних на підприємстві господарських засобів, джерел їх формування та господарських процесів у бухгалтерському обліку застосовуються різні способи.

Метод бухгалтерського обліку – це сукупність способів і прийомів, які дозволяють обґрунтовано та взаємопов'язано відобразити діяльність підприємства, тобто сукупність прийомів з допомогою яких вивчають предмет.

Метод бухгалтерського обліку забезпечує взаємодію окремих його елементів:

1) документація – це письмове свідчення про здійснення господарської операції, що надає юридичної сили даним бухгалтерського обліку та являє собою спосіб суцільного і безперервного відображення об'єктів бухгалтерського обліку (господарських засобів, джерел утворення господарських засобів, а також господарських процесів) шляхом використання бухгалтерських документів. Носії бухгалтерської інформації можуть бути як паперові, так і магнітні (дискети і т.ін.);

2) інвентаризація – перевірка фактичної наявності товарно-матеріальних цінностей, фінансових зобов'язань і грошових засобів та порівняння одержаних результатів з обліковими даними. Проводиться з метою встановлення відхилень від фактичної наявності господарських засобів, що може бути спричинено помилками в обліку, псуванням цінностей, зловживанням відповідальних осіб, природними втратами;

3) оцінка – це відображення об'єктів бухгалтерського обліку в єдиному грошовому вимірнику з метою узагальнення їх в цілому по підприємству. Фінансова звітність підприємств і організацій показується лише у грошовому вимірнику, навіть наявна іноземна валюта теж знаходить оцінку в балансі у національній грошовій одиниці, яка визначається за курсом Національного банку України;

4) калькуляція – являє собою спосіб накопичення витрат з метою визначення собівартості продукції, робіт та послуг як в цілому по підприємству, так і по його підрозділах зокрема. Калькуляція є базою для визначення цін на продукцію, роботи або послуги суб'єкта господарювання;

5) рахунок – це інструмент який класифікує та узагальнює однорідні об'єкти обліку, які оформлені відповідними документами;

6) подвійний запис – це спосіб взаємопов'язаного відображення операцій на двох бухгалтерських кореспондуючих рахунках на одну й ту ж суму;

7) баланс – являє собою спосіб узагальненого групування і відображення господарських засобів і джерел їх утворення у грошовій оцінці на певну визначену дату. Особливістю бухгалтерського балансу є рівність між загальною вартістю господарських засобів і джерел їх утворення. Ця рівність зберігається після здійснення будь-якої господарської операції;

8) звітність – це спосіб одержання зведених показників діяльності підприємства за звітний період, є завершальним етапом бухгалтерського обліку.

Враховуючи те, що облік є діяльністю з послідовним процесом переробки даних в інформацію, використовуються різні методи в залежності від етапів формування інформаційних потоків:

1 етап – хронологічне і постійне в часі систематичне спостереження за об'єктами обліку – через документування та інвентаризацію;

2 етап – вимірювання величини господарських засобів та джерел їх формування, господарських процесів та їх результатів – через оцінку і калькулювання в єдиний грошовий вимірник;

3 етап – реєстрація та класифікація даних про зміни об'єктів обліку з метою їх систематизації за видами через подвійне їх відображення на рахунках бухгалтерського обліку;

4 етап – узагальнення інформації з метою складання бухгалтерського балансу і звітності.

Отже, метод бухгалтерського обліку складається з окремих специфічних методичних прийомів, до яких належать за етапами: первинне спостереження (документація і інвентаризація); вартісне вимірювання (оцінка і калькуляція); групування та систематизація (рахунки та подвійний запис); підсумкове узагальнення (баланс і звітність).

Тестові завдання

1. У системі бухгалтерського обліку координаційним центром виступає:

- а) бухгалтерія;
- б) структурний підрозділ;
- в) Департамент агропромислового розвитку за місцем реєстрації підприємства;
- г) Міністерство фінансів України, а також його відомства.

2. Для удосконалення управління на мікрорівні і підвищення конкурентоспроможності бізнесу дуже велике значення має:

- а) якість інформації;
- б) об'єктивність інформації;
- в) доступність інформації;
- г) оперативність інформації.

3. Системно-діалектичний метод у вітчизняній обліковій практиці застосовують з:

- а) часів, коли виникла необхідність забезпечення управління інформацією про діяльність підприємства;
- б) 1991 р.;
- в) початком 19 століття;
- г) початком 21 століття.

4. Залежно від кількості елементів, розрізняють системи:

- а) прості, складні, надскладні;
- б) прості та складні;
- в) складні та надскладні;
- г) мінімальні, середні, максимальні.

5. Умовно, компоненти системи можна розділити на:

- а) елементи й підсистеми;
- б) системи і підсистеми;
- в) елементи і частини;
- г) система розглядається як єдине ціле, а отже окремі компоненти не виділяють.

6. Результатом управлінського процесу є:

- а) рішення;
- б) наказ;
- в) висновок;
- г) звіт.

7. Інформація, яка описує явище, процес, дію, які мали місце під час діяльності суб'єкта господарювання є:

- а) об'єктом бухгалтерського обліку;
- б) предметом бухгалтерського обліку;
- в) методом бухгалтерського обліку;
- г) принципами бухгалтерського обліку.

8. Предметом бухгалтерського обліку є:

- а) ретроспективні та перспективні параметри господарської діяльності підприємства та його оточення, визначені органами, що регулюють

бухгалтерський облік, та власником підприємства або уповноваженим ним органом (посадовими особами) з урахуванням запитів інституцій;

б) система способів або прийомів, за допомогою яких об'єкти обліку відображаються та узагальнюються у грошовій оцінці за економічно однорідними ознаками;

в) інформація, що описує явище, процес, дію, які мали місце під час діяльності суб'єкта господарювання;

г) правила, якими слід керуватися при вимірюванні, оцінці та реєстрації господарських операцій і при відображенні їх результатів у фінансовій звітності.

9. Предмет бухгалтерського обліку:

а) не може бути змінений, але він може бути уточнений;

б) може бути змінений, але він не може бути уточнений;

в) повністю змінюється без додаткових уточнень;

г) не може бути змінений да додатково уточнений.

10. В процесі бухгалтерського обліку інформація, яка надходить з різних джерел за результатами фінансово-господарської діяльності підприємства, відображається:

а) на паперових або електронних носіях (обов'язково);

б) на паперових або електронних носіях (за бажанням);

в) лише на паперових носіях;

г) виключно на електронних носіях.

Контрольні питання:

1. Що є предметом бухгалтерського обліку?

2. Що є об'єктом бухгалтерського обліку?

3. Яка інформація цікавить користувачів бухгалтерської звітності?

4. Які вимоги є необхідними для звітності підприємства?

5. Що є методом бухгалтерського обліку на підприємстві?

ТЕМА 4 ПРИНЦИПИ, МЕТОДИКИ І ТЕХНІКИ ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНСЬКОЇ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ

4.1 Концептуальні основи методології побудови бухгалтерського обліку

4.2 Користувачі та їхні вимоги до облікової інформації про господарство, його стан і зміни стану

4.3 Принципи побудови бухгалтерського обліку в управлінні, прийняті у міжнародній практиці

4.4 Загальна структура методології побудови бухгалтерського обліку в управлінні

4.5 Організація бухгалтерського обліку на підприємстві як процесу

Мета: вивчення принципів, методики і техніки підготовки управлінської бухгалтерської звітності.

Ключові слова: принципи, методика, техніка, управлінська звітність.

4.1 Концептуальні основи методології побудови бухгалтерського обліку

Історичні основи. Теоретичною основою побудови бухгалтерського обліку є загальна економічна теорія яка визначає закони суспільного виробництва і процеси обміну, розподілу та перерозподілу матеріальних благ на різних ступенях розвитку людського суспільства.

Бухгалтерський облік відображає цей процес на основі законів суспільного виробництва, оскільки без знання цих законів не можна економічно правильно відобразити процес виробництва, обміну, розподілу та перерозподілу матеріальних благ. Отже, бухгалтерський облік організує відображення процесу створення і обміну суспільного продукту відповідно до законів суспільного виробництва, обміну і розподілу матеріальних благ, які розкриває загальна економічна теорія, що є його теоретичною основою.

Методологічність. Методологічною основою побудови бухгалтерського обліку є діалектичний метод пізнання природи, суспільства і людського мислення, який розглядає всі явища природи і суспільства у взаємозв'язку і взаємозалежності у безперервному русі і змінах.

Діалектичний метод пізнання дає можливість кожне питання бухгалтерського обліку розглядати у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими питаннями цієї та інших наукових дисциплін: Положення бухгалтерського обліку розглядаються як такі, що змінюються під впливом розвитку науки, техніки і практики, визначення і формулювання їх безперервно удосконалюються.

Однією з вимог, що ставляться до бухгалтерського обліку, є методологічна єдність показників бізнес-плану та обліку. Ця єдність досягається додержанням єдиного принципу формування планових та облікових показників, виходячи із спільності їх економічного змісту і цільового призначення. При чому спостерігається прямий та зворотний їх зв'язок. Планування і нормування впливають на формування облікових показників. Облік справляє зворотну дію (вплив) на систему планових показників та їх формування. Оскільки планування передуює облікові, то система планування є важливим фактором побудови бухгалтерського обліку.

Найважливіми функціями бухгалтерського обліку в управлінні вважаються: інформаційна, контрольна, аналітична та оцінювальні.

Інформаційна функція – це забезпечення користувачів даними бухгалтерського обліку які їм потрібні для прийняття відповідних рішень. Це

відповідні дані, показники тощо, що характеризують стан, зміни стану активів та пасивів господарства, можливість робити узагальнення та висновки.

Контрольна функція – це можливість виконувати за даними бухгалтерського обліку перевірку раніше прийнятих управлінських рішень господарського характеру, їх виконання, характер виконання.

Аналітична функція полягає в тому, що процес бухгалтерського обліку пов'язаний безпосередньо з виконанням функцій аналізу: виявлення відхилень, їх причини, ініціаторів, виконавців тощо.

Оцінювальна функція – це можливість за даними бухгалтерського обліку, контролю та аналізу дати оцінку роботі виконавців, визначити фінансовий стан підприємства, оцінити дохідність, рентабельність тощо.

На рис. 4.1 наведено систему взаємозв'язку вихідних діяльності та функцій бухгалтерського обліку в управлінні господарською діяльністю.

Рисунок 4.1 – Система взаємозв'язку вихідних діяльності та функцій бухгалтерського обліку в управлінні господарською діяльністю

4.2 Користувачі та їхні вимоги до облікової інформації про господарство, його стан і зміни стану

Облікова інформація про господарство, його стан та зміни стану знаходять широке коло користувачів, які використовують цю інформацію для прийняття рішень. В умовах ринкових відносин коло користувачів облікової інформації постійно зростає. Разом з тим збільшуються вимоги до облікової інформації (рис.4.2).

Вимоги	
<i>Порівнянність показників обліку з показниками бізнес-плану</i>	Одна з найважливіших вимог бухгалтерського обліку. Виконання її сприяє найефективнішому використанню обліку для контролю за виконанням бізнес-плану і передбачає здійснення поточного обліку господарської діяльності, в розрізі системи основних показників, передбачених бізнес-планом. Важливою передумовою виконання цієї вимоги є наявність єдиної методології обліку господарської діяльності в розрізі показників плану і методології планування. Це забезпечує порівнюваність показників обліку з показниками бізнес-плану і здійснення контролю за ходом виконання намічених завдань
<i>Своєчасність обліку</i>	Передбачає таку організацію обліку, яка забезпечувала б повсякденний облік наявності і руху ресурсів господарства і здійснюваних процесів господарської діяльності. Своєчасність одержання показників набуває особливої актуальності, оскільки вони дають необхідну інформацію для управління господарством, для виявлення ступеню виконання бізнес-плану кожною ділянкою господарства
<i>Точність і об'єктивність</i>	Облік повинен правильно, відповідно до дійсності, відображати процеси діяльності господарства. Всі господарські явища та процеси мають обчислюватися точно, без помилок, згідно з прийнятою методологією. Ця вимога особливо важлива оскільки показники обліку використовуються для прийняття рішень щодо розвитку і керівництва господарством
<i>Якість і доступність</i>	Передбачає широке використання показників обліку власником, партнером, тощо. Важлива роль належить такій передумові як майнова самостійність підприємства. Підприємство має власне майно, власний баланс. Підприємство не відповідає за борги власника, а власник не відповідає за борги підприємства
<i>Економічність обліку</i>	Облік, відповідаючи всім вимогам, разом з тим має здійснюватися з мінімальними затратами засобів і праці. Досягається економічність обліку централізацією, розробленням і впровадженням найраціональніших і найпростіших форм та методів обліку, широким використанням засобів обчислювальної техніки

Рисунок 4.2 – Вимоги користувачів до облікової інформації про господарство, його стан і зміни стану

Вся сукупність користувачів облікової інформації може бути розділена на дві групи: внутрішні та зовнішні (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 Сукупність користувачів облікової інформації

Види користувачів	Необхідна інформація та мета її використання

Внутрішні користувачі	
Власники підприємства та управлінський персонал	Загальний фінансовий стан підприємства; прийняття управлінських рішень оперативного, тактичного і стратегічного розвитку
Менеджери різних напрямків діяльності (фінансові, виробничі, з маркетингу тощо)	Інформація щодо функціонування підпорядкованої напрямку діяльності прийняття управлінських рішень щодо діяльності підприємства
Керівники різних підрозділів підприємства — центрів відповідальності	Інформація про функціонування підрозділів центрів відповідальності), про витрати, доходи; прийняття оперативних рішень щодо управління підрозділом
Працюючі підприємства	Інформація про загальний стан підприємства; збереження робочих місць, можливість підвищення оплати праці, тощо
Зовнішні користувачі	
<i>Контрагенти</i>	
Дійсні та потенційні інвестори	Фінансовий стан підприємства, рентабельність, одержані прибутки; можливість отримання прибутку, прийняття рішень в операціях з акціями, про доцільність вкладення капіталу
Банківські та інші кредитні установи	Фінансовий та майновий стан підприємства, платоспроможність; можливість надання кредитів, ймовірність повернення кредиту та отримання відсотків
Постачальники та інші кредитори	Платоспроможність підприємства, своєчасність оплати рахунків, заборгованості
Замовники, покупці, клієнти	Інформація про фінансовий стан підприємства; можливість отримання необхідних товарів і послуг
<i>Органи державного регулювання і контролю</i>	
Державні податкові інспекції	Своєчасність і повнота сплати податків
Органи Фонду державного майна	Фінансовий та майновий стан підприємства; прийняття рішень про корпоратизацію, акціонування, приватизацію підприємств
Органи державної статистики	Узагальнення та аналіз звітності підприємств, підготовка необхідної інформації для вищих органів державного управління
<i>Інші користувачі</i>	
Профспілки	Фінансовий стан підприємств, галузей; підготовка до ведення переговорів з питань праці та її оплати
Широка громадськість	Загальний вплив діяльності підприємства на благополуччя суспільства, на навколишнє середовище
Інші користувачі	Згідно з потребами

4.3 Принципи побудови бухгалтерського обліку в управлінні, прийняті у міжнародній практиці

Слово принцип – це первоначало, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. Як було вище визначено теоретичною основою бухгалтерського обліку є загальна теорія економіки. У бухгалтерському обліку господарські факти – явища й процеси – вивчаються за економічними законами, де повинні використовуватися всі категорії суспільного виробництва, які

характеризують продуктивні сили й виробничі відносини як єдність (автономність) у межах підприємства (власника). Це перший принцип побудови бухгалтерського обліку. Іноді його називають принципом одиниці обліку.

Принцип автономності (або принцип одиниці обліку) разом з тим є принципом відокремлення власника від підприємства. За цим принципом господарська одиниця, котра ідентифікується в звіті, відокремлюється від його власника або других одиниць.

Тому другим принципом побудови бухгалтерського обліку є принцип двоїстості (подвійного подання господарства та фактів господарювання) (рис. 4.3).

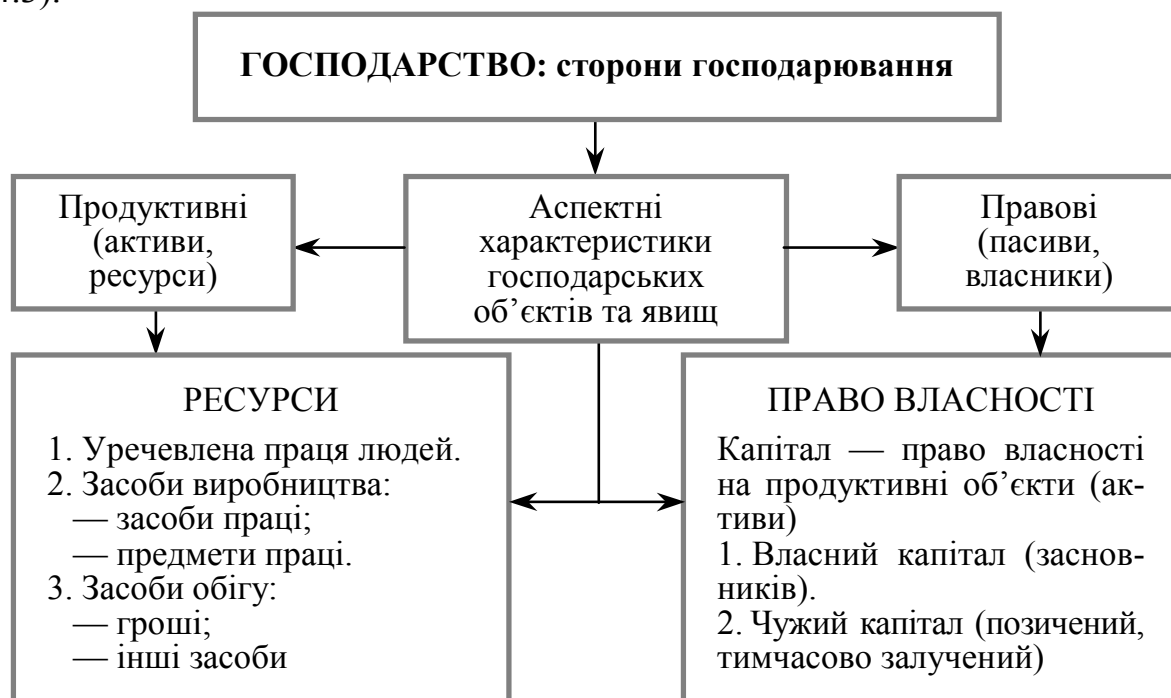
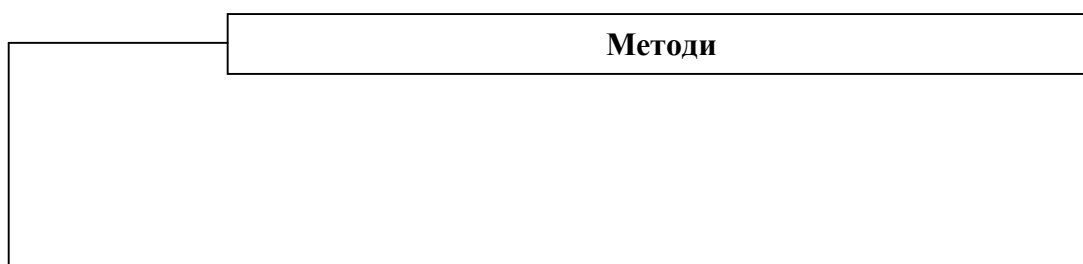

Рисунок 4.3 – Двоаспектне (двоїсте) економіко-правове подання господарських фактів як явищ

Принцип вартісного вимірювання (грошової оцінки). Визначення вартості ресурсів, їх руху, власника та зміна власника залишається головним чинником в управлінні ринковою економікою. Вона визначається тим, що треба певною мірою забезпечити регулювання робочого часу і розподілення суспільної праці між різними групами виробництва, тобто необхідно забезпечити ув'язування потреб і ресурсів, як у масштабах кожної господарської системи, так і будь-якої господарської ланки суспільства — регіону, галузі, об'єднання, підприємства, незалежно від масштабів господарювання. Це — центральне питання управління економікою в ринкових умовах.

Прийом грошової оцінки означає, що гроші є загальним вимірником, за допомогою якого здійснюється господарська діяльність, і що грошова одиниця є відповідною базою для оцінювання й аналізу у бухгалтерському обліку. При цьому можуть бути використані певні методи оцінки (рис. 4.4).

→	фактична історична собівартість	Визначення вартості засобів виходячи з первісної вартості наявних грошей та їх еквівалентів, виплаченої або нарахованої у придбанні або виробництві цих засобів.
→	поточна відновлююча собівартість	Сума наявних грошей або їх еквівалентів, котра повинна бути виплачена у випадку необхідності заміни яких-небудь засобів.
→	справедлива вартість	Сума майнового еквіваленту, який було оціненого раніше.
→	поточна ринкова вартість	Сума наявних грошей або їх еквівалентів, котра може бути одержана у разі продажу засобів або за наявності часу їх ліквідації.
→	чиста вартість реалізації	Сума наявних грошей або їх еквівалентів, котра повинна бути одержана або сплачена у разі конверсії засобів і зобов'язань у процесі звичайної господарської діяльності.
→	чиста поточна вартість	Дисконтована вартість майбутніх чистих надходжень наявних грошей або їх еквівалентів, котру повинні будуть набуті кошти у ході звичайної господарської діяльності.

Рисунок 4.4 – Методи оцінки й аналізу у бухгалтерському обліку

Принцип доказовості – за цим принципом кожний господарський факт, явище чи процес, який представлено індивідуально та персоніфіковано, має бути юридично доведено – задокументовано у відповідності до чинного законодавства. Такий документ повинен мати юридичну силу або службовий характер.

Принцип історизму (безперервності) бухгалтерського обліку означає, що господарські факти, які мали місце в підприємстві повинні реєструватися як у часі, так і в просторі безперервно, тобто без пропуску будь-якого господарського факту.

Принцип індивідуалізації та персоніфікації господарських фактів на аналітичних рахунках. За цим принципом кожний господарський факт (явище або процес) має бути представлено індивідуально та персонально в часі і просторі у формі «рахунка».

4.4 Загальна структура методології побудови бухгалтерського обліку в управлінні

Управлінська бухгалтерська звітність є кінцевим етапом облікового процесу й відображає комплекс даних про діяльність підприємства в цілому та його структурних підрозділів. Тому, управлінська звітність – це синтез різних видів інформації для використання всередині підприємства. Управлінська

звітність представлена у вигляді узагальнюючих показників, що необхідні зацікавленим користувачам у кожному конкретному випадку.

Враховуючи об'єктивні і суб'єктивні чинники методології управлінської звітності важливо керуватися певними вимогами (рис. 4.5).

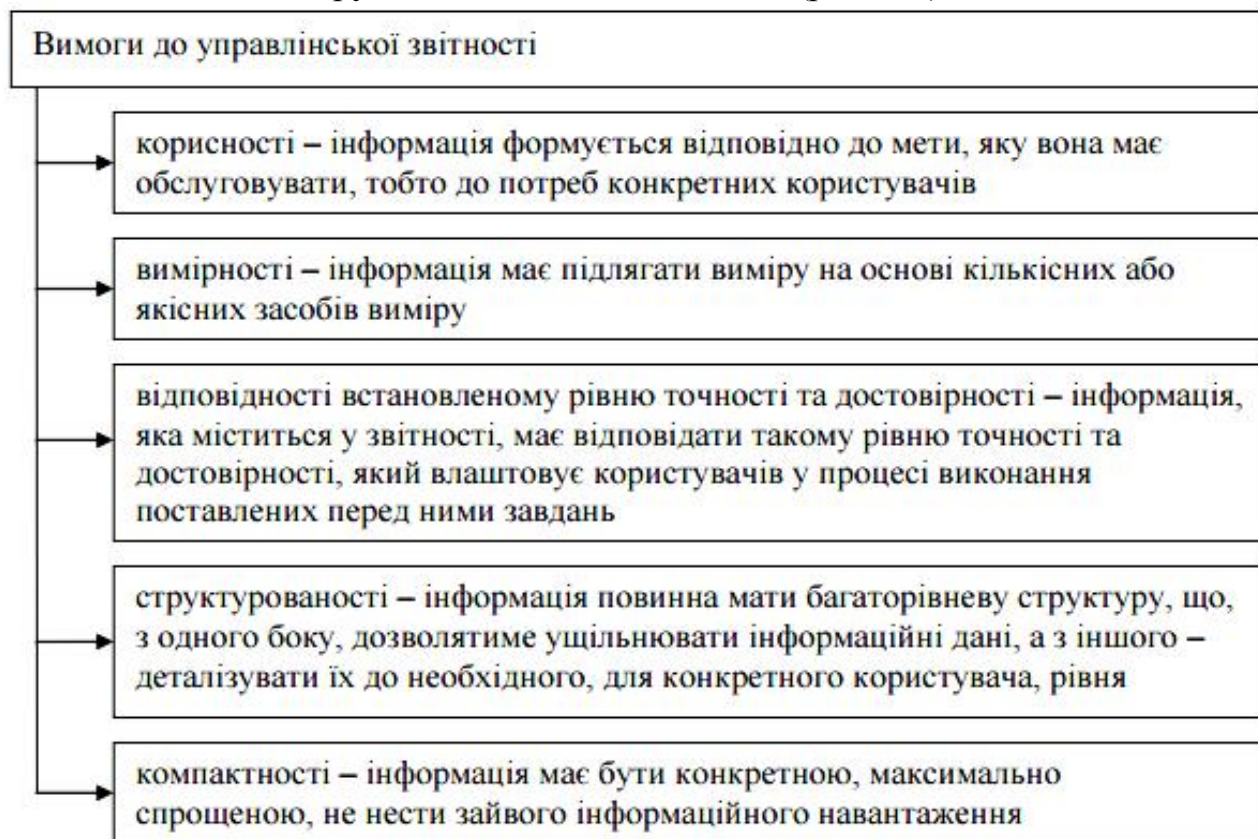

Рисунок 4.5 – Вимоги до управлінської бухгалтерської звітності

Склад управлінської звітності є індивідуальним для кожного окремого підприємства, проте враховуючи особливості управління можна сформулювати основні класифікаційні ознаки управлінської звітності та види звітів, необхідні для повноцінного забезпечення інформаційних потреб користувачів (рис. 4.6).

Система внутрішньої (управлінської) звітності повинна враховувати ієрархічність побудови системи обліку за центрами відповідальності, а саме: чим нижче рівень, тим детальнішими мають бути показники діяльності структурного підрозділу, і навпаки, чим вищий рівень, тим інформація, що представлена у звітах за цими показниками, стає більш узагальненою.

Основна ціль управлінської звітності – забезпечення управлінського персоналу всіх рівнів необхідною управлінською інформацією. Вимоги до змісту звітності формуються керівниками підрозділів, центрів відповідальності, та інші особи, що зацікавлені в управлінській інформації.

Менеджери та керівники повинні вказати бухгалтерії яка саме інформація в яких обсягах та в який термін їм потрібна. Внутрішня звітність повинна забезпечити швидкий огляд та оцінку фактичних результатів, їх відхилень від мети.

Рисунок 4.6 – Види управлінської бухгалтерської звітності

При побудові загальної класифікації принципів складання управлінської бухгалтерської звітності слід виокремлювати дві основні групи принципів:

- загальні, яких слід дотримуватись при формуванні будь-якої бухгалтерської звітності;
- спеціальні, яких слід дотримуватись лише при складанні внутрішньої управлінської звітності.

При цьому також слід враховувати, що всі принципи залежно від суб'єкта організації і суб'єкта ведення обліку можна поділити на:

- принципи, закладені особою, відповідальною за організацію управлінського обліку на підприємстві;
- принципи, які використовує в процесі формування і оприлюднення внутрішньої управлінської звітності суб'єкт, відповідальний за цей процес.

Таким чином, на рис. 4.7 зазначимо принципи формування управлінської бухгалтерської звітності.

Щодо внутрішньої управлінської бухгалтерської звітності, то слід обов'язково враховувати, що сам вибір принципів формування звітності ще не забезпечує формування якісної і релевантної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, оскільки такі принципи передусім повинні

бути узгоджені зі стратегією звітування підприємства, яка відповідає інтересам внутрішніх користувачів.

Рисунок 4.7 – Принципи формування управлінської бухгалтерської звітності

До загальних принципів побудови управлінської бухгалтерської звітності можна віднести: цілеспрямованість, об'єктивність і точність, оперативність звітності, порівняння, адресність, економічна доцільність, стислість, повнота.

До спеціальних принципів побудови управлінської бухгалтерської звітності можна віднести: суттєвість, гнучкість та узгодженість структури, зрозумілість і прозорість інформації, надійність, адаптованість до автоматизації, багатоступінчастість звітності по рівням управління.

4.5 Організація бухгалтерського обліку на підприємстві як процесу

Підготовка управлінської бухгалтерської звітності базується на наступному наборі дій:

1) постановка цілей і завдань, які покликана вирішувати обліково-аналітична інформація управлінської бухгалтерської звітності;

2) визначення каналів постачання інформації для формування на її основі управлінської бухгалтерської звітності. При цьому господарська діяльність підприємства є системою з наявністю входів і виходів, які дозволяють обмінюватися інформацією із зовнішнім середовищем;

3) розробка засобів представлення результатів фінансово-господарської діяльності як системи обліково-аналітичної інформації, яка характеризує зовнішнє та внутрішнє середовище;

4) побудова множини моделей, які характеризують визначені аспекти функціонування підприємства і дозволяють визначити внутрішні зв'язки між основними елементами досліджуваної системи – господарської діяльності підприємства;

5) побудова загальної моделі фінансово-господарської діяльності підприємства за допомогою використання обліково-аналітичної інформації управлінської бухгалтерської звітності;

6) дослідження чутливості моделі фінансово-господарської діяльності до змін складових її параметрів внутрішнього та зовнішнього середовища;

7) оцінка внутрішніх зв'язків між параметрами, які визначають загальні результати фінансово-господарської діяльності підприємства, оцінка ступеня відповідності запланованих результатів і фактично досягнутих цілей;

8) здійснення контролю за основними параметрами на кожному із перелічених етапів.

Схематично методика формування управлінської бухгалтерської звітності наведено на рис.4.8.

Звітність підприємства – це, як правило типові форми, що затверджені відповідними органами державної влади та використовується для спостереження та накопичення інформації відповідними державними структурами та перевірки стану та господарської діяльності юридичних осіб, а також самими господарюючими суб'єктами та іншими користувачами для оцінки господарської діяльності.

Бухгалтерський облік є складовою системою – сукупністю елементів, пов'язаних між собою та об'єднаних в єдине ціле. Виступаючи ланкою зв'язку між господарською діяльністю та особами, які приймають рішення, бухгалтерський облік: по-перше, вимірює господарську діяльність шляхом реєстрації даних про неї для подальшого використання; по-друге, виконує обробку даних та інтерпретує їх таким чином, щоб вони набули практичної корисності; по-третє, передає у вигляді звітів інформацію тим, хто використовує її для прийняття управлінських рішень. Отже дані про

господарську діяльність є входом до системи бухгалтерського обліку, а інформація для осіб, що приймають рішення, – виходячи з неї.

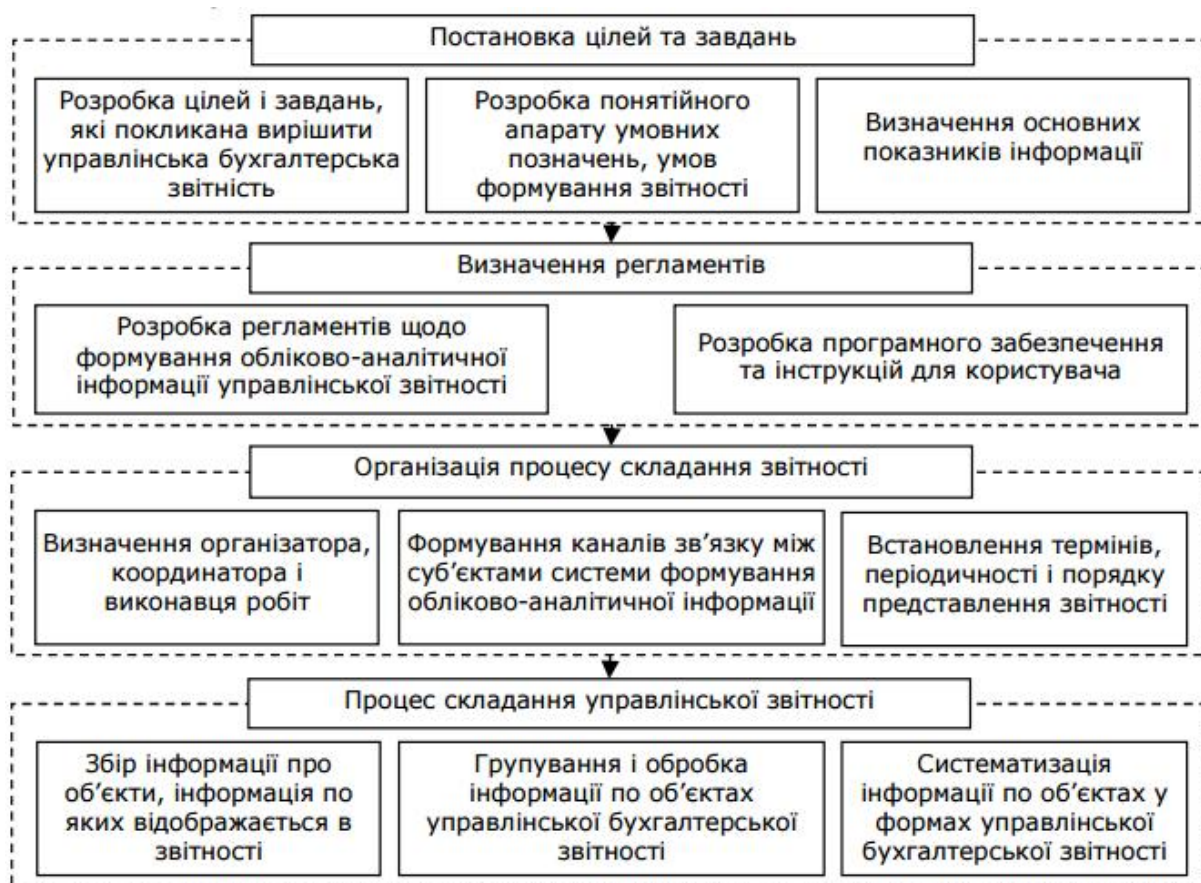

Рисунок 4.8 – Методика формування управлінської бухгалтерської звітності

Метою організації обліку є удосконалення та раціоналізація обробки інформації, розподіл робіт між персоналом бухгалтерії, наукова організація праці. Покращення аналітики та оперативності бухгалтерського обліку залежать від раціональної організації як бухгалтерського обліку, так і функціонування облікового апарату.

Порядок організації і ведення бухгалтерського обліку в Україні регламентується Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» та Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Завдання організації обліку – своєчасне, повне, достовірне відображення всіх фактів господарської діяльності, які були здійснені на підприємстві; обробка даних за допомогою відповідних процедур, прийомів та способів; складання на основі отриманого масиву обробленої інформації фінансової звітності та подачі їх зацікавленим користувачам; розробка концепції облікової політики підприємства; межі застосування фінансового та управлінського обліку.

Управлінська бухгалтерська звітність будується з урахуванням відповідних вимог (рис. 4.9).

№ з/п	Елементи управлінської звітності як системи		Тлумачення
1	2		3
	Об'єкт		Кожна форма звітності повинна відображати інформацію про певний чітко визначений об'єкт (кілька об'єктів)
	Суб'єкт		Особа або група осіб, відповідальних за складання звітності
	Внутрішнє середовище об'єкту	Елементи (декомпозиція) об'єкту	Звітність складається за принципом, що кожен об'єкт може бути розчленований на декілька елементів
		Зв'язки між елементами об'єкту	Опис взаємодії елементів всередині об'єкту
	Зовнішнє середовище об'єкту	Елементи, що взаємодіють з об'єктом звітності	Зовнішні фактори впливу на об'єкт
		Характер взаємодії та впливу "зовнішніх" елементів до об'єкту	Характер, закономірності – детерміновані або стохастичні – впливу зовнішніх факторів на об'єкт та їх формалізоване представлення
	Завдання об'єкту		Мета та цілі заради яких функціонує об'єкт
	Функції		Можливості застосування об'єкта (повний перелік його функцій), варіанти альтернативного/ суміжного застосування в інших сферах
	(Не)сприятливі умови функціонування об'єкта*		Характеристика тих зовнішніх та внутрішніх умов, що можуть забезпечити більш повне використання можливостей об'єкта, або, навпаки, призведуть до його недоцільності
*не завжди прийнятно застосовувати, наприклад, через важкість ідентифікації таких факторів, що може призвести до неприйнятного завищення трудовитрат на підготовку звітності			

Рисунок 4.9 – Вимоги до побудови управлінської бухгалтерської звітності

Отже, бухгалтерський облік є складовою частиною процесу управління, впорядкованою системою збору, класифікації, накопичення, реєстрації й узагальнення інформації у грошовому вимірнику про майно, капітал і зобов'язання підприємства та їх рух шляхом суцільного, безперервного і документального відображення всіх господарських операцій. Бухгалтерський облік повинен забезпечувати безпосереднє отримання інформації про всі сфери господарської діяльності та суцільного життя, тощо.

Тестові завдання

1. Спостереження фактів фінансово-господарської діяльності, їх вимір, фіксування, документальне оформлення, передача оперативної інформації – це:
  - а) первинний облік;
  - б) налітична інформація;
  - в) облікові регістри;
  - г) фінансова звітність.

2. Результативне підбиття підсумків фінансово-господарської діяльності шляхом узагальнення проміжної інформації з виходом на підсумкові показники – це:

- а) фінансова звітність;
- б) первинний облік;
- в) аналітична інформація;
- г) облікові регістри.

3. До інформаційних ресурсів, представлених документами в паперовій формі належить:

- а) первинні облікові документи;
- б) цифрові облікові регістри;
- в) електронні розпорядчі документи;
- г) цифрові первинні документи.

4. Бухгалтерська звітність – це:

а) сукупність способів і прийомів узагальнення даних поточного обліку і впорядкована система взаємопов'язаних економічних показників виробничо-господарської діяльності підприємства за звітний період;

б) інструмент внутрішнього контролю і оцінки діяльності підприємства;

в) система засобів, яка забезпечує суцільне, безперервне і взаємозв'язане відображення (в грошовій оцінці) об'єктів бухгалтерського обліку з метою збереження майна, контролю за раціональним використанням матеріальних, трудових і фінансових ресурсів та управління підприємством;

г) сукупність даних, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

5. Система способів або прийомів, за допомогою яких об'єкти обліку відображаються та узагальнюються у грошовій оцінці за економічно однорідними ознаками з метою контролю за виконанням статутних вимог, ефективного використання виробничих ресурсів, для забезпечення збереження власності і досягнення найбільшої ефективності господарської діяльності – це:

- а) метод бухгалтерського обліку;
- б) предмет бухгалтерського обліку;
- в) об'єкт бухгалтерського обліку;
- г) принципи бухгалтерського обліку.

6. Спосіб виявлення фактичної наявності і стану господарських засобів, коштів підприємства та джерел їх утворення на певну дату – це:

- а) метод інвентаризації;
- б) метод документування;
- в) метод оцінки;
- г) метод калькулювання.

7. Подвійне подання стану та зміни стану господарських фактів за ознаками елементів і структури ринку є принципом:

- а) двоїстості;
- б) автономності;
- в) вартісного вимірювання (грошової оцінки);
- г) рахунка.

8. Кожний господарський факт (явище чи процес), який представлено індивідуально та персоніфіковано, має бути юридично доведений, задокументований та зареєстрований відповідно до чинного законодавства за принципом:

- а) доказовості;
- б) двоїстості;
- в) вартісного вимірювання (грошової оцінки);
- г) історизму.

9. Господарські факти, які мали місце на підприємстві, мають реєструватися як у часі, так і в просторі безперервно, тобто без пропуску будь-якого господарського факту за принципом:

- а) історизму;
- б) автономності;
- в) доказовості;
- г) двоїстості.

10. Принцип вартісного вимірювання (грошової оцінки) – це принцип, за якого:

- а) визначення вартості ресурсів, їхнього руху, власника та зміни власника залишається головним фактором в управлінні ринковою економікою;
- б) кожний господарський факт (явище, процес) має бути представлений індивідуально та персонально в часі та просторі у формі рахунка;
- в) господарські факти, які мали місце на підприємстві, мають реєструватися як у часі, так і в просторі безперервно, тобто без пропуску будь-якого господарського факту;
- г) відбувається фіксація (реєстрація, запис) стану та зміни стану господарського факту в часі та просторі.

Контрольні питання:

1. Які функції виконує бухгалтерський облік в управлінні підприємством?
2. Хто є користувачами облікової інформації?
3. Які вимоги висувають користувачі до облікової інформації?
4. Що таке управлінська бухгалтерська звітність?
5. Які вимоги висуваються до складання управлінської бухгалтерської звітності?

ТЕМА 5 ЗБАЛАНСОВАНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ У ФОРМУВАННІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

5.1 Збалансована система показників як інструментарій управління підприємством

5.2 Визначення механізму взаємозв'язків у збалансованій системі показників

5.3 Стратегічні карти як інформаційні носії для оцінки діяльності підприємства

Мета: визначити місце і роль збалансованої системи показників у формуванні обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством.

Ключові слова: збалансована система показників, принципи збалансованої системи показників, обліково-аналітичне забезпечення, управління підприємством.

5.1 Збалансована система показників як інструментарій управління підприємством

Існує значна кількість підходів до вибору стратегій управління підприємствами; у більшості випадків вибір стратегії має суб'єктивний характер, також існує велика кількість матричних моделей, які враховують лише два фактори, але вибір стратегії вимагає більш комплексного, системного підходу – саме таким є збалансована система показників. Вона є механізмом стратегічного управління підприємством заснованого на вимірюванні і оцінці ключових показників, що враховують всі аспекти її діяльності.

Ключовими принципами на яких базується процес розробки ЗСП є:

- необхідний ініціатор і організатор процесу впровадження;
- потрібно визначити масштаб проекту впровадження;
- сам процес розробки ЗСП включає в себе кілька повторень;
- в процес залучаються менеджери вищої і середньої ланки;
- проводиться облік усіх поглядів;
- результати обговорень отримують офіційний статус;
- етап впровадження готової системи обмежений у часі;
- структура ЗСП співпадає зі структурою її складових.

Проблеми розробки ЗСП виникають у сільськогосподарських підприємств при використанні надто малої кількості показників, і навпаки, при великій кількості показників. На підприємствах, які мають проблеми розробки, ЗСП найчастіше не відображає стратегію. Схожі проблеми очікують розробників систем оцінки результатів. Ці системи зосереджені на досягненні задоволеності споживачів, співробітників, постачальників, але зазвичай не мають стратегії створення стійкої конкурентної переваги. Невдачі чекають ті бізнес-підрозділи і допоміжні сервісні служби, в яких відсутня стратегічна

відповідність загальній корпоративній стратегії. Коли при розробці збалансованої системи показників кожна бізнес-одиниця слідує своїм власним курсом, то підприємство не зможе створити загальної стратегічної мови, так багато з них втрачають інтерес до ЗСП, оскільки кожний підрозділ діє ізольовано, за своєю власною схемою; не має синергізму. Без загального керівництва топ-менеджерами успіх створення ЗСП може бути лише тимчасовим. Однак, найбільш частою причиною невдач є не погана розробка, а погане впровадження. Сильні і слабкі сторони системи збалансованих показників, а також негативні та позитивні відображено у табл. 5.1.

Таблиця 5.1 Сильні та слабкі сторони збалансованої системи показників

Сильні сторони ЗСП	Слабкі сторони ЗСП
1. Дозволяє наглядно відображати фінансові і нефінансові аспекти діяльності підприємства. 2. Для створення стратегічних карт необхідна розробка стратегії підприємства. 3. Виконавці сприймають ЗСП позитивно із-за простоти і універсальності застосування. 4. Постійний контроль показників при реалізації стратегії ЗСП. 5. Кожний робітник розуміє конкретну ціль прив'язки ЗСП до системи мотивації. 6. Позитивні зміни у процесі розробки і впровадження ЗСП	1. Тільки керівництво приймає рішення про впровадження ЗСП. 2. Важко збалансувати інтереси споживачів. 3. Орієнтація на отримання швидких результатів. 4. Із-за неоднозначності нефінансових показників, створюється помилкове уявлення про простоту застосування
Позитивні сторони ЗСП	Негативні сторони ЗСП
1. Дозволяє підприємству швидко адаптуватися до ринкових умов, що постійно змінюються. 2. Дає підприємствам можливості для нормального функціонування при високому рівні конкуренції. 3. Являється універсальним інструментом, який дозволяє підприємству оперативно оцінювати бізнес	1. Відсутність у більшості підприємств правильно розробленої стратегії розвитку. 2. Недостатня кількість кадрів, які здатні зв'язати цілі стратегічного розвитку з впровадженням ЗСП. 3. Занадто велике очікування від впровадження. ЗСП – це довгостроковий процес, результат від якого можна відчутти через декілька років

Основними етапами створення підприємства, орієнтованого на стратегічне управління на основі ЗСП є:

- перехід стратегії на операційний рівень;
- створення стратегічної відповідності підприємства;
- перетворення стратегії у повсякденну роботу кожного;
- погляд на стратегію як на безперервний процес;
- активізація змін за допомогою керівництва топ-менеджерів.

5.2 Визначення механізму взаємозв'язків у збалансованій системі показників

Збалансована система показників має включати показники, які характеризують стан та розвиток діяльності підприємства у таких сферах як:

фінансова; маркетингова; внутрішніх бізнес-процесів; якості та розвитку персоналу.

Фінансові показники – одні з найважливіших критеріїв оцінки результатів діяльності, які відображають рівень доходу, прибутків, рентабельності.

Маркетингова складова – управлінці визначають ключові сегменти ринку, на яких підприємство має намір зосередити свої зусилля щодо просування й реалізації своїх продуктів. Основними параметрами ефективності в даній складовій є: задоволення покупців, утримання клієнтів, залучення нових клієнтів, прибутковість клієнтів, частка ринку в цільових сегментах і т. д.

Цінність для клієнта може виявлятися у швидкій доставці й швидкості реагування на отримане замовлення. Відповідним чином, показниками, що характеризують дані параметри ефективності, можуть бути час обробки замовлення й середня швидкість доставки в годинах. Складова внутрішніх бізнес-процесів ідентифікує основні процеси, які потребують удосконалення й розвитку.

Ефективність бізнес-процесів визначає цінність пропозиції підприємства, від якої залежить кількість залучених клієнтів і кінцевий фінансовий результат. Показники даної складової фокусуються на процесах, які роблять основний внесок на шляху досягнення встановлених фінансових результатів і задоволення покупців. Після того як ключові бізнес-процеси були виявлені, визначаються параметри, що характеризують дані процеси, й розробляються показники ефективності.

Якість та розвиток персоналу – визначає соціальну та професійну інфраструктуру. У складовій якості та розвитку основними показниками ефективності можуть бути задоволення співробітників, утримання співробітників, їхні вміння й кваліфікація, можливість миттєво одержувати інформацію, яка є необхідною для ухвалення управлінських рішень, генерація ініціатив, ефективність роботи інформаційної системи.

Збалансована система показників виконує відповідні функції (рис. 5.1).

Рисунок 5.1 – Взаємозв'язок функцій управління у ЗСП

Збалансованість системи показників полягає в дії механізму взаємозв'язку між кількісними та якісними показниками, стратегічним і операційним рівнями управління, минулими й майбутніми результатами, а також між внутрішніми й зовнішніми аспектами діяльності підприємства. Приклад показників ЗСП наведений в таблиці 5.2.

Таблиця 5.2 Перелік показників збалансованої системи

Назва показника	Умовне позначення	Назва показника	Умовне позначення
Фінансова складова		Маркетингова складова	
Коефіцієнт автономії	X1	Критичний обсяг реалізації	Y1
Коефіцієнт покриття	X2	Коефіцієнт привабливості товару	Y2
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	X3	Частка ринку	Y3
Рентабельність продажу	X4	Кількість конкурентів	Y4
Рентабельність активів	X5	Кількість клієнтів	Y5
Внутрішні бізнес-процеси		Якість та розвиток персоналу	
Собівартість	Z1	Коефіцієнт плинності робочої сили	V1
Коефіцієнт рентабельності продукції	Z2	Продуктивність праці	V2
Виробнича потужність	Z3	Коефіцієнт стабільності кадрів	V3
Фондовіддача	Z4	Коефіцієнт кадрового потенціалу	V4
Коефіцієнт придатності основних засобів	Z5	Коефіцієнт інтелектуального потенціалу	V5
Рентабельність основних засобів	Z6	Коефіцієнт забезпеченості кадрів	V6

5.3 Стратегічні карти як інформаційні носії для оцінки діяльності підприємства

Формування збалансованої системи показників підприємства спрямоване на розробку нової або вдосконалення наявної стратегії його діяльності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. У свою чергу, визначення стратегічної спрямованості діяльності підприємств передбачає узгодження внутрішнього потенціалу підприємства із зовнішнім середовищем його функціонування. Оцінка внутрішніх можливостей підприємств полягає у виявленні механізму причинно-наслідкових зв'язків між стратегічними цілями підприємства, їх деталізацією на тактичні та оперативні та засобами їх досягнення. Усе це чітко відображається у стратегічних картах підприємства.

Стратегічна карта – це документ, що містить показники, які згруповані за чотирма складовими: фінансовою, клієнтською, внутрішніх бізнес-процесів і складовою навчання та розвитку (рис. 5.2).

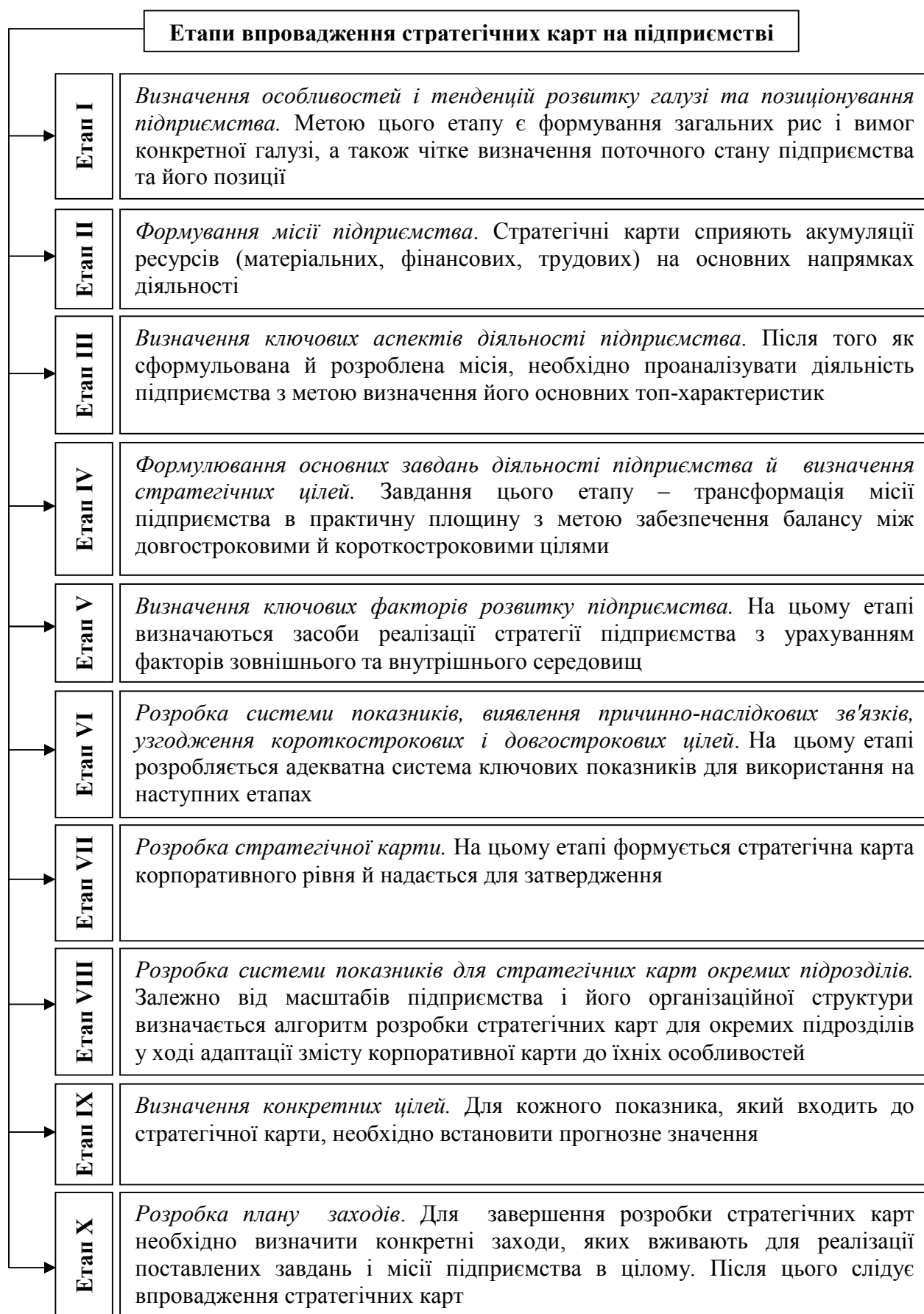

Рисунок 5.2 – Етапи впровадження стратегічних карт на підприємстві

Р. Каплан, Д. Нортон та П. Нівен розглядають стратегічні карти з точки зору: відображення взаємозв'язків й залежностей між окремими цілями; пояснення взаємних ефектів, що виникають у процесі досягнення цілей; формування в керівників розуміння залежностей і значення окремих цілей; сприяння єдиному розумінню стратегії; пояснення значення управлінських показників

Шаблон стратегічної карти – це загальний перелік основних компонентів (стратегічних та оперативних цілей, показників) і їх взаємодія, що передбачає наявність усіх елементів, а інакше стратегія підприємства буде визначена неправильно. Загальна структура стратегічної карти, що рекомендується Р. Капланом та Д. Нortoном, наведена на рис. 5.3.

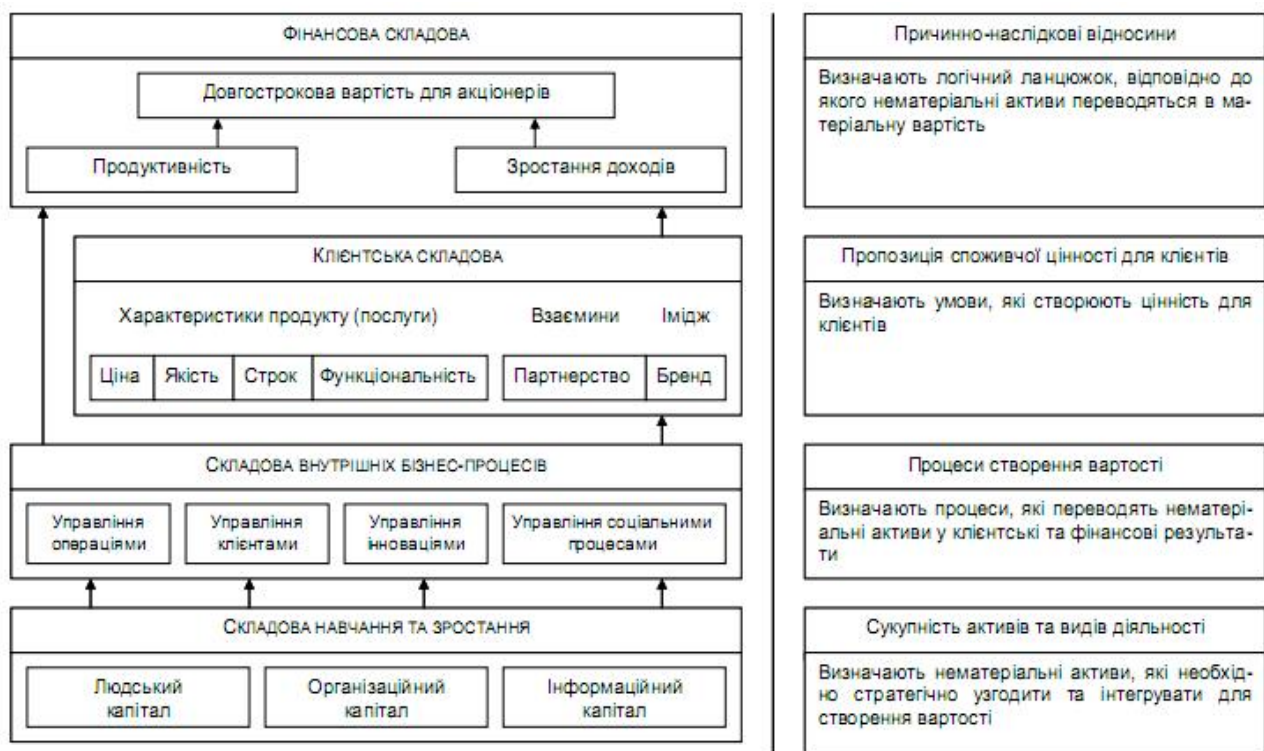

Рисунок 5.3 – Загальний шаблон стратегічної карти за Р. Каплоном та Д.Нортоном

Отже, стратегічна карта ЗСП є моделлю поєднання нематеріальних активів й процесів створення вартості. При цьому слід вказати на функціональний зв'язок цілей складових стратегічної карти. Цілі складових пов'язані одна з одною причинно-наслідковими зв'язками. Стратегічна карта надає універсальний і послідовний спосіб опису стратегії таким чином, щоб можна було не тільки встановлювати цілі й показники та їх значення, але й оперативно управляти ними.

Таким чином, стратегічна карта – це зв'язок між формулюванням стратегії і її втіленням, де має місце безпосередній зв'язок між стратегічним, тактичним та оперативним управлінням на підприємстві.

Концептуальний зміст стратегічної карти можна подати структурою (рис. 5.4).

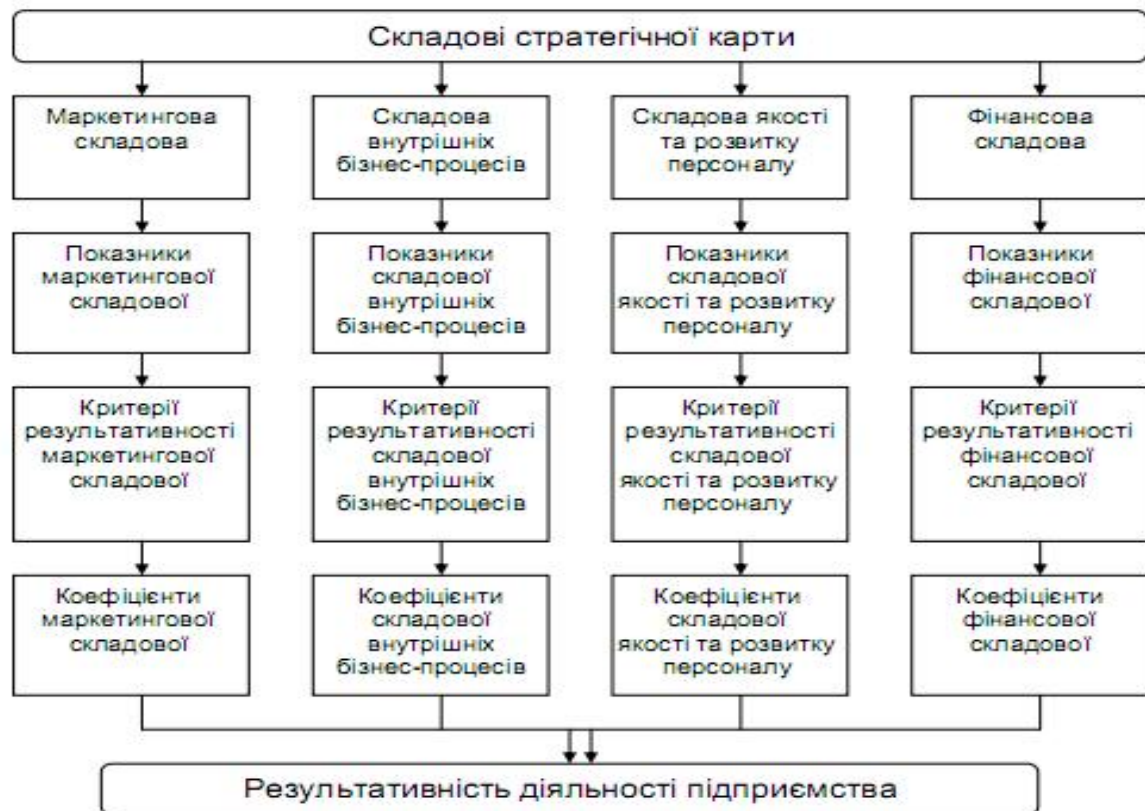

Рисунок 5.4 – Концептуальний зміст стратегічної карти ЗСП

Стратегічна карта допомагає співробітникам зрозуміти стратегію підприємства, загальну місію підприємства, стратегічні цілі та встановлену мету, завдання її досягнення, а головне, переконливо пов'язувати їх індивідуальні цілі із цілями підприємства, тобто узгоджувати їх.

Перевагами застосування стратегічних карт є наступні:

- 1) ЗСП встановлює чіткі причинно-наслідкові зв'язки між стратегічними картами та цілями підприємства. Моделі якості можуть бути локальними, тактичними та незалежними (незв'язаними). Стратегічна карта, навпаки, формулює цілі, а потім визначає ініціативи й процеси їх вдосконалювання;
- 2) ЗСП сприяє формуванню довгострокової стратегії підприємства;
- 3) ЗСП виявляє резерви підвищення ефективної діяльності підприємства;
- 4) ЗСП визначає стратегічні пріоритети розвитку підприємства з урахуванням факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Вона пропонує підприємствам допомогу у перерозподілі обмежених людських і фінансових ресурсів.

Тестові завдання

1. Збалансована система показників це:

- а) інструмент стратегічного управління, який дозволяє пов'язати операційну діяльність підприємства з його стратегією;

- б) інструмент стратегічного управління, який дозволяє пов'язати фінансову діяльність підприємства з його стратегією;
- в) інструмент стратегічного управління, який дозволяє пов'язати інвестиційну діяльність підприємства з його стратегією;
- г) інструмент стратегічного управління, який не дозволяє пов'язати фінансову діяльність підприємства з його стратегією.

2. Основним призначенням збалансованої системи показників є:

- а) забезпечення функцій збору, систематизації та аналізу інформації, необхідної для прийняття стратегічних управлінських рішень;
- б) забезпеченні функцій збору, систематизації та аналізу інформації, необхідної для прийняття стратегічних бухгалтерських рішень;
- в) оцінка ефективності функціонування підприємства;
- г) оцінка ефективності функціонування окремих підрозділів підприємства.

3. Основоположником концепції Balanced Scorecard (BSC) є:

- а) Р. Каплан та Д. Нортон;
- б) П. Нивен та Р. Каплан;
- в) П. Нивен та Д. Нортон;
- г) Д. Нортон та Л. Пачолі.

4. Унікальність концепції Balanced Scorecard (BSC) полягає в тому, що вона:

- а) дозволяє чітко визначити стратегію розвитку підприємства;
- б) дозволяє перетворити стратегію розвитку підприємства в «життя»;
- в) дозволяє інтегрувати фінансові та не фінансові показники ефективності;
- г) орієнтується на зовнішніх споживачів.

5. В якому році було вперше презентовано концепцію Balanced Scorecard (BSC)?

- а) 1992 р.;
- б) 1994 р.;
- в) 1996 р.;
- г) 1998 р.

6. Яку компанію було створено для впровадження системи BSC?

- а) Balanced Scorecard Collaborative;
- б) Harvard Business Review;
- в) Measures That Drive Performance;
- г) The Balanced Scorecard.

7. В чому полягають особливості збалансування показників системи?

- а) відбувається збереження певного паритету короткострокових і довгострокових цілей;
- б) відповідають на питання, чому виникли труднощі або чому було досягнуто успіх;
- в) самі по собі дані параметрів не вирішують проблем;
- г) особливостей немає.

8. Слабкими сторонами збалансованої системи показників є:

- а) дефіцит кваліфікованих кадрів, що володіють стратегічним баченням;
- б) простота сприйняття виконавцями;
- в) універсальність застосування;
- г) немає труднощів та слабких сторін.

9. Дослідження механізму взаємозв'язку між складовими, в розрізі показників, математично слід вирішувати за допомогою методу:

- а) канонічних кореляцій;
- б) абсолютних різниць;
- в) відносних різниць;
- г) кореляційно-регресивного аналізу.

10. Стратегічна карта – це:

- а) документ, що містить показники, які згруповані за чотирма складовими: фінансовою, клієнтською, внутрішніх бізнес-процесів і складовою навчання та розвитку;
- б) загальний перелік основних компонентів і їх взаємодія, що передбачає наявність усіх елементів, а інакше стратегія підприємства буде визначена неправильно;
- в) напрям, у рамках якого встановлюються ключові внутрішні процеси підприємства;
- г) документ, що засвідчує операційні та фінансові цілі підприємства.

Контрольні питання:

1. Що таке збалансована система показників?
2. Які групи показників входять до збалансованої системи показників?
3. На яких принципах ґрунтується збалансована система показників?
4. Що таке стратегічна карта?
5. Які переваги застосування стратегічних карт на підприємстві?

ТЕМА 6 ЯКІСТЬ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

6.1 Чинники, які забезпечують якість облікової інформації

6.2 Цілі оцінювання якості облікової інформації відповідно до етапів управління

Мета: систематизувати знання щодо якості облікової інформації та бухгалтерського обліку на підприємстві.

Ключові слова: облікова інформація, якість облікової інформації, етапи управління, чинники впливу.

6.1 Чинники, які забезпечують якість облікової інформації

Ефективність і результативність системи управління на підприємстві багато в чому обумовлені дієвістю обліково-аналітичної системи, де облікова інформація виступає одним з основних понять. Облікова інформація – це інформація, що формується, акумулюється і оброблюється в рамках обліково-аналітичної системи підприємства на основі бухгалтерських і економічних методів, подається в упорядкованому і стандартизованому вигляді для розробки і обґрунтування окремих управлінських рішень.

У сучасних умовах виділяються наступні чинники, які забезпечують якість облікової інформації (рис. 6.1).

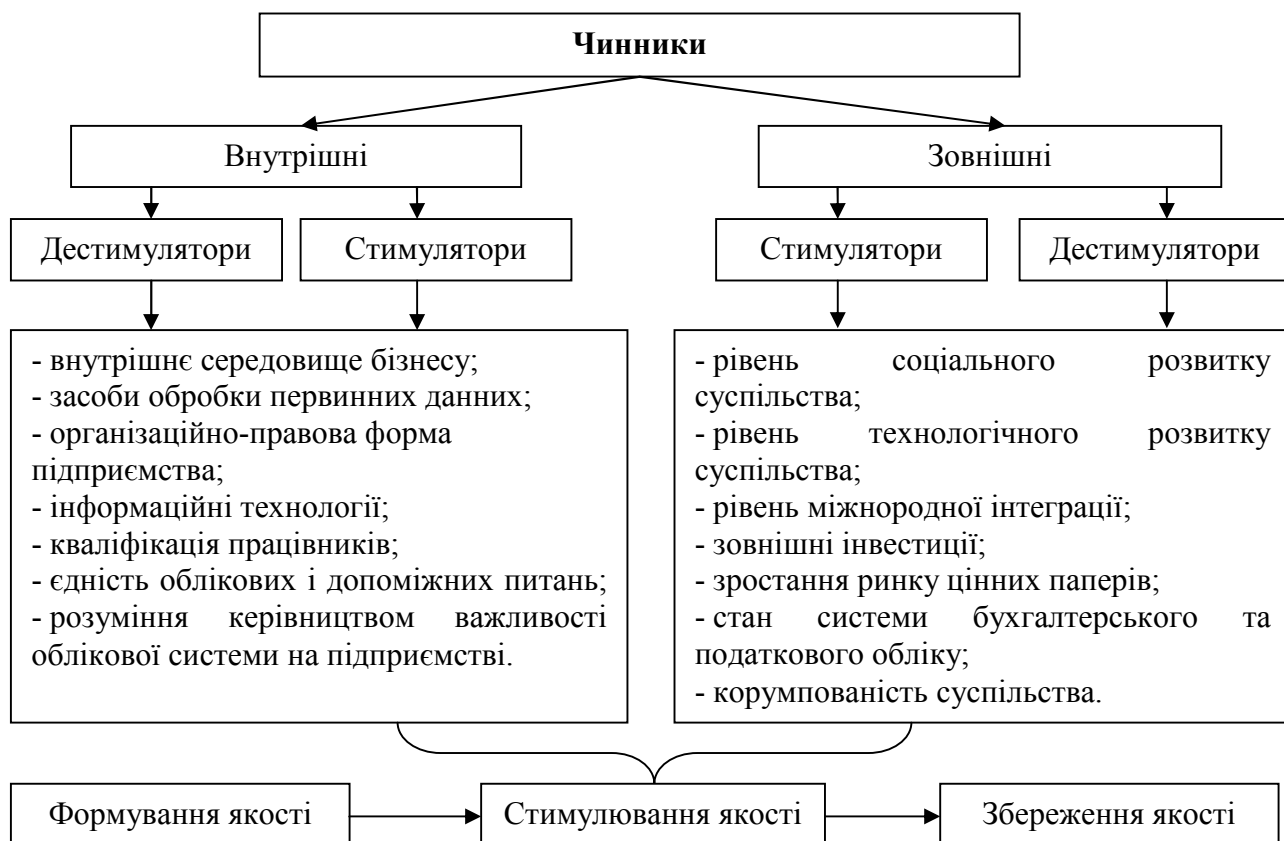

Рисунок 6.1 – Чинники, які забезпечують якість облікової інформації

Цінність інформації розглядається як сукупність очікуваних користувачем показників якості інформації. З підвищенням рівня якості підвищується її цінність для користувачів. Увага до оцінки якості облікової інформації зростає останнім часом у всьому світі і зокрема в Україні. Особливо гостро проблема оцінки якості облікової інформації постала у світлі реформування облікової системи і фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності. Якість інформації має піддаватися оцінці на всіх етапах формування облікової інформації.

6.2 Цілі оцінювання якості облікової інформації відповідно до етапів управління

Стратегічною метою оцінювання якості облікової інформації є забезпечення користувачів обліковою інформацією, яка відповідає обраній системі критеріїв. На кожному етапі управління можна виділити функціональні цілі (табл. 6.1).

Таблиця 6.1 **Функціональні цілі оцінювання якості облікової інформації відповідно до етапів управління**

Етапи	Ціль	Завдання
Планування	Забезпечення методикою відбору облікових показників, що відповідають певному набору якісних характеристик	- визначення вимог до якості облікової інформації; - формування системи показників оцінки якості облікової інформації з метою планування діяльності підприємства або окремих підрозділів; - розробка методології якісної і кількісної оцінки якості облікової інформації.
Організація	Організація відбору облікових показників, що відповідають певному набору якісних характеристик	- організація формування облікової інформації в повному обсязі за напрямками обліку; - організація формування облікової інформації за строками подання.
Аналіз	Забезпечення аналітичною інформацією, що характеризує поточний фінансовий стан підприємства, а також ступінь досяжності і значущості поставлених стратегічних бізнес цілей	- забезпечення менеджерів організації обліковою інформацією в повному обсязі; - розробка критеріїв якісної оцінки системи облікових показників; - застосування конкретних методів контролю якості облікової інформації.
Контроль	Розробка системи критеріїв оцінки якості інформації при фінансовому моніторингу	- забезпечення учасників бізнес-процесу якісними обліковими показниками, що відображають фінансовий стан організації і фінансових результатів діяльності; - забезпечення конкурентоспроможності організації.

При оцінюванні якості облікової інформації використовуються наступні методи:

1) нормативний метод. Проводиться на основі вивчення законодавчих і нормативних документів, які використано для формування облікової інформації, а також стандартів, що регламентують бухгалтерський облік та порядок формування бухгалтерської (фінансової) звітності. Застосування нормативного методу обумовлює створення документів різного статусу. До кожного документа, незалежно від його рівня, пред'являються жорсткі вимоги щодо якості змісту. Тільки в цьому випадку можливе застосування даного методу для оцінки контролю якості облікової інформації;

2) статистичний метод. Значення показників якості облікової інформації визначають з використанням методів теорії ймовірності та математичної статистики. Цьому методу властива кількісна визначеність;

3) експертний метод. Використовується при вирішенні завдань оцінки якості облікової інформації в умовах кількісної невизначеності критеріїв якості і оснований на усередненні різними способами думок фахівців-експертів з досліджуваних питань. Безсумнівною перевагою експертного методу є швидкість отримання результатів та можливість оцінювати якість облікової інформації без кількісних показників. Достовірність результатів оцінки залежить від компетентності і кваліфікації експертів;

4) соціологічний метод. Ґрунтується на зборі і аналізі думок споживачів. Для отримання достовірних результатів потрібна науково обґрунтована система опитування споживачів, а також використання методів математичної статистики для збору і обробки інформації. Соціологічні методи широко використовують на стадії виконання маркетингових досліджень, при вивченні попиту.

Дуже важливо враховувати диференційованість показників оцінки якості облікової інформації. Це означає, що кожен з показників якості інформації повинен забезпечувати максимум інформації про відповідну властивість якості.

Обґрунтування та вибір управлінських рішень залежить від багатьох чинників, серед яких якість облікової інформації. Отримання якісної облікової інформації є квінтесенцією організації та ведення бухгалтерського обліку на підприємстві. Світовий досвід використання облікової інформації показує, що підвищення її якості може бути досягнуто шляхом дотримання принципів формування облікової інформації, сформульованих у міжнародних стандартах фінансової звітності (МСФЗ), а також через вдосконалення механізму регулювання та оцінки якості облікової інформації.

Тестові завдання

1. Відношення корисного ефекту від підвищення якості інформації до витрат на підвищення якості – це:

- а) економічна ефективність від підвищення якості інформації;
- б) якість облікової інформації;
- в) фактори, що впливають на якість інформації;
- г) фактори, що впливають на якість продукції.

2. До переваг децентралізованої системи відносяться:

- а) оперативність завдяки меншому розриву в часі між фіксацією господарських операцій і використанням готової інформації;
- б) наукова обґрунтованість методів формування облікової інформації та їх практичного застосування;
- в) збільшення обсягів інформації високої якості;
- г) система частинних визначень якості інформації, кожне з яких відображає окремий її аспект.

3. Сукупність властивостей інформації, які визначають її здатність задовольняти певні потреби у відповідності з призначенням – це:

- а) якість облікової інформації;
- б) економічна ефективність від підвищення якості інформації;
- в) фактори, що впливають на якість облікової інформації;
- г) фактори, що впливають на якість продукції.

4. Однією з проблем децентралізованої системи є:

- а) наукова обґрунтованість методів формування облікової інформації та їх практичного застосування;
- б) її оперативність завдяки меншому розриву в часі між фіксацією господарських операцій і використанням готової інформації;
- в) менше можливостей для забезпечення якості інформації;
- г) система частинних визначень якості інформації, кожне з яких відображає окремий її аспект.

5. Головною метою облікової інформації є:

- а) збільшення обсягів інформації високої якості;
- б) збільшення обсягів інформації;
- в) економічна ефективність від підвищення якості інформації;
- г) зменшення обсягів інформації.

6. На етапі аналізу якості облікової інформації здійснюється:

- а) забезпечення учасників аналітичною інформацією, що характеризує поточний фінансовий стан організації;
- б) розроблення системи критеріїв оцінки якості інформації при фінансовому моніторингу;
- в) забезпечення учасників методикою відбору облікових показників, що відповідають певним якісним характеристикам;
- г) розроблення системи критеріїв оцінки кількості і якості інформації при фінансовому моніторингу.

7. На етапі контролю якості облікової інформації здійснюється:

- а) розроблення системи критеріїв оцінки якості інформації при фінансовому моніторингу;

- б) забезпечення учасників методикою відбору облікових показників, що відповідають певним якісним характеристикам;
- в) забезпечення учасників аналітичною інформацією, що характеризує поточний фінансовий стан організації;
- г) забезпечення учасників аналітичною інформацією, що характеризує фінансовий стан організації за відповідний період.

8. В основу дослідження якості облікової інформації було покладено:

- а) якість системи бухгалтерської служби і облікової політики;
- б) якість відображення фінансових результатів;
- в) кількість облікової інформації;
- г) кількість та якість облікової інформації.

9. До функціональних цілей якості облікової інформації відносять:

- а) планування;
- б) індукцію;
- в) синтез;
- г) дедукцію.

10. На етапі планування якості облікової інформації здійснюється:

- а) забезпечення учасників методикою відбору облікових показників, що відповідають певним якісним характеристикам;
- б) розроблення системи критеріїв оцінки якості інформації при фінансовому моніторингу;
- в) забезпечення учасників аналітичною інформацією, що характеризує поточний фінансовий стан організації;
- г) правильна відповідь відсутня.

Контрольні питання:

1. Що таке облікова інформація?
2. Що розуміється під якістю бухгалтерського обліку?
3. Які чинники забезпечують якість облікової інформації?
4. Відповідно до яких принципів відбувається формування облікової інформації на підприємстві?
5. Які методи використовуються при оцінці якості облікової інформації?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В ПРИЙНЯТТІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

ТЕМА 7 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В УПРАВЛІННІ ВАРТІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

7.1 Загальна побудова обліку пасиву (капіталу)

7.2 Побудова обліку власного капіталу (власності засновників)

7.3 Побудова обліку залученої чужої власності (чужого капіталу):
зобов'язань за контрактом

7.4 Облік тимчасово залученого суспільного капіталу до проведення
розрахунків

Мета: з'ясувати роль бухгалтерського обліку в управлінні вартістю підприємства.

Ключові слова: бухгалтерський облік, управління вартістю підприємства, пасив, власний капітал, залучений капітал.

7.1 Загальна побудова обліку пасиву (капіталу)

Пасиви – це капітал, визначене у вартості боргове зобов'язання підприємства або громадянина, стосовно до іншого підприємства або громадянина. Пасиви показують джерело утворення активів – майна підприємства або громадянина, тобто показують, кому винне підприємство або громадянин за все майно, яке вони мають у своєму розпорядженні. Таким чином, пасиви – це вираз права власності (капіталу) на активи (майно) відповідних юридичних або фізичних осіб, які передали це майно підприємству у користування.

Дані бухгалтерського обліку мають забезпечити ефективне управління капіталом підприємства. Одним із перших питань є визначення організаційної форми підприємства та структура капіталу (рис. 7.1).

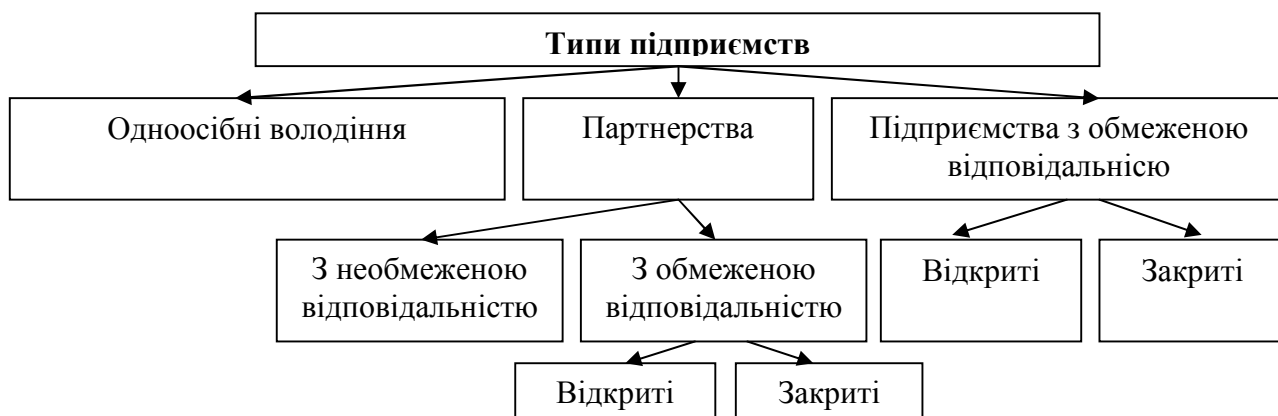

Рисунок 7.1 – Організаційні форми підприємств

Будь-яке господарство з погляду ринкових суспільних відносин має двоїсту (подвійну) характеристику: з одного боку, це сукупність активів, тобто майнових об'єктів-носіїв характеристик вартості, та об'єктів (суб'єктів) права власності; з іншого – це сукупність пасивів-об'єктів обліку як суб'єктів-носіїв права власності на активи (фізичні або юридичні особи).

З погляду обліку об'єктів-носіїв права власності на активи в бухгалтерському обліку виникають дві характеристики:

- 1) вкладення засновників (власників) господарства (власний капітал);
- 2) залучені до господарювання чужі кошти, тобто зобов'язання підприємства щодо інших фізичних чи юридичних осіб або держави (чужий капітал).

Для потреб управління пасиви-капітал поділяються на:

- а) капітал засновників (капітал власників, підприємства);
- б) капітал учасників (капітал юридичних або фізичних осіб), які передали свій капітал або майно у формі грошей, засобів праці, предметів праці тощо у тимчасове користування підприємству або громадянину (рис. 7.2).

Рисунок 7.2 – Економіко-правова та фінансова характеристика пасивів: капіталу, власності підприємства

Для управління фінансами у бухгалтерському обліку мають чітко розмежовуватися поняття власного капіталу (власності засновників) та чужого

(залученого) капіталу, тобто власності інших суб'єктів власності. За залучений іззовні капітал потрібно платити проценти, незалежно від того, прибуткове чи збиткове підприємство. За власний капітал засновники після сплати податків одержують доход (дивіденди, проценти тощо), а в разі збитковості їх капітал втрачає в ціні на суму збитків. Тому засновники, незалежно від розміру частки власних внесків, мають право участі в управлінні підприємством.

З погляду балансової інтерпретації власності засновники формують перший розділ пасиву балансу господарства, в другому відображають довгострокові зобов'язання і забезпечення, в третьому – поточні зобов'язання і забезпечення та в четвертому – зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття.

Різноманітність форм тимчасового залучення в обіг, а точніше використання чужого капіталу в підприємницькій діяльності, зумовлює існування бухгалтерських рахунків, а саме: кредити банків, кредитори, розрахунки з бюджетом, зі страхування, пенсійного забезпечення тощо. Хоча зазначених рахунків і багато, але усі вони мають єдину структуру. В дебеті відображається погашення боргових зобов'язань, а в кредиті – їх виникнення.

7.2 Побудова обліку власного капіталу (власності засновників)

Власний капітал є основою для початку і продовження господарської діяльності будь-якого підприємства. Він є одним із найістотніших і найважливіших показників. Власний капітал – це власні джерела фінансування підприємства, які без визначення строку повернення внесені його засновниками (учасниками), накопичені впродовж строку існування сільськогосподарського підприємства суми реінвестованого чистого прибутку, а також дарчий капітал (рис. 7.2).

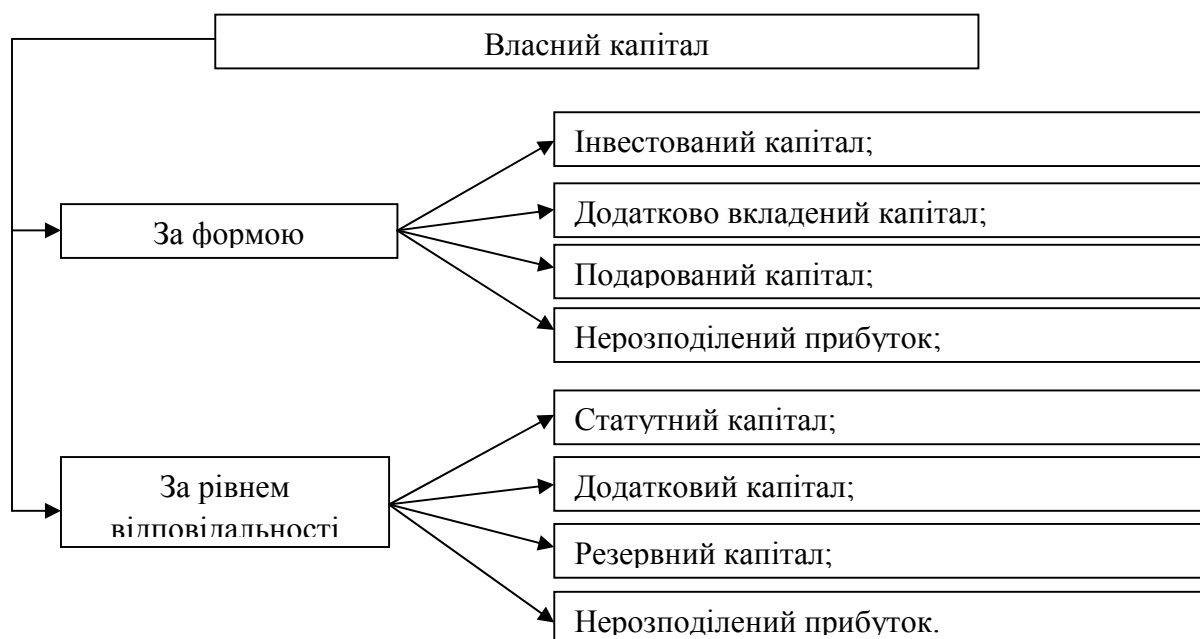

Рисунок 7.2 – Класифікація власного капіталу за формою та рівнем відповідальності

Згідно НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» власний капітал має відповідні структурні елементи (рис. 7.3).

На рис. 7.4 відображено принципи формування власного капіталу підприємств.

Рисунок 7.4 – Принципи формування власного капіталу підприємств

Рисунок 7.3 – Структурні елементи власного капіталу згідно НП(с)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»

Власний капітал підприємств, визначається як частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань. На формування активів підприємств впливає наявність джерел забезпечення наступних витрат і платежів, які за своєю функцією тотожні функціям власного капіталу. Для обліку власного капіталу передбачені рахунки 4 класу Плану рахунків (рис. 7.5).

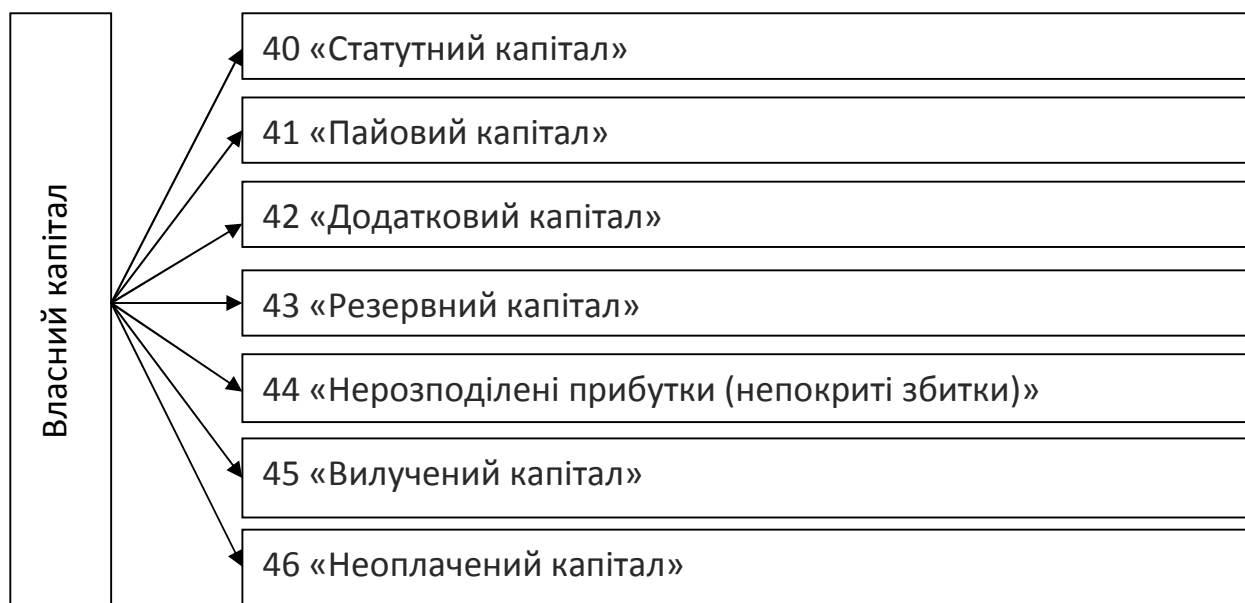

Рисунок 7.5 – Рахунки призначені для обліку власного капіталу

7.3 Побудова обліку залученої чужої власності (чужого капіталу): зобов'язань за контрактом

У процесі діяльності підприємства використовують чужі кошти. Частина цих коштів залучається на добровільних засадах (на контрактній основі). До таких коштів належать: кредити банків; кошти, призначені для виплати боргових зобов'язань перед контрагентами (постачальниками, кредиторами тощо) за одержані товарно-матеріальні цінності до сплати зазначених зобов'язань; одержані до виконання контракту аванси та ін. Основні форми тимчасового залучення чужих коштів на основі контракту унаочнює рис. 7.6.

Першим і найпоширенішим видом залученого капіталу є кредит банку. Підприємство одержує від банківських установ у тимчасове користування грошові кошти, що являють собою акумульовані банком вільні кошти інших підприємств, громадян, організацій, тощо. Кредит надається на контрактній основі на умовах повернення, терміновості, забезпеченості (гарантії) сплати процентів за користування кредитом. За термінами надання кредити поділяються на коротко-, середньо- та довгострокові.

Аналітичний облік одержаних кредитів будують за об'єктами (що кредитуються) та строками (термін погашення). На кожний кредит, одержаний на конкретний об'єкт і на певний строк, відкривається аналітичний рахунок.

Здебільшого об'єктами кредиту на короткостроковій основі є запаси товарно-матеріальних цінностей, сезонні затрати виробництва, заготівля сільськогосподарської сировини, розрахункові операції виставлення акредитивів, тощо. Довгострокове кредитування здійснюється банком для затрат з капітального будівництва, реконструкції, розширення виробництва. Кредити одержують, як правило, в одній із двох форм: грошовій (гроші зараховуються на розрахунковий рахунок чи видаються готівкою) або погашенням боргового зобов'язання підприємства (кредиторської заборгованості). Погашення відбувається також у двох формах: погашення з розрахункового рахунка (перерахуванням) або спрямуванням на погашення кредиту боргової вимоги дебітора підприємства.

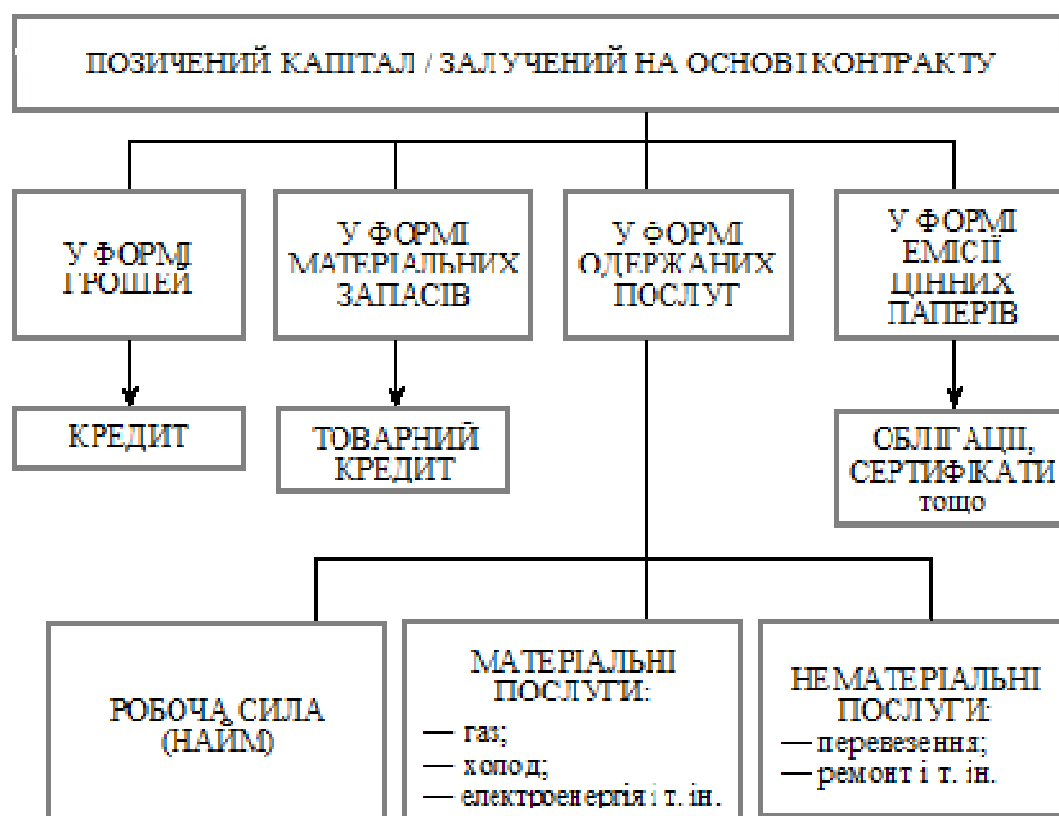

Рисунок 7.6 – Основні форми залучення чужого капіталу на основі контракту

Для управління грошовими потоками потрібні зведені дані про формування зобов'язань та їх повернення (погашення). Для цього виконуються різні синтетичні рахунки.

Для зведеного синтетичного обліку кредитів банку планом рахунків передбачено три рахунки: Короткострокові позики банку, Середньострокові позики банку, Довгострокові позики банку.

Другим поширеним видом залученого (чужого) капіталу є тимчасово позичені кошти контрагентів-постачальників або покупців, громадян – у зв'язку з відстроченням платежу за одержання товарно-матеріальної цінності, послуги, виконаної роботи. Вони можуть мати дві форми: товарний кредит та одержаний аванс для виконання певного доручення. Різновидом залучення чужого капіталу є випуск (емісія) облігацій, сертифікатів та інших цінних паперів, а також боргові зобов'язання перед працюючими за використання їхньої праці в підприємницькій діяльності.

7.4 Облік тимчасово залученого суспільного капіталу до проведення розрахунків

У господарському обороті підприємства тимчасово перебувають кошти, які є власністю різних суспільних фондів (на підставі розподілу національного доходу та багатства). Зазначені кошти можна розбити на такі групи:

- частка доходу громадян, яка відраховується з нарахованої їм заробітної плати у формі податку на доходи фізичних осіб;
- частка доходу підприємства від реалізації продукції (товарів), яка виступає у формі податку на реалізовану суму (акцизний збір, податок на додану вартість) належить до сплати цим суспільним фондам;
- частина прибутку підприємства, який за законом розподіляється між державним бюджетом та засновниками (рис. 7.7).

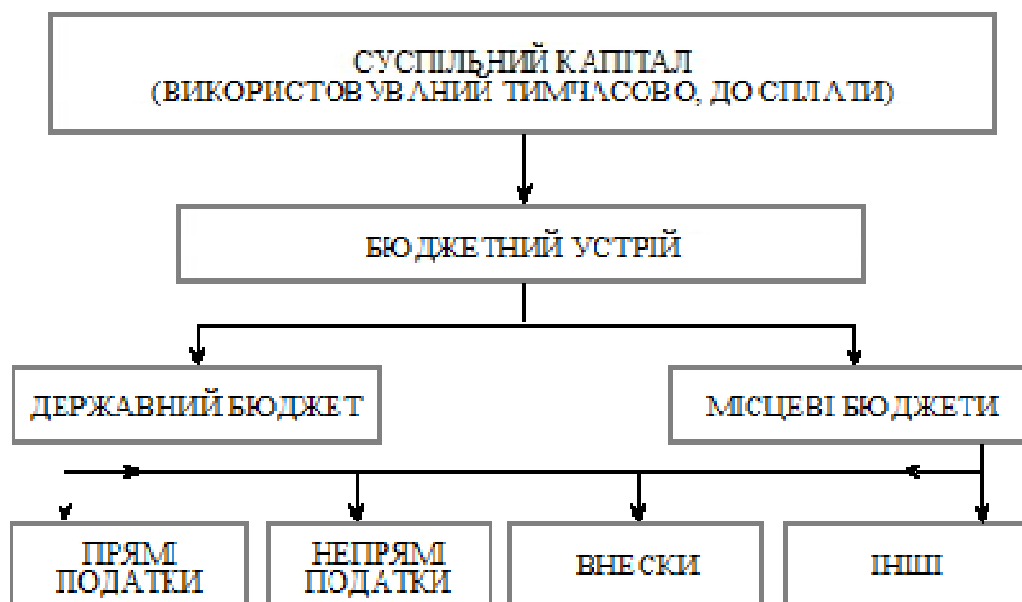

Рисунок 7.7 – Основні форми суспільного капіталу, який використовується на підприємстві тимчасово, до сплати

Тестові завдання

1. До систем прийомів бухгалтерського обліку відноситься:

а) документація, інвентаризація, оцінка, калькуляція, система рахунків, подвійний запис, баланс, звітність;

б) обачність, повне висвітлення, автономність, послідовність, безперервність, нарахування та відповідність доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історична (фактична) собівартість, єдиний грошовий вимірник, періодичність;

в) документація, інвентаризація, оцінка, калькуляція, система рахунків, періодичність, безперервність, автономність;

г) документація, інвентаризація, оцінка, калькуляція.

2. Зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками) – це:

а) витрати;

б) об'єкт витрат;

в) дійсні витрати;

г) очікувані (релевантні) витрати.

3. За доцільністю витрати класифікують на:

а) продуктивні та непродуктивні;

б) продуктивні та поточні;

в) основні та прямі;

г) постійні та змінні.

4. Як називаються витрати, які можуть бути змінені внаслідок прийняття управлінських рішень?

а) очікувані (релевантні) витрати;

б) дійсні витрати;

в) безповоротні (нерелевантні) витрати;

г) умовно-постійні витрати.

5. Вибір певного сегмента діяльності та проведення аналізу доцільності розширення або скорочення обсягу його діяльності - це рішення щодо:

а) розширення чи скорочення діяльності;

б) виготовлення напівфабрикатів у власному виробництві чи придбання їх на стороні;

в) ціноутворення;

г) спеціального замовлення.

6. Встановлення більш вигідних умов діяльності підприємства та визначення величини можливої економії витрат - це рішення щодо:

а) виготовлення напівфабрикатів у власному виробництві чи придбання їх на стороні;

б) розширення чи скорочення діяльності;

- в) ціноутворення;
- г) спеціального замовлення.

7. Витрати, що змінюються під впливом конкретного рішення - це:

- а) диференційний аналіз;
- б) диференційні доходи ;
- в) диференційні витрати;
- г) пропорційні витрати.

8. Додаткові витрати, які пов'язані з додатковим виготовленням або реалізацією продукції називаються:

- а) диференційні витрати;
- б) диференційний аналіз;
- в) диференційні доходи ;
- г) пропорційні витрати.

9. Додаткові доходи, отримані внаслідок зростання обсягу продажу - це:

- а) диференційні доходи;
- б) диференційний аналіз;
- в) диференційні витрати;
- г) пропорційні витрати.

10. Які методи представляють прогнозування на підставі узагальнення думок експертів про розвиток об'єкта в майбутньому?

- а) експертні методи;
- б) фактографічні методи;
- в) методи експертної оцінки;
- г) комбіновані методи.

Контрольні питання:

1. Що таке пасиви?
2. Що таке власний капітал?
3. Які рахунки призначені для обліку власного капіталу на підприємстві?
4. Що таке позичковий капітал?
5. Що таке суспільний капітал, яке його призначення?

ТЕМА 8 ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА В ЦІНОУТВОРЕННІ

- 8.1 Цінова політика як елемент ринкової стратегії підприємства
- 8.2 Види типів ринку та політика ціноутворення підприємств
- 8.3 Елементи облікової політики в ціноутворенні

Мета: вивчити завдання ціноутворення та обліку витрат підприємства; функції ціноутворення та обліку витрат підприємства; методи цінового

регулювання в управлінському обліку; облікова політика як інструмент управління показниками фінансового стану підприємства; трансфертне ціноутворення.

Ключові слова: облікова політика, ціна, ціноутворення

8.1 Цінова політика як елемент ринкової стратегії підприємства

Результативність діяльності підприємства залежить від багатьох факторів і в першу чергу від цінової політики.

Ціна як економічна категорія - це грошове вираження вартості товару, виміряне величиною суспільно необхідного робочого часу, витраченого на його виробництво, вартістю сировини та матеріалів.

Розглядати цінову політику підприємства можна лише з тими завданнями, які ставить підприємство перед собою. Можна виділити такі варіанти поведінки підприємства на ринку і політики у сфері ціноутворення:

- забезпечення процесу виживання;
- максимізація поточного прибутку;
- завоювання лідерства за показники якості;
- завоювання лідерства за показники частки ринку. Стратегію розвитку підприємства та принципи або варіанти ціноутворення показано на рис. 8.1.

Рисунок 8.1 - Завдання підприємства та цінова політика

Розглянемо ці варіанти детально.

У першому варіанті, коли ситуація дуже напружена і на ринку гостра конкуренція, деякі підприємства потрапляють у дуже скрутне становище. Щоб утриматись на ринку, забезпечити роботу на підприємстві, зберегти колектив підприємства, звертаються до поширених програм цінових поступок, тобто встановлюють такі ціни, які могли б покрити витрати та гарантувати хоча б просте відтворення.

У другому випадку, коли завдання зводяться до максимізації поточного прибутку, підприємство будь-що прагне вибрати таку ціну, яка б дала можливість отримати максимальний прибуток. Причому не в майбутньому, а на короткому проміжку часу.

У третьому випадку, коли підприємство прагне здобути лідерство за показниками якості, його підходи до роботи на ринку набувають ґрунтовної значущості. А для цього необхідна серйозна підготовка до проведення маркетингових досліджень (створення нового парку устаткування, впровадження нових технологій, залучення кваліфікованих кадрів). Введення таких заходів дасть можливість виготовити продукцію високої якості. Висока якість дає змогу встановити високу ціну на продукцію.

Підприємство, яке займає провідне становище на ринку, найчастіше дотримується стратегії преміальних націнок, за якої висока ціна мотивується націнкою за якість.

При низькій якості може бути використана і стратегія "пограбування", коли за низьку якість пропонується висока ціна.

При стратегії низької ціннісної значущості товар низької якості реалізується за низькою ціною.

У четвертому випадку підприємство орієнтується на завоювання передових позицій щодо показників частки ринку. Політика цін при цьому гнучка, адже одних покупців можуть привернути дешеві товари, інших - навпаки, оскільки дешеві не забезпечують високу якість товару.

Отже, ціна є важливим фактором, який визначає "стратегію поведінки" підприємства на ринку. Різне ставлення до ціни пов'язане з різними завданнями, що розв'язуються підприємством.

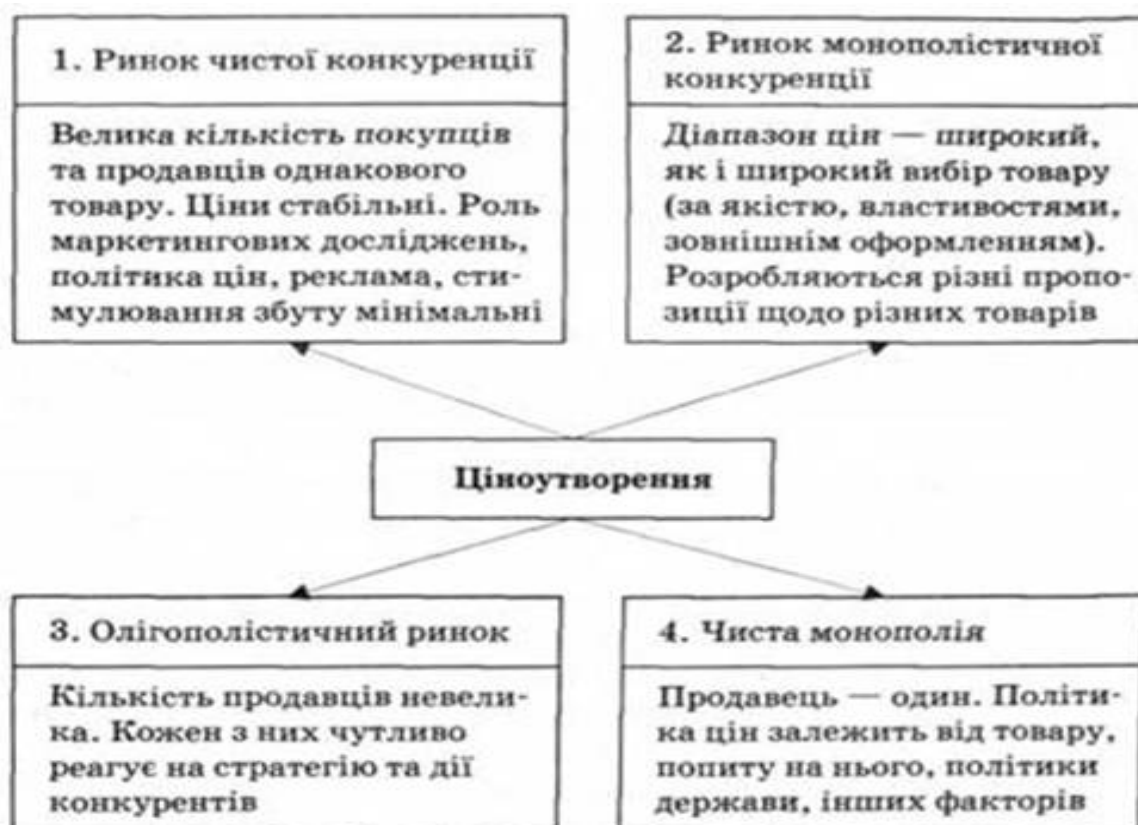
8.2 Види типів ринку та політика ціноутворення підприємств

Цінова політика підприємства визначається також типом ринку, на якому вона реалізується (рис. 8.2).

Цілком реальним буває явище, коли на ринку монополістом є одна державна організація або підприємство з товаром - новинкою, аналога якому поки що немає. Йдеться про чисту монополію. У цій ситуації підприємство поводить себе по-різному. Може відпускати продукцію за ціною, нижчою за собівартість. При цьому держава покриває збитки підприємства. Це відбувається при реалізації продуктів харчування. Допускається варіант, коли підприємство чи держава встановлює певну мінімальну ціну, при цьому підприємство отримує справедливую норму прибутку.

Зустрічається варіант, коли підприємство-монополіст встановлює найвищу ціну, яку сприймає ринок, при цьому отримуючи надприбутки. Буває це рідко, оскільки держава через податки обмежує ціну.

На олігополістичному ринку, де хазяйнують декілька конкурентів, ціна на товар досить стійка, тому що як тільки один з конкурентів змінить її, інші одразу ж починають відповідні дії, щоб звести до мінімуму дисбаланс на ринку.

Рис. 5.2. Типи ринків і політика ціноутворення

На ринку монополістичної конкуренції широкий діапазон цін, а також широкий вибір товару за технічними характеристиками, сервісом, упаковкою. Підприємства намагаються розробити різні плани маркетингової діяльності для різних сегментів ринку, щоб до запропонованого товару привернути увагу більшої кількості покупців.

Ринок чистої конкуренції передбачає велику кількість продавців та покупців аналогічного товару. Маркетингові витрати мають стабільний характер або можуть трохи зменшуватись. Ціни, якщо змінюються, то у незначних межах. Підвищувати їх і розраховувати на додатковий прибуток не доводиться, оскільки ринок заповнений ідентичним товаром. Зниження ціни теж не виправдає виробника.

Отже, при встановленні ціни підприємство повинне чітко розробити методику розрахунку цін залежно від типу ринку.

8.3 Елементи облікової політики в ціноутворенні

На сучасному етапі формування ринкових відносин в Україні дедалі виразнішими стають притаманні ринку характерні риси - конкурентоспроможність виробництва, оперативність, своєчасність і ризик прийнятих рішень. Досвід країн з розвиненими ринковими відносинами свідчить про те, що важливою складовою загального механізму управління господарською діяльністю підприємств, фінансово-промислових об'єднань є уміло сформована облікова політика

Поняття облікової політики є порівняно новим для вітчизняної науки. Не дивлячись на велику кількість публікацій у фаховій пресі, присвячених проблемам формування облікової політики, залишається багато невирішених питань як теоретичного, так і прикладного характеру. Зокрема, недостатньо відпрацьованими є теоретичні положення, пов'язані з трактуванням сутності, структурних елементів, інструментів облікової політики, наслідком чого є існування суттєвих проблем у практиці ведення обліку. У багатьох випадках робота щодо формування облікової політики на підприємствах обмежується складанням наказу про облікову політику, який не рідко має формальний характер, часто переобтяжений інформацією, що дублює інші внутрішні регламенти підприємства. У фаховій літературі можна виокремити два підходи до визначення облікової політики. Перший підхід практично дублює законодавче визначення облікової політики і трактує її як сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємствами для складання та подання фінансової звітності. Другий - визначає облікову політику в широкому розумінні як управління обліком та у вузькому як сукупність способів ведення обліку (вибір конкретних методик ведення обліку).

Облікова політика в Україні офіційно почала застосовуватися з 01.01.2000р. – з дати введення в дію положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(С)БО). Зміст терміну «облікова політика» розкривається Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» та НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Ними визначається, що «облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності». Такий же зміст закладено і в балансовій політиці, розповсюдженій у бухгалтерському обліку країн Західної Європи.

Міжнародні стандарти обліку визначають облікову політику як «сукупність принципів, основ, домовленостей та процедур, які приймаються керівництвом при складанні та поданні фінансових звітів».

Облікова політика розробляється на тривалий час і підлягає змінам статутних вимог; зміни вимог органу, який затверджує П(С)БО; потребує забезпечення більш достовірного відображення подій або операцій у фінансовій звітності підприємства.

Останній момент надає можливість зміни облікової політики щорічно (або навіть ще з меншими проміжками часу). Але необхідно пам'ятати, що часта зміна облікової політики характеризує діяльність підприємства з негативного боку – як партнера з нечіткими обліковими приписами.

При розробці облікової політики має бути забезпечена достовірність та доречність звітної інформації для потреб користувачів. При цьому необхідно визначитися із професійними судженнями щодо вибору облікової політики та здійснення облікових оцінок.

Статтею 1 Закону «Про бухгалтерський облік» та НП(С)БО 1 облікову політику визначено як сукупність принципів, методів і процедур, які використовуються підприємством для складання та подання фінансової

звітності. Отже, формуючи облікову політику, підприємство має обирати принципи, методи і процедури обліку так, щоб достовірно відобразити фінансовий стан і результати своєї діяльності та забезпечити зіставність фінансових звітів. Отже, головне призначення облікової політики — встановити найвигідніші для конкретного підприємства методи обліку

Облікова політика підприємства повинна забезпечувати:

- повноту відображення в бухгалтерському обліку всіх фактів господарської діяльності;
- відображення, у бухгалтерському обліку фактів господарської діяльності виходячи не тільки з їх правової форми, а й з економічного змісту фактів і умов господарювання;
- тотожність даних аналітичного обліку оборотам і залишкам за відповідними рахунками синтетичного обліку на перше число кожного місяця, а також показників бухгалтерської звітності даним синтетичного та аналітичного обліку;
- раціональне і економне ведення бухгалтерського обліку виходячи з умов господарської діяльності та величини підприємства.

Основні вимоги, що ставляться до облікової політики підприємства щодо встановлення принципів, методів та процедур, визначено Мінфіном у листі №27793. Згідно із зазначеним листом розпорядчий документ, що регламентує вибір облікової політики підприємства, визначає застосування ряду принципів та методів обліку, що мають вплив на процеси ціноутворення на підприємстві. Існуючий перелік елементів методики облікової політики можна поділити на дві групи за впливом на формування цін на продукцію, товари, роботи, послуги. Одна група з яких здійснює непрямий вплив на формування ціни на продукцію (товарів, робіт послуг) через вплив методик що обираються на формування її собівартості. Друга група здійснює прямий вплив на цінову політику підприємства через обрання методу ціноутворення.

До елементів непрямого впливу належать:

1) застосування методів амортизації необоротних активів з деталізацією застосування методів до окремих груп.

2) облік запасів:

2.1) відкриття окремих субрахунків обліку транспортно-заготівельних витрат з кожного виду запасів з подальшим розподілом витрат після використання запасів кожного виду;

2.2) без відкриття окремих субрахунків обліку транспортно-заготівельних витрат з включенням їх до вартості запасів з подальшим списанням одночасно з використання відповідних запасів;

2.3) застосування окремого субрахунку обліку транспортно-заготівельних витрат товарів з подальшим розподілом витрат після використання товарів;

2.4) застосування одного з методів оцінки вибуття запасів для кожного з окремих видів запасів, які мають одне призначення та однакові умови використання;

2.5) при застосуванні методу середньозваженої собівартості:

- оцінка вибуття проводиться один раз на місяць - для запасів, які використовуються на підприємстві при виробництві продукції (робіт, послуг);
- оцінка вибуття проводиться на дату проведення операції - для запасів, які використовуються в торгівельних операціях.

3) формування собівартості продукції:

- наводиться повний перелік та склад статей калькулювання продукції, робіт, послуг.

4) загальновиробничі витрати:

- наводиться повний перелік та склад змінних та постійних витрат;
- вказується застосування бази розподілу витрат за об'єктами: години праці; заробітна плата; об'єми діяльності; прямі матеріальні витрати тощо.

До елементів прямого впливу належать:

1) визначення сегментів та принципів ціноутворення у внутрішньогосподарських розрахунках:

- перелік сформованих сегментів;
- об'єднання сегментів для визначення звітних сегментів;
- географічні промислові сегменти;
- географічні збутові сегменти;
- господарські сегменти;
- визначення пріоритетного сегменту;
- розкриття принципів ціноутворення у внутрішньогосподарських розрахунках;
- ринкова ціна - для товарів (робіт, послуг) на які є активний ринок;
- ціна на основі витрат (перемінних, повних, повних плюс націнка тощо);
- договірна ціна - для товарів (робіт, послуг) на які відсутній активний ринок).

2) по вибору методу оцінки активів та зобов'язань за операціями, які розглядаються, як операції пов'язаних сторін:

- порівнюваної не контрольованої ціни;
- ціни перепродажу;
- "витрати плюс";
- балансова вартість.

З вище переліченого видно: наскільки важливо правильно визначити облікову політику підприємства. Однак при цьому слід враховувати також ряд факторів, які значно впливають на вибір:

- організаційно-правова форма підприємства (товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство, державне підприємство тощо);
- галузева приналежність або вид діяльності (промисловість, будівництво, торгівля, посередницька діяльність);
- обсяги діяльності, структура підприємства, середньооблікова чисельність;
- податкове поле діяльності підприємства (звільнення від різного виду податків, ставки податків);

- ступінь свободи дії в умовах переходу до ринку (насамперед, мається на увазі можливість самостійного прийняття рішень у питаннях ціноутворення, вибору партнера);

- стратегія фінансово-господарського розвитку (цілі та завдання економічного розвитку підприємства на довгострокову перспективу, очікувані напрямки інвестицій, тактичні підходи до вирішення перспективних завдань);

- наявність матеріальної бази (забезпеченість комп'ютерною технікою та іншими засобами оргтехніки, програмно-методичне забезпечення тощо);

- система інформаційного забезпечення підприємства (за всіма необхідними для ефективної діяльності підприємства напрямками);

- рівень кваліфікації бухгалтерських кадрів, економічної сміливості, ініціативності та підприємливості керівників фірми;

- система матеріальної зацікавленості в ефективності роботи підприємства та матеріальної відповідальності за виконуваний коло обов'язків.

В процесі управління підприємством є необхідним переосмислення ролі облікової політики. Саме управлінська спрямованість облікової політики має сенс, оскільки повною мірою може впливати на процеси господарювання.

Фахівці з обліку повинні не тільки керуватися основними принципами обліку, а й брати участь у розробці стратегічних управлінських рішень.

Тестові завдання:

1. За вимогами Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» облікова політика – це:

1. Сукупність способів ведення обліку підприємством.
2. Сукупність принципів, методів і процедур стосовно ведення бухгалтерського обліку.
3. Сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання і подання фінансової звітності.
4. Усі відповіді правильні.

2. Сутність облікової політики визначається через:

1. Інструменти стосовно ведення бухгалтерського обліку.
2. Принципи, методи, процедури стосовно ведення бухгалтерського обліку.
3. Методичні прийоми бухгалтерського обліку.
4. Усі відповіді правильні.

3. При формуванні облікової політики слід дотримуватись таких принципів та вимог, як:

1. Обачність, єдиний грошовий вимірник, автономність, історична (фактична) собівартість, адекватність.
2. Періодичність, превалювання сутності над формою, послідовність, законність.

3. Безперервність, повне висвітлення, нарахування та відповідність доходів і витрат, єдність.

4. Усі відповіді правильні.

4. Метод бухгалтерського обліку – це:

1. Спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями відповідного об'єкта.

2. Сукупність способів і прийомів, за допомогою яких вивчається предмет бухгалтерського обліку, та відображається в обліку фінансова- господарська діяльність суб'єктів господарювання.

3. Спосіб, за допомогою якого фіксується фінансова-господарська діяльність суб'єктів підприємництва.

4. Спосіб дослідження бухгалтерського обліку.

5. Загальнонаукові методичні прийоми:

1. Аналіз, синтез, спостереження.

2. Дедукція, індукція, аналогія.

3. Конкретизація, абстрагування, інвентаризація.

4. Документування, модулювання, інвентаризація.

6. Специфічні (конкретно-емпіричні) методичні прийоми бухгалтерського обліку:

1. Документування.

2. Двоїсті.

3. Спостереження (органолептичні).

4. Усі відповіді правильні.

7. Регламентація обліку за обліковими процедурами здійснюється:

1. На макрорівні та на мікро рівні.

2. За єдиними законодавчими правилами або за альтернативними варіантами.

3. На державному рівні та на рівні підприємства.

4. Усі відповіді правильні.

8. До облікових процедур відносяться:

1. Форма бухгалтерського обліку.

2. Технічні аспекти обробки облікової інформації.

3. Порядок заповнення і підписання первинних документів та правила документообігу.

4. Усі відповіді правильні.

9. Теорія облікової політики включає:

1. Принципи обліку.

2. Визначення структури бухгалтерії та розробки робочих інструкцій.

3. Графіків документообігу.

4. Усі відповіді правильні.

10. Методологія обліку включає:

а) комунікаційні зв'язки бухгалтерії з іншими відділами і службами;

б) послідовність проходження документів;

в) ведення рахунків;

г) Усі відповіді правильні.

Контрольні питання:

1 Обґрунтуйте необхідність обізнаності бухгалтера з нормативними та регулюючими документами з обліку і звітності.

2 Що означає термін "облікова політика" та яке її тлумачення з боку держави і підприємства?

3 У чому полягає облікова політика держави?

4 У чому полягає облікова політика підприємства?

5 Яка роль головного бухгалтера підприємства у формуванні облікової політики?

6 Які можуть бути форми організації бухгалтерського обліку?

7 У чому полягають взаємовідносини бухгалтерії підприємства з оперативно відокремленими структурними підрозділами?

8 Що означає централізована організація бухгалтерського обліку, в чому її переваги та недоліки?

9 Що означає децентралізована організація бухгалтерського обліку, які її недоліки та переваги?

11 Які методологічні та методичні принципи бухгалтерського обліку включають до облікової політики підприємства?

12 Які питання технології бухгалтерського обліку необхідно включити до облікової політики?

13 Які питання організації бухгалтерського обліку варто висвітлити у наказі підприємства про облікову політику?

ТЕМА 9 ОЦІНЮВАННЯ ОЧІКУВАНИХ ВИТРАТ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

9.1 Економічний зміст управління витратами, класифікація витрат

9.2 Класифікація поточних (оперативних) рішень у процесі оцінки очікуваних витрат

9.3 Прийняття управлінських рішень з урахуванням критеріїв релевантної інформації

9.4 Методи визначення та оцінки альтернатив

9.5 Прогнозування у прийнятті управлінських рішень

Мета: вивчити основні методи і технології бюджетування витрат та прогнозування прибутку підприємства; оцінка очікуваних витрат та їх вплив на

прийняття управлінських рішень; методи оптимізації абсолютної величини витрат підприємства.

Ключові слова: витрати, класифікація, управлінське рішення, прогнозування

9.1 Економічний зміст управління витратами, класифікація витрат

Відповідно до НПСБО 1 витрати - зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

Об'єкт витрат - продукція, роботи, послуги або вид діяльності підприємства, які потребують визначення пов'язаних з їх виробництвом (виконанням) витрат. З метою обліку та управління витрати класифікуються за різними ознаками. Класифікація витрат у фінансовому обліку наведена на рис.9.1, класифікація витрат з метою управління ними наведена в табл. 9.1.

У вітчизняному обліку, крім функціональної ознаки класифікації витрат виділяють і інші ознаки.

Важливим є поділ витрат на контрольовані і неконтрольовані. Така їх класифікація використовується при організації обліку по центрах відповідальності.

Зокрема, контрольовані витрати - це витрати, які менеджер може безпосередньо контролювати або чинити на них значний вплив. Наприклад, контроль використання матеріалів та зарплати начальником цеху.

Відповідно, неконтрольовані витрати - це витрати, які менеджер не може контролювати або впливати на них (амортизація обладнання).

Оскільки управлінські рішення, як правило, спрямовані на перспективу керівництву, в першу чергу, необхідна інформація про очікувані витрати та доходи. У зв'язку з цим виділяють очікувані (релевантні) та безповоротні (нерелевантні) витрати.

Так, очікувані (релевантні) витрати - це витрати, що можуть бути змінені внаслідок прийняття управлінських рішень, тобто майбутні витрати. Точніше, це витрати, що відрізняють одну альтернативу від іншої.

Безповоротні (нерелевантні) витрати - це витрати, які не можуть бути змінені в результаті прийнятого управлінського рішення, тобто минулі витрати.

Розглядаючи варіанти управлінських рішень, слід брати до уваги не лише дійсні, а й уявні витрати.

Дійсні витрати — це витрати, які вимагають реальної сплати грошей або витрачання інших активів. Ці витрати відображаються в бухгалтерських регістрах в міру їх виникнення.

Категорія уявних (можливих) витрат притаманна лише управлінському обліку і передбачає можливу вигоду, яка витрачається, коли вибір одного напрямку діє вимагає відмовитися від альтернативного рішення. Уявні витрати

виникають лише серед очікуваних витрат, не відображаються в облікових регістрах і беруться до уваги лише за умови обмеженості ресурсів.

Витрати підприємства	Витрати діяльності	Витрати операційної діяльності	Витрати діяльності	Собівартість реалізації
				Витрати на збут
				Адміністративні витрати
				Інші витрати операційної діяльності
			Витрати за елементами	Матеріальні витрати
				Витрати на оплату праці
				Відрахування на соціальні заходи
				Амортизація
				Інші операційні витрати
				Витрати, пов'язані з фінансовою діяльністю
		Витрати, пов'язані з інвестиційною діяльністю	Витрати від участі в капіталі	
			Інші витрати	
		Податок на прибуток		

Рисунок 9.1 Класифікація витрат у бухгалтерському (фінансовому обліку)

Таблиця 9.1 Класифікація витрат для потреб управління

Класифікаційна ознака	Вид витрат
За способом віднесення на собівартість об'єктів витрат	прямі
	непрямі
По відношенню до виробничого процесу	основні
	накладні
За складом	одноеlementні
	комплексні
За фактом виникнення	фактичні
	планові
В залежності від обсягу виробництва	змінні
	постійні
За включенням до собівартості	такі що включаються
	такі що не включаються
За доцільністю	продуктивні
	непродуктивні
За календарним періодом	поточні
	одноразові
За видами	за економічними елементами
	за статтями калькуляції
За функціями діяльності	виробничі
	комерційні (збутові)
	адміністративні
За порядком віднесення на період генерування	витрати на продукцію
	витрати періоду
За видами діяльності	операційні
	фінансові
	інвестиційні
По відношенню до об'єкта оподаткування	валові
	подвійного призначення
	не включаються до валових
За ступенем залежності від прийнятого рішення	релевантні
	нерелевантні
За ступенем контролюваності	контрольовані
	неконтрольовані

Класифікація в залежності від змін обсягів виробництва є найбільш важливою для цілей планування і контролю. Зокрема, за ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат витрати поділяються на умовно-змінні та умовно-постійні.

До умовно-змінних (змінних) витрат належать витрати, абсолютна величина яких зростає зі збільшенням обсягу випуску продукції і зменшується з його зниженням. Наприклад, витрати на сировину та матеріали, покупні комплектуючі вироби, напівфабрикати, технологічне паливо і енергію, на оплату праці працівників, зайнятих у виробництві продукції (робіт, послуг), відрахування на соціальні заходи тощо. Змінні витрати змінюються прямо пропорційно зміні обсягу виробництва.

Умовно-постійні — це витрати, абсолютна величина яких зі збільшенням (зменшенням) випуску продукції істотно не змінюється. До умовно-постійних належать витрати, пов'язані з обслуговуванням і управлінням виробничою діяльністю цехів, а також витрати на забезпечення господарських потреб виробництва.

Змінні витрати на одиницю продукції при зміні обсягу виробництва залишаються незмінними, постійні ж витрати на одиницю продукції будуть зменшуватися при збільшенні обсягу виробництва і навпаки.

Характер реагування витрат на зміни в діяльності підприємства називається поведінкою витрат, а співвідношення відсотка зміни витрат і відсотка зміни обсягу виробництва — коефіцієнтом реагування витрат (K).

Залежно від коефіцієнта реагування на зміни обсягу виробництва всі витрати поділяють на:

- постійні витрати, при $K = 0$;
- дегресивні витрати, при $0 < K < 1$;
- пропорційні витрати, при $K = 1$;
- прогресивні витрати, при $K > 1$.

Рисунок 9.2 - Функції витрат в залежності від обсягів виробництва

Вивчення поведінки витрат дозволяє зробити оцінку витрат та побудувати їх функцію.

Оцінка витрат — це процес обчислення поведінки витрат, тобто встановлення кількісного взаємозв'язку між витратами та різними факторами на підставі досліджень минулої діяльності.

Функція витрат — це математичний опис взаємозв'язку витрат та їх фактора.

Управління витратами полягає у контролі за процесом формування та розподілу витрат підприємства в результаті здійснення фінансово-господарської діяльності. Відповідно, управління витратами підприємства спрямоване на обґрунтування рівня витрат підприємства та їх фінансового забезпечення. Результативність управління витратами та забезпечення ефективності такого управління передбачає реалізацію таких взаємозв'язаних фінансово-управлінських вимог:

- групування витрат підприємства за групами відповідно до визначеної сукупності критеріїв;
- контроль за формуванням витрат та оптимізації їх абсолютної величини;
- виявлення відхилень від планових показників та ідентифікація причин таких відхилень, їх нейтралізація або врахування (шляхом коригування планових показників);
- виявлення та оцінювання резервів зменшення витрат суб'єкта господарювання, визначення та обґрунтування механізмів їх мобілізації.

В основному формування витрат підприємства припадає на сукупність господарських операцій, що реалізуються в межах його основної (операційної) діяльності.

Серед інших напрямів формування витрат підприємства необхідно виділити такі:

- витрати, пов'язані з інвестиційною діяльністю, що визначаються як сума усіх витрат підприємства на реалізацію інвестицій в необоротні активи, що припадають на поточний період (зокрема, основні фонди, нематеріальні активи, прямі та портфельні фінансові вкладення);
- витрати, пов'язані з фінансовою діяльністю, що включають сукупність витрат підприємства на обслуговування залученого капіталу, у тому числі витрати на обслуговування яка позичкового, так і власного капіталу (наприклад, процентні платежі, грошові дивідендні виплати, витрати на оформлення, переоформлення фінансових угод, їх супроводження).

Формування витрат у межах основної діяльності визначається сукупністю господарських операцій підприємства, спрямованих на забезпечення виробничого процесу зі створення продукту (послуг, робіт), просування продукту на ринок, його реалізації та наступного обслуговування у споживача такого продукту (гарантійний та постгарантійний сервіс).

Відповідно, перед моделлю управління затратами суб'єкта господарювання можуть ставитися такі завдання:

- зменшення абсолютної величини витрат підприємства в цілому та за окремими видами (напрямами) його діяльності;
- зменшення у структурі витрат підприємства частки умовно-постійних витрат, що, у свою чергу, дає змогу знизити поріг рентабельності та сформулювати більш гнучку цінову політику щодо продукції підприємства (зниження рівня умовно-постійних витрат дасть можливість зменшити маржинальний прибуток без зменшення абсолютної величини операційного прибутку підприємства);
- забезпечення стабільності розподілу витрат у просторі та часі, що дасть змогу забезпечити фінансову стійкість підприємства та попередити його неплатоспроможність;
- зменшення у структурі сукупних витрат підприємства непрямих витрат;
- відстрочення моменту покриття витрат шляхом збільшення проміжку часу між їх формальним визнанням (і, зокрема, зменшенням оподаткованого прибутку) та реальним покриттям (втратою підприємством контролю над грошовими коштами).

Визначені вище завдання управління витратами підприємства дають можливість сформулювати основний зміст управлінської діяльності фінансових служб підприємства та їх менеджерів щодо управління формуванням витрат, пов'язаних із операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю:

- забезпечення своєчасності та повноти виявлення витрат підприємства, надання відповідної оперативної інформації через служби фінансового контролінгу;
- оцінка обґрунтованості та доцільності покриття окремих витрат у розрізі центрів їх формування, структурних підрозділів, видів діяльності (продукції) та підприємства в цілому;
- пошук та обґрунтування резервів зменшення витрат у наступних періодах, урахування виявлених резервів під час реалізації поточного фінансового плану та складання фінансових планів на наступний плановий період, зокрема:
  - а) зменшення собівартості продукції за збереження рівня її якості (наприклад, заміщення сировини чи окремих її елементів дешевшими аналогами, упровадження на базі одного продукту кілька його модифікацій, орієнтованих на різні цінові категорії споживачів);
  - б) зменшення накладних витрат на виготовлення та реалізацію продукції за збереження рівня обслуговування клієнтів та супроводження товарів (сервісного обслуговування);
  - в) зменшення витрат на обслуговування капіталу (вартості капіталу) за збереження цільового рівня фінансового левериджу та прийняттого рівня ліквідності активів підприємства та його платоспроможності;
- забезпечення об'єктивності, достовірності та повноти локалізації поточних (або планових) витрат по центрах їх формування з метою інформаційного забезпечення прийняття управлінських фінансових рішень:

- прогнозування на основі отриманої інформації тенденцій зміни величини витрат підприємства у плановому та перспективному періодах, оцінювання точки беззбитковості та планування (перспективне калькулювання) собівартості продукції;

- забезпечення методологічного та інформаційного підтримання фінансового контролю за формуванням витрат підприємства, виконання планових величин та аналізу відхилень.

Кваліфіковане управління витратами підприємства передбачає наявність у фінансового менеджера повної та достовірної інформації щодо об'єкта управління, у тому числі його абсолютної величини, складу та структури.

9.2 Класифікація поточних (оперативних) рішень у процесі оцінки очікуваних витрат

Загальна класифікація поточних (оперативних) рішень подана на. Найпоширенішими серед них є рішення щодо:

- спеціального замовлення;
- розширення чи скорочення діяльності;
- виготовлення напівфабрикатів у власному виробництві чи придбання їх на стороні;
- методу визначення ціни продукту (послуги).

Рішення щодо спеціального замовлення означає прийняття або відмову від одноразового замовлення на виготовлення продукції (надання послуг), яке передбачає використання вільних виробничих потужностей підприємства, але ціна, за яку вироблена при цьому продукція (виконані послуги) буде реалізована, є нижча за звичайну ціну або навіть менша за собівартість виробництва цієї продукції (виконання послуг). Для прийняття рішення щодо спеціального замовлення необхідно визначити собівартість виробництва одиниці продукції, яка базується на релевантних витратах, та порівняти її з ціною, що пропонується. При цьому релевантними можуть бути як постійні, так і змінні витрати. У разі, якщо ціна спеціального замовлення більша, ніж релевантні виробничі витрати на одиницю продукції, спеціальне замовлення слід прийняти.

Рішення щодо розширення чи скорочення діяльності передбачає вибір певного сегмента діяльності та проведення аналізу доцільності розширення або скорочення обсягу його діяльності. Сегментом може виступати продукція, тип замовника, географічний район або інший елемент діяльності підприємства. Необхідність рішення стосовно скорочення діяльності найчастіше виникає за наявності у підприємства збиткового сегмента, оскільки традиційно вважається, що ліквідування такого сегмента та (або) заміна його іншим сегментом збільшить прибуток підприємства в цілому. Проте для прийняття зазначеного типу рішення необхідно з'ясувати, чи покриває збитковий сегмент свої власні витрати. При цьому «критичним» кількісним показником, який обґрунтовує необхідність його ліквідації, можна вважати відсутність у нього маржинального

доходу. Звідси, релевантними будуть дані про всі прямі витрати сегмента, тобто як змінні, так і постійні, які безпосередньо пов'язані з ним.

Рішення щодо виготовлення напівфабрикатів у власному виробництві чи придбання їх на стороні полягає у встановленні більш вигідних умов діяльності підприємства та визначенні величини можливої економії витрат. Для прийняття рішення стосовно виготовлення напівфабрикатів у власному виробництві чи придбання їх на стороні необхідно порівняти ціну придбання одного напівфабрикату з витратами на його виготовлення власними силами. При цьому релевантними даними будуть: купівельна ціна за одиницю, змінні витрати на виробництво одиниці та частка постійних виробничих витрат, якої можна уникнути. Крім того, слід враховувати можливі витрати, наприклад, дохід від передачі вільних виробничих потужностей в оренду, який буде втрачено у разі продовження власного виробництва. Якщо підприємство розглядає можливість відмовитися від закупівлі необхідних компонентів і розпочати власне виробництво, крім виробничих витрат можуть зрости також адміністративні та інші витрати.

Рішення щодо ціноутворення є необхідною умовою здійснення підприємницької діяльності, оскільки прибутковість бізнесу безпосередньо залежить від установаження оптимальної ціни продажу за існуючих величини витрат, комбінації та обсягу продажу. Тому одне з основних питань управління діяльністю підприємства — встановлення ціни, яка б забезпечила задовільний рівень рентабельності.

З метою прийняття оптимального рішення щодо поставленої проблеми підприємство має розглянути принаймні два альтернативних варіанти її вирішення і зробити між ними вибір на підставі аналізу доходів та витрат, пов'язаних з кожним із них.

9.3 Прийняття управлінських рішень з урахуванням критеріїв релевантної інформації

Ухвалення поточних (оперативних) рішень базується на концепції диференційного аналізу. Диференційний аналіз являє собою процес оцінки наслідків упровадження тієї чи іншої альтернативи. Цей підхід передбачає виділення диференційних доходів та диференційних витрат, тобто таких показників, величина яких за певних умов може відрізнятися від тієї величини, яка виникла б за інших умов. Диференційні доходи являють собою додаткові доходи, отримані внаслідок зростання обсягу продажу. Диференційні витрати — додаткові витрати, що пов'язані з додатковим виготовленням або реалізацією продукції.

Диференційний аналіз ураховує всі витрати (як змінні, так і постійні), що змінюються під впливом конкретного рішення. Отже, диференційні дані являють собою різницю між альтернативними рішеннями. Зазначений підхід спрямований на виокремлення та оцінку серед усіх даних тільки релевантних показників. Релевантними вважаються витрати, які:

1) пов'язані з відповідною альтернативою і можуть вплинути на прийняття рішень, тобто для різних рішень релевантні дані будуть різні;

2) стосуються тільки майбутнього, тобто їх можна уникнути при виборі однієї з альтернатив.

Отже, під час оцінювання існуючих альтернатив ті доходи та витрати, які зростатимуть або зменшуватимуться в результаті прийняття того чи іншого рішення, є релевантними. Відповідно, показники, на які прийняте рішення не впливає, вважаються нерелевантними і до уваги не беруться. Тому для прийняття поточних рішень важливо змінити традиційний підхід до аналізу інформації, який звичайно застосовують у фінансовому обліку. Наприклад, нарахування амортизації основних засобів у фінансовому обліку розглядаються як витрати звітного періоду. Проте з метою прийняття рішення про можливість реалізації об'єкта основних засобів (планування майбутніх операцій) такі витрати в подальших розрахунках участі не беруть, оскільки вони є витратами минулих періодів, які вже неможливо змінити будь-якими діями.

У процесі прийняття поточних рішень доречно скористатися такими правилами:

1. Якщо альтернативний вибір впливає на величину витрат, але доходи при цьому залишаються незмінними, то найкращий з альтернативних варіантів є той, що веде до найменших диференційних витрат.

2. Якщо альтернативний вибір впливає водночас на величину витрат і на величину доходів, то найкращим вважається той альтернативний варіант, який забезпечує більший диференційний прибуток.

3. Для обґрунтування вибору тієї чи іншої альтернативи необхідно порівнювати загальні величини доходів і витрат, оскільки значення окремих показників на одиницю продукції може залежати від обсягу діяльності.

9.4 Методи визначення та оцінки альтернатив

Оскільки очікувані витрати - це витрати, що відрізняють одну альтернативу від іншої, то необхідним є правильне визначення та оцінка альтернатив. Відповідно виокремлюють методи останніх.

Методи визначення та оцінки альтернатив:

1. Метод "мозкової атаки". Виявлення та зіставлення індивідуальних суджень. Застосовується в умовах наявності групи кваліфікованих експертів. Призначений для активізації пошуку різних варіантів рішень і вибору найкращого з них.

2. Морфологічний аналіз. Отримання нових рішень шляхом складання комбінацій елементів морфологічної моделі (матриці). Допомогає розглядати різні можливі рішення проблеми розбиваючи її на окремі атрибути та комбінуючи можливі реалізації цих атрибутів. Застосовується для генерації альтернатив рішень в умовах визначення класу коштів для виконання заданих функцій, а також параметрів об'єкта. Може використовуватися для прогнозування.

3. Методи асоціацій та аналогій. Виявлення нових ідей. Застосовуються для генерації альтернатив рішень в умовах пошуку модифікацій відомих систем. Характеризуються простотою і ефективністю.

4. Методи контрольних питань і колективного блокнота. Підведення до вирішення проблеми за допомогою навідних питань. Можуть застосовуватися як в індивідуальній роботі, так і при колективному обговоренні проблеми. В питаннях містяться рекомендації по апробуванню евристичних прийомів для вирішення поставленого завдання.

5. Метод "матриць відкриття". Вибір і вивчення поля можливих рішень за допомогою матриці. Застосовується для систематизації наявного матеріалу і визначення відправних пунктів подальшого дослідження. На відміну від методу морфологічного аналізу частина обраних характеристик може відноситися не до системи, а до умов її експлуатації.

6. Синектика. Пошук потрібного рішення завдяки подоланню психологічної інерції, яка полягає у прагненні вирішити проблему традиційним шляхом. Застосовується для активізації творчості, дозволяє вийти за рамки якогось конкретного об'разу думок і значно розширює діапазон пошуку нових ідей. Метод синектики широко використовує особисту аналогію.

Методи оцінки альтернатив:

1. Методи багатокритеріальної оцінки. Оцінка та порівняння альтернатив за декількома критеріями. Застосовується в умовах необхідності обліку декількох параметрів при оцінці альтернативи. Важливе значення має обґрунтованість вибору критеріїв.

2. Методи експертної оцінки. Побудова експертом раціональної процедури інтуїтивно-логічного аналізу в поєднанні з кількісною оцінкою і обробкою результатів. Застосовуються для широкого кола формалізації проблем, які не завжди можуть бути оцінені в кількісному вимірі, а також для вирішення проблем соціально-економічного характеру або в умовах відсутності інформації із зовнішніх джерел. Існують високі вимоги до компетентності експертів.

3. Експертні методи. Прогнозування на підставі узагальнення думок експертів про розвиток об'єкта в майбутньому. Застосовуються при прогнозуванні об'єктів, які не піддаються математичній формалізації. До складу експертних методів входять як індивідуальні, так і колективні методи.

4. Фактографічні методи. Прогнозування на підставі фактичної інформації про минуле й сьогодення розвитку об'єкта. Застосовуються в умовах, коли ймовірність збереження факторів, що обумовили процес розвитку в минулому, більше, ніж ймовірність їх зміни. При появі непередбачених обмежень використання цих методів може призвести до помилок у прогнозах. Надійність і точність фактографічних методів може бути збільшена за рахунок поєднання їх з експертними методами прогнозування.

5. Комбіновані методи. Прогнозування на основі експертної та фактографічної інформації. Застосовуються для вирішення проблем широкого

профілю (від формалізуються до формалізації). Часто ці методи використовуються для прийняття рішень на вищому рівні управління.

9.5 Прогнозування у прийнятті управлінських рішень

Прийняття управлінських рішень щодо будь-якого процесу, як правило, відбувається в умовах невизначеності або ризику. Тому, прогнозування є можливо, найбільш важливою функцією бізнесу, оскільки прогнози є фундаментом для планування діяльності.

Прогнозування - процес формування прогнозу про розвиток об'єкта на основі вивчення тенденцій його розвитку.

Метою прогнозування є зменшення ризику при прийнятті рішень. В бізнесі прогнози є основою для планування:

- випуску продукції;
- продуктивності праці та потреби в робочій силі;
- обсягу продажів та сегменту ринку;
- потреби в сировині тощо.

Можливі різновиди прогнозів:

1. Економічні прогнози мають здебільшого загальний характер і слугують для опису стану економіки в цілому.

2. Прогнози розвитку конкуренції характеризують можливу стратегію і практику конкурентів. їхню частку на ринку тощо.

3. Прогнози розвитку технології орієнтують користувача щодо перспектив розвитку технологій.

4. Прогнози стану ринку використовують для аналізу ринку товарів.

5. Соціальне прогнозування досліджує питання, пов'язані зі ставленням людей до тих чи інших суспільних явищ.

Найважливішими функціями прогнозування в системі стратегічного управління є:

- визначення можливих цілей і напрямків розвитку об'єкта прогнозування;
- оцінка соціальних, економічних, наукових, технічних та екологічних наслідків реалізації кожного з можливих варіантів розвитку об'єктів прогнозу;
- визначення змісту заходів щодо забезпечення реалізації можливостей та послаблення загроз кожного з можливих варіантів розвитку прогнозованих подій;
- оцінка необхідних витрат і ресурсів для впровадження розроблених заходів і наслідків щодо обмежень у системі «час — гроші».

В основі прогнозування лежать три взаємодоповнюючих джерела інформації про майбутнє:

1. накопичений досвід, що базується на знаннях закономірностей розвитку явищ та процесів, що досліджуються;

2. умовне продовження на майбутнє (екстраполяція) тенденцій, закономірностей розвитку, які в минулому та сьогодні добре відомі;

3. побудова моделей майбутнього стану того чи іншого явища, процесу відповідно до очікуваних і бажаних змін низки умов, перспективи розвитку яких відомі.

Відповідно з цим існують три способи розробки прогнозів, що взаємно доповнюють один одного:

□ експертний спосіб - ґрунтується на попередньому зборі інформації (анкетування, інтерв'ювання, опитування) з метою упорядкування, об'єктивізування суб'єктивних оцінок прогнозного характеру. Особливе значення мають експертні оцінки. Опитування населення в практиці прогнозування застосовується рідко;

□ екстраполяція - вивчення попереднього розвитку об'єкту та перенесення закономірностей його розвитку в минулому і сьогоденні на майбутнє;

□ моделювання - побудова пошукових та нормативних моделей об'єкта, що прогнозується, з урахуванням можливих або очікуваних змін в його стані на період упередження прогнозу за даними про масштаби та напрями змін. Найбільш ефективна прогнозна модель - це система рівнянь. Однак використовують різні види моделей - матриці, графічні зображення, імітації тощо.

Між прогнозом і планом існують розбіжності:

- план має директивний, а прогноз - імовірнісний характер.

- план - це однозначне рішення, у тому числі й тоді, коли він розробляється на варіантній основі. Прогноз же за самою своєю природою має альтернативний, варіантний зміст. У цьому сенсі прогнозування являє собою дослідницьку базу планування, що має, однак, власну методологічну і методичну основу, багато в чому відмінну від планування.

- розробка прогнозів заснована на прогностичних методах, у той час як планування спирається на більш суворі і точні методи балансових та інших розрахунків

- планування, будучи складовою частиною планування, існує, самостійно. Виражається це в тому, що існують економічні процеси, які не завжди піддаються плануванню, але є об'єктами прогнозування. До них відносяться, наприклад, демографічні процеси, існуючий попит населення на предмети споживання, рівень розвитку приватного господарства, склад родин, статеві-вікова структура населення тощо

Прогнози повинні передувати планам та містити оцінку ходу (процесу), наслідків виконання (або невиконання) планів, охоплювати все, що не підлягає плануванню. Вони можуть охоплювати будь-який проміжок часу.

Виокремлюють пошуковий і нормативний прогнози. У першому випадку висловлюються можливі перспективи, стани, вирішення проблем майбутнього тощо; у другому визначається бажаний (можливий) стан розвитку і трансформації відповідного явища під впливом об'єктивних чинників або цілеспрямованої діяльності. Відповідно, пошукові прогнози в контексті обґрунтування прийняття управлінських рішень використовуються для

визначення стану об'єкта управління в майбутньому за умови незмінного стану управлінського впливу. Нормативні прогнози можуть використовуватись для обґрунтування мети та вибору варіанту управлінського рішення. Порівняння результатів пошукового та нормативного прогнозів може характеризувати доцільність і необхідність управлінського впливу.

Методи прогнозування передбачають використання накопиченого досвіду, поточних припущень щодо визначення перспектив організації.

При прийнятті управлінських рішень щодо оцінки очікуваних витрат застосовуються прогнозування, які є найпридатнішими для використання за умов існуючих обмежень і відповідають ситуації, що склалася на підприємстві.

Тестові завдання:

1. Різниця, що виникає при прийнятті альтернативних рішень – це витрати:

- а) релевантні;
- б) диференційні;
- в) можливі.

2. Всі управлінські рішення в організації можуть бути розділені на:

- а) жорстко обумовлені (детерміновані);
- б) слабо залежні від суб'єкта рішення;
- в) недетерміновані, довільні;

3. За довготривалістю дії управлінські рішення поділяються на:

- а) стратегічні (перспективні), тактичні (середньострокові), оперативні (короткострокові);
- б) річні, квартальні.

4. Різниця, що виникає при прийнятті альтернативних рішень – це витрати:

- а) релевантні;
- б) диференційні;
- в) можливі.

5. Можливі витрати – це:

- а) заплановані витрати;
- б) втрати при відмові від альтернативного рішення;
- в) витрати, які можуть виникати внаслідок прийняття рішення.

6. Релевантні витрати можна розрахувати як:

- а) різницю між дійсними і можливими витратами;
- б) суму дійсних та можливих витрат.

7. До прямих належать витрати, які:

- а) здійснюються регулярно;
- б) є постійними;
- в) безпосередньо відносяться на окремі види виробів;
- г) не залежать від номенклатури продукції;
- д) обчислюються за встановленими нормами.

8. До непрямих належать витрати, які:

- а) здійснюються періодично;
- б) змінюються в часі;
- в) залежать від номенклатури продукції;
- г) не відносяться безпосередньо на окремі види виробів у багатопродуктовому виробництві;
- д) обчислюються на основі їх динаміки за минулі періоди.

9. Зі зменшенням обсягу виробництва частка постійних витрат у загальній їх сумі:

- а) зменшується;
- б) збільшується;
- в) залишається незмінною;
- г) змінюється залежно від конкретних умов;
- д) спочатку зменшується, а згодом зростає.

10. Змінні витрати — це витрати, величина яких:

- а) змінюється на одиницю продукції внаслідок НТП;
- б) залежить від продуктивності праці;
- в) нестабільна у часі;
- г) залежить від обсягу виробництва;
- д) залежить від номенклатури продукції, що виготовляється.

11. До постійних належать витрати, величина яких:

- а) однакова для різних видів продукції;
- б) не залежить від обсягу продукції в межах даної виробничої потужності;
- в) постійна на одиницю продукції;
- г) має незмінні норми на тривалий час;
- д) постійно зростає.

Контрольні питання:

- 1 Які витрати відносяться до постійних?
- 2 Які витрати відносяться до змінних?
- 3 Які чинники впливають на поведінку витрат?
- 4 Охарактеризуйте метод найвищої- найнижчої точки
- 5 Охарактеризуйте метод технологічного аналізу
- 6 Охарактеризуйте графічний метод
- 7 Які відмінності методу найменших квадратів?

8 В чому відмінності методу статистичного аналізу та методу аналізу рахунків?

9 Які основні концепції управління витрат вам відомі?

ТЕМА 10 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

10.1 Роль достовірної екологічної інформації у стійкому розвитку суспільства.

10.2 Формування інформації про екологічну діяльність на основі бухгалтерського обліку

Мета: дослідити методичні основи формування інформаційного забезпечення управління екологічними процесами; екологічні витрати в бухгалтерському обліку; використання даних бухгалтерського обліку в процесі прийняття екологічних рішень.

Ключові слова: екологічні витрати, екологічний облік

10.1 Роль достовірної екологічної інформації у стійкому розвитку суспільства

Незважаючи на визнання принципів стійкого розвитку, в Україні до цього часу законодавчо не затверджено концепцію та перелік критеріїв і індикаторів для Оцінки еколого-економічних та соціальних систем з метою оптимізації процесів стійкого розвитку. Це обумовлює необхідність розроблення інструментарію щодо оцінки екологічно безпечного, стійкого розвитку держави та її регіонів, формування управлінських рішень, необхідних для реалізації його принципів.

Проблема забезпечення стійкого розвитку, яка спостерігається в сучасному суспільстві, є однією з найбільш актуальних світових проблем. Вона перетворилась на важливу складову зовнішньої та внутрішньої політики багатьох держав. Головним результатом роботи світового співтовариства у напрямку переходу на засади стійкого розвитку є те, що переважна більшість країн, що розвиваються, вже стали на цей шлях, в них розпочалися відповідні трансформаційні процеси. Перехід до стійкого розвитку є дуже важливим і для нашої країни. Для реалізації його принципів Україна має всі підстави, основними з яких є:

1) суттєво деградоване природне середовище і високий рівень забруднення: у порівнянні з європейськими державами, Україна має найвищий інтегральний показник антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище практично на всій території. Офіційно визнаний міжнародний статус України щодо її екологічного стану та рівнів забрудненості довкілля – зона “екологічного лиха”;

2) кризовий стан економіки: на думку провідних фахівців нашої держави, криза економіки має бути використана для будівництва нової структури господарства на абсолютно нових принципах господарювання.

Для того щоб зрозуміти, що ж таке стійкий розвиток країни, розглянемо визначення цього поняття. Явище про яке йдеться, містить у собі здатність утримувати рівновагу, не падати, не руйнуватися, і саме цей аспект найбільш адекватно характеризується словосполученням «стійкий розвиток». Стійкою можна назвати таку систему розвитку, яка в змозі впоратися з варіаціями (іноді непередбачуваними) в операційному середовищі з мінімальним збитком, зміною або втратою функціональності. Отже, стійкий розвиток – це багатовимірний процес змін, який відображає здатність системи стабільно забезпечувати динамічне зростання, зберігаючи рівновагу та збалансованість рівноцінних за своєю значимістю взаємозв'язаних соціальної, економічної та екологічної сфер, протидіючи негативному впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Встановлено, що на макрорівні трактування стійкого розвитку хоча й відрізняються окремими позиціями, але по суті не виходять за межі традиційної концепції. На мікрорівні стійкий розвиток частіше ототожнюється зі стабільним економічним розвитком та стійким фінансовим станом. Тобто ігноруються екологічні та соціальні наслідки виробничої діяльності, що порушує змістовну сутність стійкого розвитку.

Постійне збільшення масштабів екологічних проблем, зростання забруднення навколишнього природного середовища вимагають більшої уваги до оцінки негативних наслідків діяльності промислових підприємств і спонукають до пошуку інструментів еколого-економічного управління, що базуються на принципах стійкого розвитку.

Діяльність будь-якого підприємства складається з чотирьох відтворюючих процесів: виробництва, обміну, розподілу та споживання, якими необхідно грамотно управляти. Перед користувачами інформації стоїть проблема визначення достатнього обсягу достовірної інформації про діяльність суб'єкта господарювання. Користувачами облікової інформації є фізичні та юридичні особи, держава та міжнародні організації, які проявляють інтерес до подій і процесів, що відбуваються на підприємстві, та хочуть мати інформацію про стан майна, результати діяльності, партнерську надійність, впевненість у тому, що підприємство буде успішно функціонувати в майбутньому. Від вирішення проблеми забезпеченості користувачів необхідною кількістю інформації насамперед залежить успішність діяльності майбутнього підприємства, а облікова інформація є основою для прийняття рішень. Тобто, ефективність життєдіяльності підприємств різних галузей економіки залежить від наявності та вмілого використання економічної інформації, основу якої становить облікова (в середньому 88-90 %). Облікова інформація в системі економічної відображає господарські процеси у вигляді натуральних, трудових і вартісних показників.

Під обліковою (бухгалтерською) інформацією слід розуміти відомості щодо функціонування суб'єкта економіки, зафіксовані у носіях облікової

інформації – на рахунках бухгалтерського обліку. Облікові дані в умовах розвитку інформаційного суспільства набувають стратегічного значення та потребують більш змістовного наповнення та розширеного представлення.

Бухгалтерський облік є однією з найважливіших функцій управління, що виявляє і систематизує дані про господарську діяльність, забезпечуючи при цьому прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Отже, поліпшення економічної ситуації в Україні певною мірою залежить від рівня системного підходу до упорядкування та розширення меж облікових даних. Облікова інформація повинна дозволяти своєчасно визначати зовнішні та внутрішні умови, давати можливість досліджувати, аналізувати та вживати заходів щодо усунення суттєвих відмінностей між потенційними можливостями підприємства та вимог процесів, які проходять у навколишньому природному середовищі.

В програмних документах зі стійкого розвитку в рамках глобального екологічного партнерства визначено один із основних принципів - зменшення інформаційного розриву і розширення доступу до інформації в процесі ухвалення та реалізації рішень. Необхідно зазначити, що чим більшим обсягом інформації володіє підприємство про внутрішнє і зовнішнє середовище, тим більшу можливість воно має, щоб забезпечити своє стійке функціонування.

З розвитком екологічної кризи особлива роль відводиться екологічній інформації. Інформування про стан та зміни навколишнього природного середовища є важливим для держави (з позиції необхідності регулювання стану навколишнього природного середовища через систему економічних важелів), окремого суб'єкта господарювання (для визначення ступеня впливу діяльності на навколишнє природне середовище та підвищення конкурентоспроможності продукції через інформування споживачів щодо її екологічної привабливості), суспільних об'єднань, метою діяльності яких є контроль за станом навколишнього природного середовища, антропогенним впливом на нього та розповсюдження такої інформації, а також свідомих громадян.

Під екологічною інформацією слід розуміти: сукупність даних про динаміку кількісних та якісних змін стану природних об'єктів довкілля, їх взаємозв'язок і закономірності розвитку призначену для проведення оцінки екологічного стану навколишнього природного середовища та прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Основними вимогами до екологічної інформації є: здатність забезпечити збір, накопичення, зберігання, систематизацію, оцінку та використання даних щодо впливу на навколишнє природне середовище в процесі управління.

У бухгалтерському обліку підприємства джерела первинної інформації, у вигляді первинних облікових документів, є основою для формування статистичного обліку і звітності, тобто джерел вторинної інформації. Слід зазначити, що у фінансовій звітності вітчизняних підприємств не передбачено розкриття екологічної інформації та не існує вимог законодавства щодо подання звітності суб'єктами господарювання про здійснення операцій з охорони навколишнього природного середовища. Тому, на сьогодні подання

екологічної інформації у вигляді статистичної звітності як вторинного джерела облікової інформації має недостовірний характер.

Користувачами екологічної інформації можна вважати суспільство, а проблему отримання такої інформації піднімають найчастіше громадські об'єднання. Отже, в Україні користувачів екологічної інформації ще не з'явилося. Саме екологічно свідомі користувачі інформації будуть формувати вимоги щодо складу та змісту екологічної інформації.

Необхідно відзначити, неможливість відображення екологічної інформації в традиційній системі бухгалтерського обліку, а саме враховувати вплив виробничої діяльності підприємства на навколишнє природне середовище. Було встановлено, що екологічна інформація представляє собою нечіткі дані, які повинні спершу бути перекладені на мову менеджменту відповідно до відомого принципу: "Не вмієш виміряти – не зможеш управляти". Крім того, вона відзначається великою неточністю і динамізмом, тобто, окремі матеріали чи їх сполуки, технічні прийоми чи продукція, отримані завдяки новим науковим знанням, можуть неочікувано призвести до значних екологічних проблем, тому підприємство набагато більшою мірою повинно вдаватися до фахової періодики і наукових досліджень, ніж довіряти інформації про події на ринку. А також, важлива екологічна інформація отримується не з фінансово-економічних сфер, а, наприклад, з геології (вичерпування невідновних сировинних ресурсів), біології (наприклад, ланцюги споживання з шкідливими взаємодоповненнями між рослинами, тваринами і людиною) або ж фізики (перший і другий закони термодинаміки).

Отже, екологічна інформація на національному рівні представлена екологічною інформаційною системою, що має бути ідентифікованою системною складовою як глобальної екологічної інформаційної мережі, так і національної інформаційної мережі стійкого розвитку, здатної забезпечити збір, накопичення, зберігання, впорядкування (систематизацію), оцінку і використання даних у процесі ухвалення рішень на будь-якому рівні управління.

Екоефективний режим роботи знижує вплив підприємства на стан навколишнього природного середовища, одночасно підвищуючи його прибутковість. Однак ефективність може бути виміряна тільки за допомогою екологічного обліку, тобто подання точної інформації з природоохоронних витрат, заощаджень і впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище.

Керівники українських підприємств, які прагнуть збільшити обсяги фінансування за рахунок капіталу західних ринків, розуміють, що за відсутності в нових українських балансах інформації з екологічної ситуації зменшиться довіра інвесторів до фінансових звітів. Екологічна інформація повинна бути невід'ємною частиною під час складання зрозумілих і достовірних звітів. Проте нині в Україні немає нормативних актів регулювання облікової діяльності в галузі екології, які б передбачали докладне відображення у фінансовій звітності зобов'язань та витрат, пов'язаних з екологічною діяльністю. Тому розробка

основ розвитку екологічного обліку та аудиту соціально-економічно значуща для запобігання кризовим явищам.

10.2 Формування інформації про екологічну діяльність на основі бухгалтерського обліку

Однією з проблем екологічного менеджменту в цій площині є розробка і вдосконалення напрямів і принципів екологічного обліку та контролю, які включають в себе фінансовий і управлінський облік, звітність за екологічними показниками та екологічний аудит.

Наведемо підстави, на яких питання екологічної діяльності слід об'єднати в корпоративний облік:

- рахунки бухгалтерського обліку підприємства повинні відображати його відношення до навколишнього природного середовища та вплив витрат, ризиків і зобов'язань, обумовлених природоохоронною діяльністю, на фінансовий стан підприємств;

- інвесторам для прийняття інвестиційних рішень необхідно мати інформацію з екологічних заходів і витрат, пов'язаних з екологічною діяльністю;

- питання екологічної діяльності є також предметом управлінської діяльності: менеджерам необхідно виявляти і розподіляти природоохоронні витрати у такий спосіб, щоб продукція була правильно оцінена й інвестиційні рішення базувалися на реальних витратах і вигодах;

- підприємства можуть мати переваги в конкурентній боротьбі, якщо вони будуть спроможні показати, що їх продукція безпечна в екологічному аспекті;

- екологічний облік є ключем до сталого розвитку.

Саме тому ведення бухгалтерського обліку на підприємстві має сприяти отриманню повної інформації про його екологічну діяльність для задоволення потреб користувачів, якими виступають не тільки інвестори, власники, тощо, а й суспільство в цілому. Отже, одним із ключових кроків до ідентифікації національної екологічної інформаційної системи можна вважати створення національної підсистеми комплексного екологічного та економічного обліку, мета якої полягає в наданні інформації для інтегральної оцінки ролі навколишнього природного середовища, його екосистем не тільки як джерела природного капіталу й отримувача побічних продуктів життєдіяльності, а і як джерела життєвих і духовних сил суспільства. Для забезпечення стійкого розвитку економіки необхідно побудувати таку систему бухгалтерського обліку, яка б відповідала моделі екологічно та соціально орієнтованої ринкової економіки (ECORP). Ця система повинна, з одного боку, забезпечувати зовнішні зацікавлені кола інформацією про те, що відбувається на підприємстві поряд з фінансовими змінами з погляду екологічних аспектів, має бути достовірно підтверджена, а з іншого – вона має підтримувати процес підвищення конкурентоспроможності підприємств, забезпечувати стійкий

розвиток економіки. Відкритим питанням, що стосується обліку екологічної діяльності, залишається розробка єдиних стандартів екологічної звітності, які на відміну від фінансової звітності, мета, склад і принципи підготування якої чітко регламентовані відповідними міжнародними стандартами і національними положеннями (стандартами), на сьогодні відсутні.

Згідно Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» бухгалтерський облік компаній визначено однією з пріоритетних сфер, в яких здійснюється адаптація законодавства України. Відповідно до Програми реформування системи бухгалтерського обліку, затвердженої Кабінетом Міністрів України, на підприємствах і в організаціях країни з 2000 року офіційно запроваджено національні стандарти з бухгалтерського обліку, які розроблені з урахуванням вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО) та визначають методи оцінки та вимоги до подання інформації у фінансових звітах.

Інтегрування обліку екологічної діяльності в традиційну систему бухгалтерського обліку підприємства є складним процесом. По-перше, обмеженість бухгалтерського обліку, зумовлена принципом грошового вимірника, тобто, кошти, для яких відсутній грошовий еквівалент, не є об'єктом бухгалтерського обліку. Саме з цієї причини сировина та матеріали, що надходять на підприємство, знаходять відображення в бухгалтерських документах, а інші компоненти навколишнього природного середовища, такі, наприклад, як відпрацьовані гази і тепло, в бухгалтерських регістрах відсутні. На сьогоднішній день ці величини можна враховувати тільки в натуральних вимірниках, так як прийнятної методики відображення цих показників в універсальному грошовому вимірнику не існує. По-друге, умова, відповідно до якої ресурс лише тоді стає активом якщо він контролюється підприємством (як правило, це означає наявність права власності) є наступною причиною не включення перелічених вище категорій в бухгалтерські звіти.

На сьогодні питання екологічної звітності і аудиту в нашій країні є найбільш неопрацьованими, малодослідженими сегментами екологічного менеджменту в стадії становлення. Поняття екологічного бухгалтерського обліку ще не набуло остаточного осмислення і логічної завершеності як комплексно сформована система знань в економіко-екологічній теорії та практиці. Безсумнівно, він має стати частиною управлінського обліку, який як автономна економічна категорія виник близько 20 років тому. Відповідно до нового підходу, облік повинен об'єднувати в собі процеси ідентифікації, вимірювання та комунікації еколого-економічної інформації, які б дали змогу користувачам ухвалювати на її основі відповідні управлінські рішення. Таким чином, у рамках традиційної системи обліку виділяється порівняно автономна підсистема інформаційної бази управління - екологічний бухгалтерський облік.

Слід підкреслити, що в термін «екологічний облік» різними авторами вкладається різний зміст. На національному рівні він тлумачиться як облік щодо фізичних запасів природних ресурсів, вартісної оцінки деградації

навколишнього природного середовища і відповідних витрат на природоохоронні заходи. На рівні підприємств облік природоохоронної діяльності може бути використаний у контексті методик управлінського обліку, фінансового обліку з метою подання зовнішньої звітності, а також аналізу фізичних витрат сировини з методу «витрати - випуск».

Конкретного визначення екологізації бухгалтерського обліку в спеціальній літературі не наведено. На нашу думку, до цього питання можна підійти з позицій характеристики бухгалтерського обліку як науки та її функцій у сфері екології. Функції бухгалтерського обліку в екологічній сфері такі: посилення ролі регулювання економіки; посилення контролю за витратами; здійснення менеджменту та контролю природоохоронних заходів; обов'язковість складання відповідної звітності; можливість прийняття захисних заходів; необхідність виконання професійних обов'язків і дотримання громадського інтересу; моральна відповідальність; оцінка ризику.

Зрозуміло, що найвагомішими із цих проблем є проблеми, пов'язані з сучасним станом навколишнього природного середовища. У США та в країнах Західної Європи за відправну точку для розробки систем екологічного обліку використовується єдина концептуальна схема, в якій можуть бути позиціоновані сучасні напрями розвитку. Агентство охорони навколишнього природного середовища США (ЕРА) розробило подання сфери обліку природоохоронної діяльності (табл. 10.1).

Таблиця 10.1 Система екологічного звіту

Тип екологічного звіту	Об'єкт звіту	Адресат
Врахування національного доходу	Нація	Зовнішній
Фінансовий звіт	Компанія	Зовнішній
Управлінський звіт	Компанія, відділ, канал обслуговування, виробнича лінія або система	Внутрішній

Це лише перший крок у переході від фінансового екологічного обліку до фінансової звітності. Без необхідності подання звітів (внутрішніх або зовнішніх) про діяльність у сфері екології навряд чи розвинулися б методи екологічного обліку. Розвиток цього напрямку зумовлює і розробку відповідних методів бухгалтерського обліку.

Вважаємо за необхідне привнести до вітчизняної системи бухгалтерського обліку кращі зарубіжні надбання. У країнах з різними моделями побудови НСБО у нормативній базі на рівні держави (або на рівні професійних регуляторів) закріплено порядок і методику формування забезпечень зобов'язань, пов'язаних із охороною навколишнього природного середовища. Більше 100 країн світу використовують МСФЗ (IAS/IFRS), якими передбачено створення забезпечень майбутніх витрат на охорону навколишнього природного середовища. Отже, організація бухгалтерського обліку екологічної діяльності суб'єкта господарювання в Україні повинна базуватися на двох аспектах нормативного регулювання: на вітчизняній

нормативно-правовій базі природокористування і на міжнародних документах в галузі охорони навколишнього природного середовища; на нормативно-правовій базі системи бухгалтерського обліку. Підприємства, які формують свої цілі, процеси та використання сировини й матеріалів з урахуванням вимог охорони довкілля, потребують екологічно орієнтованої системи бухгалтерського обліку, що є передумовою інформаційного наповнення на рівні держави та є дієвим інструментом у забезпеченні стійкого розвитку.

У методології статистичного обліку в нашій країні під поточними витратами на охорону навколишнього природного середовища маються на увазі всі витрати підприємства з охорони довкілля та раціонального природокористування, що здійснюються за рахунок власних чи позикових коштів підприємства або коштів державного бюджету.

Сюди належать такі витрати: з утримання та експлуатації основних фондів природоохоронного призначення; на заходи зі збереження та відновлення якості навколишнього природного середовища, порушеного внаслідок виробничої діяльності; на заходи щодо зниження шкідливого впливу виробничої діяльності на довкілля; зі складання і транспортування відходів виробництва до місць їх зберігання та подальшого використання, ліквідації та переробки; з утилізації на підприємстві зібраних відходів та деяких компонентів з їх складу; на організацію контролю за викидами (скидами) відходів виробництва і їх використання в навколишньому природному середовищі та за якісним станом природних сфер; на науково-дослідні роботи та роботи з екологічної освіти кадрів.

До інвестицій основного капіталу належать витрати на будівельні роботи всіх видів; витрати з монтажу обладнання, на придбання обладнання, що вимагає і не потребує монтажу, на придбання виробничого інструменту та господарського інвентарю, на придбання машин та обладнання, що не входять до кошторисів на будівництво; на інші роботи і витрати. Витрати на геологорозвідувальні роботи включають весь виконаний обсяг геологорозвідувальних робіт, незалежно від джерел фінансування.

Важливим чинником, що визначає розмір витрат на природокористування, є соціальний. Виробнича діяльність підприємств істотно впливає на соціальні елементи навколишнього природного середовища, в т.ч. і на людину. Негативний вплив на них у межах, що перевищують офіційно допустимі нормативи, завдає прямий і непрямий матеріальні збитки.

Прямий збиток виражається штрафами і платежами за наднормовий вплив, витратами на ліквідацію наслідків і компенсаційні платежі, втратами у разі обмеження діяльності і закриття виробництв. Опосередкований збиток виникає внаслідок зниження привабливості інвестицій у підприємства, конкурентоспроможності їх продукції, позбавлення підприємств необґрунтованих (абощо) пільг і привілеїв, упередженого ставлення уповноважених органів контролю та управління та низки інших чинників.

Щодо питань оцінки загальної величини і структури витрат на охорону навколишнього природного середовища нині немає спільної думки. Поряд із

тим цей розділ є важливим чинником еколого-економічної та облікової політики. З урахуванням результатів досліджень, а також облікової практики, перелік основних груп і видів витрат екологічного призначення, на нашу думку, має бути таким:

- поточні витрати підприємств на охорону навколишнього природного середовища;
- витрати на капітальний ремонт основних фондів природоохоронного призначення;
- капітальні вкладення на заходи з охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів;
- витрати на утримання особливо охоронних природних територій;
- витрати на наукові дослідження в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів;
- витрати на утримання і діяльність державних органів з охорони навколишнього природного середовища;
- витрати на підготовку фахівців з екологічних спеціальностей;
- екологічні платежі і плата за землю та використання водних ресурсів;
- витрати на експертно-аудиторські послуги із сертифікації виробництва, ґрунтів, сировини та готової продукції щодо екологічної безпеки.

Екологічна звітність на сьогодні повинна стати важливим елементом сталого економічного розвитку підприємств, оскільки вона є не тільки механізмом демонстрації для громадськості своєї готовності до дій з охорони навколишнього природного середовища, а й результатом самих дій. Це є і хорошим бізнесом, і джерело інформації під час аудиту. Екологічний звіт має відображати:

- вид екологічних проблем, що належать до діяльності певного підприємства і галузі у цілому;
- офіційну політику і програми, прийняті підприємством щодо природоохоронних заходів; покращення в ключових областях, що відбулися з часу прийняття політики;
- цільові показники викидів у навколишнє природне середовище, встановлені підприємством, і те, як діяльність підприємства співвідноситься з цими показниками;
- міру прийняття природоохоронних заходів, що було визначено державними законами, і наскільки повно вимоги уряду виконуються;
- інформацію про відомі потенційно серйозні екологічні проблеми;
- фінансові та оперативні наслідки заходів з охорони навколишнього природного середовища для капіталовкладень і чистої виручки підприємства в поточному періоді та будь-які конкретні наслідки для майбутніх періодів.

Таким чином, система обліку екологічної діяльності повинна включати чотири основні складові: облік екологічних витрат, облік екологічних зобов'язань, звітність про природоохоронну діяльність та аудит відповідної інформації, кожна з яких має економічну значущість.

Один із можливих підходів полягає в тому, щоб витрати, пов'язані з обмеженням у ході звичайних виробничих процесів всіх видів несприятливого впливу на навколишнє природне середовище до прийнятних рівнів, розглядати як витрати на екологічну діяльність.

Поняття «фінансові зобов'язання» майбутніх періодів у галузі екології в цій концепції визначається як сукупність витрат, які є наслідком подій минулого, поточного та майбутнього періодів. Прямий облік цих витрат у фінансовому балансі зумовлює зниження фінансових показників діяльності компанії та її підприємств.

Проблема організації та обліку екологічних зобов'язань головним чином пов'язана з високим ступенем їх невизначеності. Ця невизначеність зумовлюється комплексом таких чинників, як технічна й організаційна складність природовідновних заходів, їх довгостроковий характер.

Ігнорування екологічних зобов'язань у бухгалтерському обліку і, як наслідок, відсутність їх у звітності є небезпечним з багатьох причин. По-перше, акціонери можуть наполягти на врахуванні оцінки зобов'язань в ціні акцій. По-друге, відсутність певної політики щодо екологічних зобов'язань може зумовити те, що управлінський персонал не буде своєчасно зосереджувати увагу вищої керівної ланки на екологічних проблемах. По-третє, за організацією може утвердитися репутація безвідповідального суб'єкта. І нарешті, акціонери можуть спробувати порушити позови проти організації, яка не надає відповідної інформації.

Достовірність перспективної оцінки фінансових зобов'язань підприємства в галузі охорони навколишнього природного середовища, що насамперед залежить від прямих витрат майбутніх періодів екологічного характеру, в українських реаліях — доволі низька.

Оцінка витрат майбутніх періодів підприємства повинна характеризувати в грошовому вираженні її екологічні зобов'язання: на період очікуваної стабільності і прогнозованості законодавчих та правових актів у галузі охорони природи й відповідного оподаткування; за етапами та проектами розвитку компанії згідно з умовами інвестиційних, кредитних і інших угод.

Екологічні витрати майбутніх періодів (як і будь-які потенційні витрати) є наслідком подій попередніх періодів та очікуваних подій, наслідки яких мають забезпечити зниження фінансових показників діяльності підприємства. Ці витрати визначаються з огляду на вимоги природоохоронного законодавства з урахуванням ступеня готовності підприємства задовольнити ці вимоги або сплатити штрафні санкції, а також поточних та планових витрат на здійснення природоохоронних заходів компенсаційного і превентивного характеру.

Розкриття інформації про природоохоронну діяльність підприємства в його річному бухгалтерському звіті допомагає власникам оцінювати діяльність керівництва, забезпечувати широкий суспільний контроль, сприяє формуванню позитивного іміджу організації. Недостатня увага до проблеми істотно збільшує ризик спотворення картини фінансового становища підприємства, що формується в бухгалтерському обліку та звітності. Як наслідок, питання,

пов'язані з екологічною діяльністю, впливають на аудит бухгалтерської звітності, особливо на стадіях укладення договору, планування, здійснення аудиторських процедур.

З метою вдосконалення оцінки та обліку екологічних витрат розроблено детальний перелік здійснюваних на підприємствах видів діяльності природоохоронного характеру, пов'язаний з етапами впроваджуваної системи еколого-економічного управління. Запропоновано рекомендації з формування системи обліку та аналізу екологічних витрат, що передбачають: систематизацію видів діяльності природоохоронного характеру за стадіями системи еколого-економічного управління, визначення величини пов'язаних з ними витрат, обґрунтування бази для порівняння природоохоронних витрат, розробку процедури їх аналізу та складання звітів для керівництва різного рівня управління.

У цілому метою екологічного обліку є відображення екологічних впливів кожного підприємства і порівняння їх з екологічними стандартами. Адекватне врахування екологічних аспектів діяльності підприємства і відображення їх у звітності забезпечить користувачів інформацією, необхідною для прийняття оптимальних управлінських рішень, дасть змогу повною мірою врахувати ризики та реалізувати шанси екологічно свідомого управління підприємством.

Тестові завдання:

1. Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку відбулася у Ріо-де-Жанейро у:

- а) 1992 р.
- б) 2000 р.
- в) 2012 р.

2. У результаті якого процесу відбулося виокремлення людини з навколишнього природного середовища?

- а) індустріалізації
- б) приватизації
- в) дискримінації

3. Системою, що спроможна забезпечити формування та оприлюднення екологічної інформації є

- а) бухгалтерський облік
- б) статистичний облік
- в) економічний аналіз

Контрольні питання:

1 Які пріоритети соціально відповідального бізнесу можна визначити?

2 Які аспекти повинен встановлювати бізнес, який враховує політику споживання ресурсів?

3 Які аспекти необхідно врахувати керівництву для запобігання забрудненню навколишнього середовища?

4 Які показники можна отримати із податкової звітності з екологічного податку?

ТЕМА 11 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ СОЦІАЛЬНИХ РІШЕНЬ

11.1 Соціальна відповідальність бізнесу – складова сталого розвитку суспільно-економічних відносин

11.2 Соціальний облік та нефінансова звітність

Мета: розглянути специфіку соціального управління та його взаємозв'язок з бухгалтерським обліком; оцінку вартості і цінності трудових ресурсів для цілей управління; принципи і стандарти корпоративної соціальної звітності; облік соціальної відповідальності.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальний облік

11.1 Соціальна відповідальність бізнесу – складова сталого розвитку суспільно-економічних відносин

Сучасна система менеджменту актуалізує потребу в моніторингу оцінки виконання соціальних програм, зокрема, в частині персоніфікованих витрат на збереження, відтворення, раціональне використання трудових ресурсів.

Зупинимось детальніше на поняттях “соціальна відповідальність бізнесу” та “соціальна відповідальність” на основі узагальнення існуючих наукових та економічних підходів.

Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) – забезпечення економіко-правових та організаційних заходів використання, збереження та розвитку трудових ресурсів підприємства на засадах виконання соціальних програм як складових збалансованої соціально-економічної та екологічної господарської діяльності.

Соціальна відповідальність суб'єкта – термін, що має двояке значення. З одного боку, це дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, з іншого – обов'язок суб'єкта оцінити власні виробничі ресурси та організувати господарську діяльність відповідно до норм, що відображають інтереси як членів трудового колективу, так і суспільного розвитку загалом. У випадку порушення таких норм – звітувати перед суспільством і нести покарання.

Соціальна відповідальність бізнесу – концепція, що заохочує суб'єктів підприємництва враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив результатів діяльності на споживачів, стейкхолдерів, працівників, громади та навколишнє середовище. Відтак базові показники СВБ мають бути інтегровані для суб'єктів, контролюватись не тільки державними органами, а й громадськістю.

Джерело отримання інформації на підприємствах – єдина **інтегрована система господарського обліку (ICO)**, що містить бухгалтерський (базовий), внутрішньогосподарський (управлінський), статистичний, податковий підсистеми обліку господарських операцій.

За функціональним призначенням інтегрована система обліку (ICO) має показники в розрізі кожної з підсистем обліку, що характеризують стан та використання трудових ресурсів. З урахуванням призначення соціальної складової та методичних і організаційних особливостей такої підсистеми обліку можна визначити **соціальний облік** як відображення фактів господарської діяльності в рамках економічних та організаційних заходів використання, збереження, розвитку трудових ресурсів підприємства з урахуванням еколого-економічного забезпечення їх реалізації (рисунок).

Рисунок 11.1 - Місце соціального обліку в ICO підприємства

Ще в період розвитку капіталізму почав розвиватися так званий “ускладнений” (“advanced”) бухгалтерський облік та контроль, що проявилось у посиленні вимог до достовірності інформації, наведеної в фінансовій звітності. Ці вимоги стосувались зокрема:

- обліку наслідків екологічного впливу, що пов’язано із змінами в системі цінностей,
- збільшенням тиску суспільства на підприємницькі структури з метою посилення їх соціальної відповідальності, напруженої на охорону та відновлення навколишнього середовища;
- обліку людських ресурсів (що з кожним етапом розвитку набуває форми обліку трудових ресурсів підприємства).

Враховуючи багатовекторне формування облікової інформації для менеджерів різних рівнів, твердження про те, що бухгалтерський облік лише відображає, а не формує дійсність, вже не можна вважати аксіоматичним.

Щодо практичного впровадження соціального обліку, то однією з перших концепцію соціального бухгалтерського обліку в своїй діяльності застосувала Американська консалтингова фірма АВТ Associates, яка в 1970 р. перевірила свої попередні річні фінансові звіти в розрізі таких питань: продуктивність праці, внесок в підвищення рівня знань, вплив діяльності фірми на сферу

зайнятості, охорону здоров'я, освіту і саморозвиток, фізичне виховання, транспортне забезпечення, організація вільного часу, вплив діяльності фірми на навколишнє середовище. Через ці показники, оприлюднені у фінансовій звітності, робилась спроба визначити соціальний вплив компанії.

У Міжнародному стандарті ISO 26000 “Керівництво з соціальної відповідальності” основними принципами соціальної відповідальності названо: підзвітність, прозорість, етичну поведінку, взаємодію з зацікавленими сторонами, додержання норм (правових та міжнародних) і прав людини.

Для оцінювання ефективності реалізації соціальної відповідальності бізнесу необхідно визначити показники, за якими може здійснюватися моніторинг і контроль соціального захисту працівників та сприяння соціальному національному розвитку загалом. У міжнародні практики існує кілька основних груп таких показників: група показників соціальної відповідальності перед працівниками; група показників щодо збереження навколишнього середовища; група показників поведінки компанії на ринку; група показників залучення до життя громадськості.

Сьогодні СББ в Україні є *добровільною* діяльністю компаній приватного і державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище. Така “добровільність” зумовлена можливістю не оприлюднювати показники соціального забезпечення трудових ресурсів у формах звітності. Відповідно, підконтрольність соціального аспекту господарської діяльності, на жаль, не регламентується державою на належному рівні.

Практична реалізація заходів соціального забезпечення на підприємстві передбачає виконання показників (умов, заходів) *соціального пакета* (СП) – сукупності усіх соціальних пільг, гарантій та виплат, що надаються чи мають надаватись працівникам, та містить комплекс зобов'язань, які бере на себе роботодавець щодо трудового колективу.

Виходячи з наявної статистики, в США соціальний пакет становить 40–50% базової заробітної плати. Основний вартісний обсяг соціального пакета в країнах Заходу (до 50%) припадає на різні види страхування, головними серед яких є медичне страхування працівників.

Обов'язковим для більшості американських і європейських компаній є два типи соціальних програм – медичного та пенсійного страхування. Їх виконання призвело до того, що витрати компаній на соціальні виплати за останні п'ять років збільшились удвічі та становлять до 15% загальних витрат на персонал.

Потрібно розрізняти соціальні гарантії, передбачені трудовим законодавством України, з додатковими пільгами, оплачуваними роботодавцем. Відповідно до Трудового кодексу власники (засновники) в Україні зобов'язані надавати працівникам основну та додаткову трудову відпустку, пільгові путівки на оздоровлення, оплачуваний лікарняний, оплачувану відпустку за вагітністю та пологами, відрядження, страхові нарахування на заробітну плату.

Соціальний пакет можна умовно поділити на базовий та мотиваційний.

Базовий СП, або врегульовані законодавством України гарантії відповідно до укладеної з керівником (власником) трудової угоди охоплюють:

- забезпечення необхідних для виконання роботи умов праці (насамперед, екологічно безпечних), передбачених законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін;
- загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- виплата в повному розмірі належної працівнику заробітної плати;
- надання соціальних пільг і гарантій, передбачених колективним договором (галузевою угодою).

Своєю чергою, *мотиваційний* СП поєднує в собі конкурентний та компенсаційний пакети:

- компенсаційний пакет: компенсація матеріальних благ, що надаються роботодавцем працівнику *понад* гарантії, передбачені законодавством;
- конкурентний пакет: створення мотиваційної системи підтримки намірів працівника реалізувати свій професійний потенціал. Такий СП можна представити як сукупність чотирьох блоків: забезпечення здоров'я; розвиток корпоративної культури; навчання, підвищення кваліфікації; відпочинок та розваги; мотивація праці.

У зарубіжній літературі виділяють декілька підходів щодо формування соціального пакета для кожного працівника:

- перший: містить в собі чітку структуру пільг, за якою працівник чітко знає, що йому виділено підприємством на певному етапі його кар'єри (переважно стосується урядових структур);
- другий: визначається індивідуальними відносинами (характерний для приватного бізнесу);
- третій: тільки зародився на сучасному ринку праці і полягає в тому, що періодично кожен працівник проходить своєрідну атестацію і за її результатами отримує певну кількість балів (залежно від яких формується “бонусна” частина соціальних пільг, що практикується акціонерними товариствами).

Наприклад, елементами наповнення СП можуть бути наступні: оплата мобільного зв'язку, оплата участі в тренінгах (семінарах), відшкодування проїзду на роботу чи з роботи, медичне страхування, придбання подарунків до свят, відшкодування (оренди) витрат на користування автомобілем, оплата відпочинку, оплата харчування на роботі, страхування життя, недержавне пенсійне страхування, відшкодування оренди житла.

З урахуванням цього зміст показників СВБ можна представити як сукупність таких блоків:

- ☐ забезпечення здоров'я;
- ☐ розвиток корпоративної культури;
- ☐ навчання, підвищення кваліфікації;
- ☐ відпочинок та розваги; мотивація праці (табл. 11.1):

Таблиця 11.1 Показники соціальної відповідальності бізнесу у формах звітності підприємства

Показники СВБ	Враховуються в показниках звітності підприємства				
	Фінансової	До органів соціального страхування	Статистичної	Податкової	Примітки
Забезпечення здоров'я					
- оплата лив непрацездатності за рахунок підприємства	V		V	V	
- витрати на заходи по охороні праці	V		V	V	
- кількість виробничих травм		V			
- кількість днів непрацездатності		V			
-кількість днів професійних захворювань		V			
- кількість виданих путівок на санаторне лікування		V			
Забезпечення соціально-побутових потреб					
- кількість працівників у черзі на відомче житло					V
- кількість місць в їдальні					V
- кількість забезпечених відомчим житлом					V
- кількість звернень до профспілкових організацій з питань соціального захисту					V
- витрати на придбання відомчого житла	V				
- витрати на компенсацію оренди (найму) житла	V				
- виплата матеріальної допомоги	V			V	
Навчання, підвищення кваліфікації					
- оплата підвищення кваліфікації працівників	V			V	
- оплата навчання працівників	V			V	
- кількість працівників з вищою освітою (за категоріями)					V
- кількість працівників, які підвищили свою кваліфікацію					V
Відпочинок та розваги					
- оплата туристичних поїздок	V				
- придбання подарунків	V				
- оплата культпоходів в театр (на концерти тощо)	V				
Мотивація праці					
- середня заробітна плата (за категоріями)			V		
- оплата додаткових відпусток	V			V	
- разові преміальні виплати	V			V	

Очевидно, що форми звітності підприємств не готові розкривати показники СВБ у контексті результатів їх діяльності. Актуальним є питання формування соціальної звітності. Як альтернатива зазначеного: окрема звітна форма, окремий розділ Приміток до річної фінансової звітності, окремий розділ інтегрованої звітності.

Поширення практики соціальної відповідальності в глобалізованому світі, інтеграція універсальних принципів, що стосуються прав людини та її трудових позицій, а також стандартів охорони довкілля та механізмів протидії корупції в глобальну соціально-економічну систему, як показує досвід стійкого розвитку, сприятиме розширенню кола суб'єктів соціальної відповідальності та новим досягненням у соціальній сфері. Для реалізації таких потенційних можливостей потрібні прозорі глобальні схеми, що дадуть можливість оприлюднювати

здобутки та ідентифікувати проблеми в царині різнорівневої соціальної відповідальності. Інструментами забезпечення такої прозорості та інформованої світової спільноти стають соціальний облік та нефінансова звітність.

11.2 Соціальний облік та нефінансова звітність в управлінні підприємством

Нині у фокусі соціальної відповідальності перебуває проблема розроблення глибокої методології та досконалих прикладних сценаріїв у веденні соціального обліку, підготовці й оприлюдненні нефінансової звітності, що дозволяє задокументувати виконання соціальних завдань, яке опосередковано чи неповною мірою відображене в системі бухгалтерського обліку. Це сприятиме налагодженню зв'язків із громадськістю та завоюванню довіри заінтересованих сторін завдяки відкритому, об'єктивному висвітленню їхнього внеску в розв'язання економічних, соціальних, екологічних питань.

Витрати соціального характеру в межах норм обліковуються відповідно до П(С)БО “Витрати” на рахунках операційних витрат. Не зовсім врегульовано питання обліку понаднормативних витрат (показників мотиваційної частини СП).

У міжнародній практиці додаткові привілеї компанія надає своїм службовцям за рахунок отриманого прибутку. Національні П(С)БО передбачають можливість фінансування витрат на проведення заходів з реалізації соціального пакета кількома шляхами:

1) створення спеціального фонду з урахуванням результатів фінансової діяльності підприємства шляхом відрахування з прибутку:

Дт443 “Використання прибутку” - Кт42/п “Фонд соціальних виплат” – відрахування у Фонд;

Дт Кт42/п – Кт663/п “Розрахунки за іншими виплатами”, 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”... - використання коштів Фонду на проведення виплат, передбачених СП.

2) фінансування витрат з віднесенням на рахунки із введенням субрахунків аналітичного обліку:

Дт949/п – Кт 663/п, 631... – витрати, передбачені колективним договором в рамках заходів (програм) соціального пакету (в частині мотиваційної складової СП);

Дт 23/п,91/п,92/п,93/п – Кт 661/п - витрати, передбачені колективним договором в рамках заходів (програм) соціального пакету (в частині базової складової СП).

З метою підконтрольності цільового використання коштів, акумулювання доходів на покриття відповідних витрат доцільно створювати резерв на рахунок 477 “Забезпечення на соціальні виплати”. Однак, серед регламентованих видів забезпечень соціальні забезпечення сьогодні національним П(С)БО 11 “Зобов’язання” не передбачені.

Особливостями методики обліку соціальних витрат, на нашу думку, є:

1. *Документування*: затверджена на підприємстві внутрішня звітність за виконаннями показників, передбачених соціальним пакетом підприємства, враховуючи цільовий характер фінансування таких витрат, містить перелік осіб з правом підпису документів за відповідними операціями.

2. *Інвентаризація* використання створеного на підприємстві “Фонду соціальних виплат” повинна здійснюватись (крім визначених в загальному порядку випадків) на кінець звітного періоду, в якому відбулось інтенсивне списання коштів за рахунок Фонду.

3. *Оцінку потреби в соціальній підтримці* доцільно ґрунтовно документувати для підтвердження статей витрат як за базовим, так і за компенсаційним СП, враховуючи при цьому відкритість та колегіальність рішень.

4. *Використання синтетичних та аналітичних рахунків* до рахунків соціальних витрат передбачає виокремлення обліку соціальних витрат за статтями і місцями виникнення (суб’єктами, одержувачами тощо).

5. Щодо *калькулювання*, то елементи соціальних витрат ідентифікують загальний розмір соціальної підтримки працівника підприємства з метою контролю за повнотою, адресністю, відповідністю до реальних потреб працівника та можливостей суб’єкта (особливо в частині мотиваційного СП).

6. *Узагальнення даних бухгалтерського обліку у формах звітності* підприємств передбачає ведення внутрішньої звітності за виконанням показників соціального пакету.

Залежно від мети соціального обліку його можна розглядати як бухгалтерський облік соціальних витрат (із введенням відповідних аналітичних субрахунків) та управлінський облік реалізації соціальних програм.

Ст. 8 Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” зазначає, що “підприємство самостійно розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності та контролю господарських операцій”.

На нашу думку, сьогодні практично неможливо ототожнювати управлінський та внутрішньогосподарський облік. Сучасне поняття та функції управлінського обліку вийшли за межі внутрішньогосподарського (в\г) обліку.

В\г облік, на нашу думку, є інформаційною основою управлінського, підпорядкований принципам П(С)БО, здійснюється із введенням аналітичних субрахунків залежно від мети узагальнення облікової інформації.

Міжнародна практика управлінського обліку передбачає його впровадження шляхом створення *центрів відповідальності (ЦВ) – сегментів діяльності, в межах яких встановлено персональну відповідальність менеджера за виконання доведених показників*.

Важливим питанням для центрів відповідальності є розподіл виплат, передбачених соціальним пакетом суб’єкта з використанням кількісних і вартісних баз, зокрема: чисельності персоналу в підрозділах, характеру соціальних виплат, джерела фінансування соціальних виплат (нормативних та

понаднормативних), пріоритетів соціальних виплат, категорії працівників (адміністративно-управлінський, виробничий, допоміжний тощо).

Для забезпечення підзвітності функціонування центрів відповідальності необхідно впровадити в\г облік з належним рівнем деталізації інформації та дотриманням принципів, що забезпечують уніфікацію показників діяльності центрів відповідальності з іншими формами звітності підприємства.

Доцільним, на наш погляд, є ведення суб'єктом управлінського обліку за ЦВ “Соціальні затрати”, що уможливить оперативно отримувати інформацію про виконання керівництвом підприємства своїх соціальних програм.

Об'єкти управлінського обліку в рамках зазначених ЦВ – господарські операції, які ідентифікують надання працівнику виплат в рамках соціального пакета. Відтак, першочергово субрахунки аналітичного обліку доцільно ввести до рахунків:

– рах.949 “Інші витрати операційної діяльності” – за видами соціальних виплат, які є понаднормативними;

– рах.42/п “Фонд соціальних виплат” – за переліком передбачених СП виплат за рахунок Фонду;

– рах.663 “Розрахунки за іншими виплатами” – за категорією працівників (підрозділами);

– рах. 23,91,92,93 – за видами соціальних виплат, що передбачені законодавством (нормативними).

Рекомендації щодо аналітичного обліку за ЦВ “Соціальні затрати” наведено в табл. 11.2.

Таблиця 11.2 Аналітичний облік соціальних затрат за категоріями працівників (для прикладу – економіст підприємства) Аналітичний субрахунок обліку працівника – 663.4, 661.4

№ з\п	Кореспонденція рахунків		Характер соціальної виплати
	Дт	Кт	
1	2	3	4
1	92	661.4	Нарахована додаткова відпустка (мама неповнолітніх дітей)
	661.4	311	Виплачена додаткова відпустка
2	949	663.4	Нарахована компенсація за користування мобільним телефоном
	663.4 631	631 311	Оплачена компенсація за користування мобільним телефоном
3	42/п	663.4	Нараховано відшкодування за перебування дитини працівника в дитячому садочку
	663.4	631	Проведено оплату за перебування дитини працівника в
	631	311	дитячому садочку
		663.4. 661.4	Залишок не оплачених (не погашених) соціальних виплат

Серед завдань, спрямованих на посилення соціальної відповідальності бізнесу в Україні: розробка системи кількісних та якісних показників оцінки соціальної відповідальності з урахуванням економіко-екологічної збалансованості підприємницької діяльності; запровадження механізму подання соціальної звітності (у комплексі з показниками існуючих форм звітності або у формі

створеної інтегрованої звітності за показниками виконання соціальних гарантій для членів трудового колективу).

Зазначене дозволить налагодити контроль з боку держави, власників, трудового колективу за дотриманням державної політики соціальної підтримки працівників, завчасно акумулювати суб'єктам кошти для таких виплат.

На відміну від фінансової звітності, звітність соціальна не є обов'язковою, її законодавча база лише формується. При цьому кожна з заінтересованих сторін має свою мотивацію до користування матеріалами соціальної звітності (табл. 11.3).

Таблиця 11.3 Мотивація окремих зацікавлених сторін до користування соціальною звітністю

Окремі зацікавлені сторони	Мотивація до користування соціальною звітністю
Керівництво компанії й акціонери	Можливість мати якнайдокладнішу інформацію про економічні, екологічні, соціальні аспекти діяльності, суспільне визнання та суспільний вплив компанії. Особливу цінність становить інформація про додержання етики бізнесу, лояльність клієнтів, стан корпоративної культури, задоволеність персоналу, додержання законодавчих вимог, динаміку довіри до компанії з боку інститутів громадянського суспільства. Матеріали соціальної звітності це нові можливості самоаналізу та крок на шляху дальшого стійкого розвитку. Наявність цієї інформації дає можливість виявляти ризики та відкривати нові можливості для розвитку бізнесу
Персонал компанії та його представницькі органи (виробничі ради, профспілки та ін.)	Одержання докладної інформації про дії та плани компанії щодо формування компенсаційного пакета, реалізації соціальних програм, реструктуризації бізнесу, поліпшення умов праці, створення нових робочих місць
Бізнес-партнери	Можливість з'ясувати, чи є їхній партнер надійною організацією, чи додержується остання етичних принципів ведення бізнесу, чи не порушує прав людини у сфері безпосереднього докладання праці, чи додержується міжнародно-правових норм, чи є ризик втратити (погіршити) імідж через співробітництво з цією організацією
Конкуренти	Можливість порівняння власних ініціатив у царині КСВ і нефінансових показників з ініціативами та показниками інших компаній (як конкурентів, так і не конкурентів). Це дає змогу виявити потенційні ризики, опрацювати заходи щодо вдосконалення своєї діяльності та поліпшити чи зберегти імідж
Споживачі	Одержання інформації щодо якості та цін на товари і послуги, змін у товарній політиці на перспективу, екологічної результативності компанії, додержання соціально-трудоових норм на виробництві. Остання інформація вкрай потрібна з огляду на те, що в багатьох країнах поширюється рух відповідальних споживачів, які відмовляються від споживання товарів, унаслідок виробництва яких завдано значної шкоди навколишньому середовищу або порушені права людини
Державні органи й органи місцевого самоврядування	Можливість порівняння задекларованої місії у статутних, інших документах з реальною участю компанії у розв'язанні соціальних та екологічних проблем регіону; оцінки вигід або витрат у зв'язку з присутністю компанії на конкретній території. Одержання інформації, необхідної для розроблення програм соціально-економічного розвитку та охорони навколишнього середовища в країні, регіоні, іншій територіальній одиниці

Звітність у сфері стійкого розвитку потенційно здатна доповнити фінансові звіти відомостями, які відбивають перспективи компанії та можуть поліпшити розуміння користувачами таких важливих факторів, як формування

людського капіталу, корпоративне управління, управління екологічними ризиками, інноваційний потенціал компанії.

У світовій практиці існує три форми формування нефінансової звітності:

1. Довільна форма, яка у практичній діяльності найпоширеніша форма звіту, яка призначена для зовнішніх користувачів і не вимагає проведення соціального аудиту.

2. Комплексні звіти:

- комплексний звіт за методом потрійного підсумку (Triple Bottom-Line).

Сутність даного методу полягає у висвітленні діяльності компанії з трьох точок зору: економічних результатів діяльності – фінансово-економічні і виробничі показники (прибуток, обсяг виробленої продукції тощо); екологічних результатів діяльності – вплив основної діяльності на довкілля і здоров'я людей (наприклад, дані про шкідливі викиди в атмосферу і застосування природоохоронних технологій); соціальних результатів діяльності – широкий спектр інформації, яка стосується діяльності компанії щодо своїх працівників, клієнтів, місцевих громад, інших цільових аудиторій та суспільства в цілому.

- комплексний звіт методом за Лондонської групи порівняльного аналізу (London Benchmarking Group);

- комплексний звіт за методом групи корпоративного громадянства (Corporate Social Citizenship) чи за якимось іншим подібним методом.

3. Стандартизовані звіти. Такі форми мають певні переваги над попередніми, які полягають у можливостях порівняння з звітами інших компаній, що дає можливість визначення соціального рейтингу компанії та визнання її у міжнародній діловій спільноті. Найбільш розповсюдженими міжнародними стандартами звітності є: стандарти Саншайн; GRI; AA1000; SA8000.

Звіт за стандартом GRI (Global Reporting Initiative) відображає економічні, соціальні та екологічні досягнення, має чіткі критерії, яких компанія повинна дотримуватися при його складанні. Був впроваджений некомерційною організацією «Глобальна ініціатива зі звітності» у 2000 р. Сьогодні у світовій практиці його використовують біля 440 компаній різних країн світу. Рекомендації стандарту GRI сприяють підвищенню конкурентоспроможності компанії в галузі залучення інвестиції та участі в тендерах міжнародних організацій. За дотримання компанією кількості критеріїв у звіті, вона отримує рейтинг А, В, С., а при підтвердженні їх аудитом, то відповідно отримує рейтинг А+, В+, С+. Для компаній форма звіту за даним стандартом є найбільш складною серед стандартизованих звітів.

Звіт за стандартом AA1000 (AccountAbility) - це звіт за оцінкою успіху організації в економічній, екологічній та соціальному середовищі, заснований на діалозі із стейкхолдерами, який може проходити аудит. Був розроблений Інститутом соціальної та етичної звітності (Institute of Social and Ethical AccountAbility) в 1999 році. Стандарт носить універсальний характер і підходить більше для компаній, діяльність яких суттєво впливає на суспільство. Основними етапами процесу формування соціальної звітності у відповідності

до вимог цього стандарту є уточнення цінностей та завдань компанії, збір та узагальнення інформації у звітності та її аналіз, проведення зовнішнього аудиту.

Стандартизований звіт за ISO 14000 був розроблений в 1992 році Британським інститутом стандартизації. У 1996 році він став основою для впровадження серії стандартів екологічного менеджменту Міжнародною організацією із стандартизації (International Organization for Standardization). Звіт орієнтований більшою мірою на екологічний компонент соціальної відповідальності.

У Стандарті ISO-26000 представлено розширене формулювання: «соціальна відповідальність» (social responsibility) – це відповідальність фірми за вплив її рішень і діяльності на суспільство і довкілля через прозору і етичну поведінку, яка сприяє сталому розвитку, здоров'ю і добробуту суспільства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає існуючому законодавству і узгоджується з міжнародними нормами поведінки; інтегрована у діяльність всієї фірми і реалізується нею на практиці взаємовідносин».

У звіті за стандартом SA 8000 (Social Accountability International) основна увага приділяється дотриманню трудового законодавства, прав людини в кадровій політиці компаній. Він дає можливість компанії розробляти і реалізувати політику й методи управління, які можна контролювати або на них впливати.

У світовій практиці є випадки, коли компанії використовують кілька стандартів одночасно: при відображенні економічних показників дотримуються стандартів GRI, а при підготовці описової частини - стандартів серії AA 1000.

Зазначені особливості міжнародних стандартів дають змогу виокремити принципи якості соціальної звітності, інтеграція яких у практику соціальної відповідальності на різних рівнях забезпечує відкритість та верифікованість соціальних звітів (рис. 11.2).

Рисунок 11.2 - Принципи якості соціальної звітності*

Показники соціальних звітів формуються з використанням технічних протоколів (GRI, розроблення яких розпочато у 2002 р. Якщо немає офіційних протоколів, керівництво керується власним професійним баченням критеріїв та показників соціальної відповідальності.

Віддзеркалення результативності реалізації принципів соціальної відповідальності на різних рівнях може здійснюватись в економічному, соціальному, організаційному вимірах. Симбіоз абсолютних та відносних показників, наведених за поточний рік, два попередні роки, а також на найближчу перспективу, дає змогу відобразити тенденції в результативності соціальної відповідальності.

Соціальна звітність згідно з міжнародними стандартами є похідною від фінансової звітності. У вітчизняній практиці обліку та звітності первинними є цілі обліку, а цілі звітності мають підпорядкований характер (рис. 3). Тому одним зі способів посилення соціальної відповідальності бізнесу слід визнати імплементацію соціального обліку в систему бухгалтерського обліку. Постає проблема розроблення соціальної облікової політики, яка має реалізувати методологію обліку, установити вимоги щодо призначення соціально значущої інформації та міри її вірогідності.

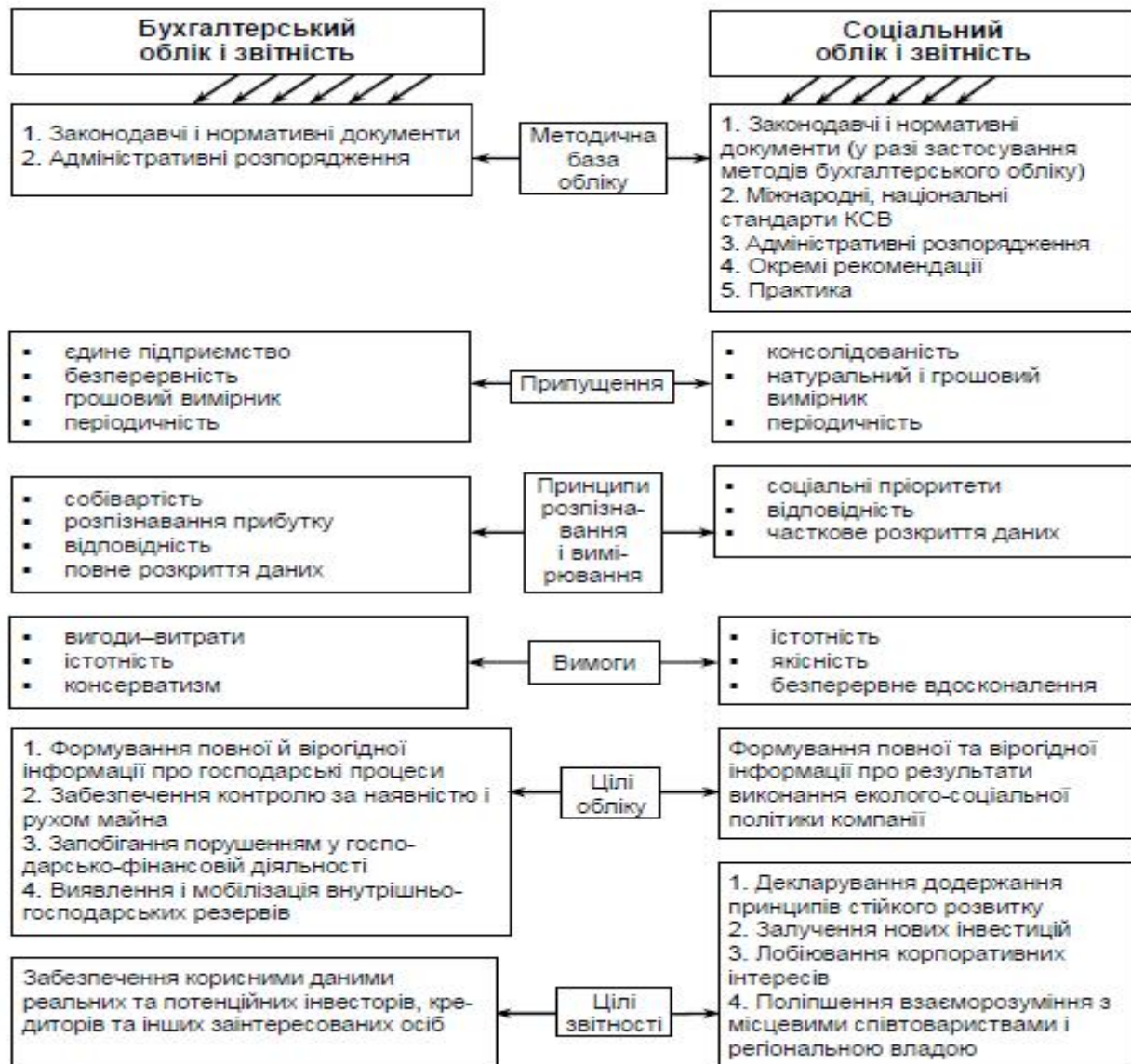

Рисунок 11.3. Схема порівняння систем бухгалтерського і соціального обліку та звітності

На сьогодні в Україні соціально відповідальних компаній дуже мало, а тому цінність їхнього досвіду в цій сфері досить значна. На сучасному етапі економічного розвитку вітчизняні компанії у своїй діяльності вже розпочали складати соціальний звіт. Така звітність про соціальну та екологічну відповідальність, дає можливість проводити контроль та аналіз діяльності підприємства в сфері охорони навколишнього середовища та соціального забезпечення.

Ініціативою, спрямованою на сприяння соціальній відповідальності бізнесу та підтримку розв'язання бізнес-елітою проблем глобалізації та створення більш стабільної і всеохоплюючої економіки є Глобальний договір. Глобальний договір було запроваджено Головним офісом ООН 26 липня 2000 року. Глобальний договір ООН - це цілком добровільна міжнародна ініціатива, яка об'єднала 5800 учасників котрі зобов'язалися виконувати ці принципи.

Більшість вітчизняних компаній складають нефінансові звіти у довільній формі, розкривають в них різні сфери їхньої соціальної діяльності: Звіт про корпоративну соціальну відповідальність та Звіт з прогресу. Оскільки відсутні жодні вимоги щодо методики складання *Звіту про корпоративну соціальну відповідальність*, за складністю – це більш простий звіт, він створюється за власною структурою компанії. Тут відображається перелік основних проектів компаній. Ця форма розрахована на широкі кола громадськості і на менеджмент підприємства. Такі звіти не проходять аудит.

Звіт з прогресу - його складають лише раз на рік у довільній формі компанії-члени Глобального Договору ООН, у відповідності до принципів Глобального Договору ООН. Він містить наступну інформацію: вступне слово керівника компанії, основні принципи Глобального Договору ООН які компанія реалізує у свої соціальній політиці, плани на майбутнє. Така звітність не проходить обов'язковий аудит.

В більшості соціальних звітів вітчизняних підприємств описується інформація про участь своїх працівників у програмах підвищення кваліфікації, у багатьох розроблена система об'єктивної оцінки ефективності роботи та мотивації працівників; розкрито інформації про умови праці, різноманітні соціальні заходи за участю своїх працівників.

Отже, вітчизняна практика соціального обліку та нефінансової звітності, хоч і базується на міжнародних стандартах, проте значно поступається іноземним компаніям за якістю звітів. Така обставина пояснюється нерозробленістю національних системних підходів обліку та контролю за результатами соціально відповідальної діяльності. Рівень якості вітчизняної соціальної звітності - результат не тільки часткової відповідності міжнародним стандартам, але й національних розбіжностей у підходах бухгалтерського обліку та звітності з міжнародними стандартами.

Подальше впровадження принципів різнорівневої соціальної відповідальності в Україні актуалізує посилення відкритості в діяльності суб'єктів, що передбачає оприлюднення донині закритої інформації заінтересованим сторонам про баланс, процедури та структуру управління, а також власне про соціальну компоненту.

Розвиток системи бухгалтерського обліку здійснюється паралельно з веденням податкового обліку для потреб фіскальних органів та управлінського обліку для лінійного керівництва різних ланок, особливо менеджменту вищого рівня, що має доступ до прийняття управлінських рішень. Соціальний облік на макрорівні органічно входить до системи статистичного обліку, який узагальнює явища та процеси в межах системи національних рахунків. Реаліями сьогодення є поширення методології бухгалтерського обліку на соціальну діяльність компанії. Проте зміст та періодичність соціального обліку і соціальної звітності визначаються стратегією соціального розвитку підприємства і не відповідають вимогам бухгалтерської звітності. Найважливішим орієнтиром соціального обліку та звітності слугують соціальні пріоритети підприємства (організації) згідно з наявною соціальною політикою. У контексті посилення соціальної відповідальності соціальний облік має стати не окремим видом обліку, а структурним елементом системи традиційного бухгалтерського обліку.

Тестові завдання:

1. Публічний інструмент інформування акціонерів, працівників, партнерів, клієнтів та громадськості про те, в який спосіб, як і якими темпами компанія реалізує закладені у своєму стратегічному плані цілі щодо економічної та екологічної стабільності, а також соціального добробуту, про реалізовані протягом року внутрішні та зовнішні соціальні проекти:

- а) соціальний звіт
- б) фінансовий звіт
- в) статистичний звіт

2. Концепція, згідно з якою компанії добровільно інтегрують соціальні та екологічні аспекти у свою комерційну діяльність та взаємодію із зацікавленими сторонами – це:

- а) неоінституціоналізм
- б) концепція бухгалтерського обліку
- в) соціальна відповідальність бізнесу

Контрольні питання:

- 1 В яких напрямках здійснюються соціальні рішення?
- 2 Що мається на увазі під «звітністю із сталого розвитку»?
- 3 Хто є користувачами соціальних звітів?
- 4 Які кількісні показники соціальної звітності можна виділити?

ТЕМА 12 БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В УПРАВЛІННІ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

12.1 Місце бухгалтерського обліку в управлінні підприємницькими ризиками

12.2 Методи управління ризиками та їх інформаційне забезпечення

12.3 Облік операцій хеджування, як засобу управління ризиками суб'єкта господарювання

Мета: розглянути формування облікової інформації в управлінні економічними ризиками підприємством; управління бухгалтерськими ризиками для забезпечення безперервності діяльності підприємства.

Ключові слова: ризик, управління

12.1 Місце бухгалтерського обліку в управлінні підприємницькими ризиками

На сучасному етапі економічного розвитку все частіше можна почути, що ризик є одним з найважливіших елементів господарювання та управління.

Виникнення підприємницького ризику є об'єктивним економічним законом та невід'ємною частиною господарської діяльності. Його наявність в діяльності суб'єкта господарювання зумовлена обмеженістю матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних та інших ресурсів.

Ризик – це природний прояв мобільності та життєздатності економічних систем – спричиняє приймати нестандартні рішення, оновлювати структуру економічної системи за рахунок створення відповідних дієвих інститутів.

На мікрорівні до таких інститутів можна віднести систему бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання, за допомогою інструментів якої можна здійснювати вплив на рівень підприємницьких ризиків. У ризикменеджменті одним із етапів управління економічним ризиком є створення зовнішніх (страхування) або внутрішніх (бухгалтерських) резервів.

Найбільш керованим та передбачуваним є господарський (підприємницький) ризик. Наявність ризику передбачає здійснення антиризикової діяльності, одним з методів якої є створення резервів.

На рис. 12.1 наведено послідовність заходів та варіантів прийняття керівництвом підприємства підприємницьких ризиків. Перший управлінський захід (див. рис. 12.1), тобто відмова від певної діяльності, окрім уникнення небажаних втрат і збитків, позбавляє підприємство отримання можливих доходів від здійснення ризикованої господарської операції, в наслідок чого виникає проблема вибору альтернативної господарської діяльності.

Рисунок 12.1 - Варіанти прийняття підприємницьких ризиків в бухгалтерському обліку

Друга ситуація (див. рис. 12.1) характеризується повною згодою керівництва підприємства прийняти на себе ймовірні втрати від реалізації

підприємницького ризику та без заходів застереження здійснити відповідні записи в бухгалтерському обліку про реалізацію господарської операції. За умов непогодження з даним управлінським рішенням, з'являється третій варіант впливу на підприємницький ризик: суб'єкт господарювання приймає рішення створити за рахунок витрат або прибутку (відповідно до цілей використання) резерви/фонди ризику (рис. 12.1, п. 3), або ж здійснити зовнішнє страхування господарської операції сторонньою організацією (рис. 12.1 п. 4).

Зупинимось на останньому заході управління підприємницьким ризиком: управління інструментами бухгалтерського обліку.

Бухгалтерський облік, як інструмент мінімізації (нейтралізації) ймовірних наслідків господарських ризиків шляхом створення для керівництва відповідного інформаційного забезпечення на всіх етапах процесу управління, в умовах ризику відіграє важливу роль в управлінні діяльністю підприємства.

Ризику як одній з найбільш складних економічних категорій, пов'язаних з результатами господарської діяльності, притаманні такі риси, як: імовірнісна та економічна природа, варіантність та альтернативність, невизначеність результатів, коливання рівня та умовна постійність.

Під «ризиком» прийнято розуміти вірогідність (загрозу) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат в результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності.

Ризики в системі бухгалтерського обліку володіють певними особливостями порівняно з іншими економічними ризиками. Проте наявні в науковій літературі підходи до загальної класифікації всіх ризиків, при всій їх розрізненості, у своїй сукупності здатні виступити в ролі певної теоретико-методологічної основи комплексної класифікації ризиків в системі бухгалтерського обліку за різними ознаками.

За об'єкт дослідження обрано підприємство як систему, на яку впливають як зовнішнє середовище, так і внутрішнє. Відповідно підсистемами визначено види діяльності підприємства, які в сукупності формують систему. Кожен вид діяльності підприємства конкретизується за допомогою об'єктів, які в результаті оцінки дають інформацію про кожен вид діяльності.

Виходячи з підходів до класифікації видів діяльності, а також об'єктів облікової системи, запропоновано наступні класифікаційні ознаки: 1) за місцем їх виникнення; 2) види діяльності; 3) об'єкти обліку (табл. 12.1).

Таблиця 12.1 Класифікація ризиків в бухгалтерському обліку

Класифікаційна ознака	Вид ризику
За місцем виникнення	зовнішні
	внутрішні
За видами діяльності	ризики операційної діяльності
	ризики фінансової діяльності
	ризики інвестиційної діяльності
За об'єктами обліку	ризики господарських засобів
	ризики джерел формування господарських засобів
	ризики господарських процесів

За місцем виникнення ризику поділяються на зовнішні, які залежать від державного та професійного регулювання бухгалтерського обліку, та внутрішні, що зумовлені веденням бухгалтерського обліку конкретним підприємством.

Згідно другої класифікаційної ознаки відповідно можна виділити наступні види ризиків: ризики операційної діяльності (ризики постачання, виробництва, збуту, управління); ризики фінансової діяльності (кредитний ризик, валютний ризик тощо); ризики інвестиційної діяльності (ризики від реалізації необоротних активів, майнових комплексів тощо).

Відповідно до об'єктів обліку ризику можна класифікувати наступним чином:

1) ризики господарських засобів (ризики основних засобів, ризики нематеріальних активів, ризики капітального будівництва, ризики довгострокової дебіторської заборгованості тощо);

2) ризики джерел формування господарських засобів: ризики власного капіталу (ризики статутного капіталу, пайового капіталу, додаткового капіталу, резервного капіталу, вилученого капіталу, неоплаченого капіталу, нерозподілених прибутків (непокритих збитків)), ризики зобов'язань (ризики кредитів, ризики кредиторської заборгованості, ризики за виплатами працівникам, ризики розрахунків зі страхування, ризики за податками й платежами, ризики розрахунків з учасниками тощо);

3) ризики господарських процесів (ризики доходів, ризики витрат, ризики фінансових результатів).

Дана класифікація ризиків носить характер трьохрівневої системи:

- група (внутрішні та зовнішні);
- вид (ризики операційної діяльності, фінансової діяльності, інвестиційної діяльності);
- підвид (ризики господарських засобів, ризики джерел формування господарських засобів, ризики господарських процесів).

Запропонована класифікація ризиків дасть можливість бухгалтерам, не докладаючи зайвих зусиль, відображати в обліку одночасно з об'єктом ризику, які супроводжують певний об'єкт. Дана класифікація підпорядкована до розробленої системи вітчизняного бухгалтерського обліку, є достатньо зрозуміла для користувача бухгалтерської інформації та не суперечить чинному законодавству з питань обліку.

В бухгалтерському обліку поняття ризику тісно пов'язане та "кореспондує" із очікуванням настання господарських операцій та можливостей невизначеності в них. Цей термін зазвичай пов'язаний із великою ймовірністю появи потенційно небажаних чи непередбачуваних результатів, які ведуть до зміни активів, капіталу та пасивів підприємства в цілому чи їх окремих видів (якщо розглядати ба. тис - статей балансу).

При цьому це може бути тривалим динамічним чи статичним процесом та результатом минулих, теперішніх або майбутніх подій. Також ризик слід

розглядати як загрозу або ймовірність втрати. Він зазвичай поєднує ймовірність майбутніх подій з наслідками їх настання, а також обставини, які супроводжують настання цих подій.

З метою управління ризиком, застосування засад ризикології в прикладних проблемах економіки та підприємництва для цілей бухгалтерського обліку потрібна відповідна класифікація ризиків. У першу чергу це пов'язано з тим, що під час здійснення своєї діяльності суб'єкти господарської діяльності мають відношення до групи підприємницьких ризиків.

Таблиця 12.2 Зміст ризиків за видовими ознаками

Вид ризиків	Зміст
Зовнішні економічні ризики	що пов'язані із загальною економічною ситуацією (інфляційні явища, світові кризи, загальне падіння виробництва, зниження купівельної здатності населення, коливання курсів національних валют);
Внутрішні виробничі ризики	що пов'язані із виробничим процесом чи процесом надання послуг (зміни головних факторів в технології виробництва, коливання обсягів випуску, асортименту продукції, тощо);
Фінансові ризики	які пов'язані зі зміною структури активів, капіталу та зобов'язань підприємства, що веде до зниження показників його фінансової стійкості та ліквідності, до можливості своєчасно виконувати зобов'язання перед державою, працівниками та контрагентами;
Комерційні ризики	що пов'язані зі збутом продукції чи послуг (збільшення витрат діяльності чи обігу, падіння попиту на продукцію, зміни в кон'юктурі ринку, зниження конкурентоспроможності продукції чи послуг).

Бухгалтерський облік як функція управління - це перш за все знання людини про стан і поведінку активів, капіталу та зобов'язань під впливом господарських операцій на усіх рівнях ієрархії підприємства. Неможливо не виділити при цьому і господарські процеси як об'єкти бухгалтерського обліку. Усі господарські операції та господарські процеси пов'язані із ризиком їх здійснення, а відтак вимагають отримання достовірної інформації та необхідних знань для її застосування.

Обґрунтування припущення, що бухгалтерський облік може виступати інструментом управління ризиками підприємства, потребує вирішення наступних взаємопов'язаних завдань:

— визнання ризику (фактів господарської діяльності, пов'язаних з ризиком) у системі бухгалтерського обліку:

— вибір методичного інструментарію управління ризиками, притаманного системі бухгалтерського обліку.

Дослідження сутності ризику та порядку його відображення в системі бухгалтерського обліку дозволило розмежовувати причини, що спричиняють його виникнення (ризик-причина) та наслідки дії ризику (ризик-наслідок), що дало можливість встановити співвідношення ризик-причина з умовним фактом господарської діяльності, а ризик-наслідку з дійсним (реальним) фактом господарської діяльності (рис. 12.2).

Рисунок 12.2 - Взаємозв'язок господарських фактів, викликаних підприємницькими ризиками та об'єктів бухгалтерського обліку

Відповідно до існуючого законодавства, підґрунтям визнання підприємницьких ризиків у системі бухгалтерського обліку виступає принцип обачності дій, який передбачає при оцінюванні наданої у звітності інформації недопущення завищення активів і доходів або заниження витрат і зобов'язань підприємства. Іншими словами, принцип обачності дозволяє зменшити ризик суб'єктивізму при застосуванні облікових оцінок.

Разом з тим, як підтверджує практика, фактичне використання принципу обачності може породжувати невідповідність витрат і доходів звітного періоду, втрату збалансованості окремих показників активів і зобов'язань. Крім того, даний принцип нерідко використовують як інструмент маніпулювання обліковими даними, коли мова йде про створення завищених резервів сумнівних боргів або забезпечень майбутніх витрат.

У зв'язку з цим коректніші результати можна отримати при оцінюванні ступеню чутливості окремих об'єктів бухгалтерського обліку до ризику. Під принципом чутливості до ризику слід розуміти відображення у звітності фактичних та потенційних наслідків господарських операцій і подій, спираючись на оцінку їх чутливості до ризиків, пов'язаних з діяльністю підприємства.

12.2 Методи управління ризиками та їх інформаційне забезпечення

В інформаційному забезпеченні ймовірності виникнення ризиків з метою управління ними можна виділити наступні групи інформаційних масивів (табл.12.3).

Таблиця 12.3 Ознаки виникнення ймовірних ризиків за їх об'єктами і суб'єктами

Об'єкти і суб'єкти ризиків	Ознаки ймовірних ризиків
Активи (майно, інвестиції виробничі запаси, готова продукція, кошти, дебітори, та ін.)	Зменшення залишків, неузгодженість наявності з потребою для здійснення виробничо-фінансової діяльності високий відсоток зношеності майна, наявність неліквідів, простроченої в т.ч. сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості, затовареність продукції, незаконне привласнення та ін.
Пасиви (власний і залучений капітал)	Відсутність або різке зменшення власного капіталу, зокрема відсутність резервного капіталу ⁷ , високий рівень кредиторської заборгованості, несвоєчасна сплата кредитів банку, неплатоспроможність, ймовірний ризик банкрутства, пов'язаний з неплатоспроможністю
Вили діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна)	Зниження обсягів виробництва і реалізації, різке підвищення собівартості продукції, наявність рекламцій, претензій щодо якості продукції застосування застарілих технологій, слабе впровадження інновацій, недостатнє і несвоєчасне забезпечення паливом, сировиною, енергією, низька якість сировини і матеріалів; недостатньо розвинена фінансова, інвестиційна діяльність, збитковість цих видів діяльності, знецінення реальної вартості капіталу ⁷ (інфляція), збитковість біржових операцій, зміна обмінного курсу валюти, неповернення депозитних вкладів банками, зниження депозитної ставки; повне або часткове неповернення платежів за реалізовану продукцію, збільшення витрат на виробництво продукції, збитковість окремих галузей
Запобіжні (профілактичні) заходи	Невиконання запобіжних заходів безпеки, порушення правил протипожежної безпеки, зафіксовані факти порушення екологічної безпеки, відсутність придбання отрутохімікатів, медикаментів, препаратів, недотримання правил ветеринарних процедур, внесення отрутохімікатів в ґрунт, протруювання насіння з порушенням технологічних вимог
Склад і структура персоналу підприємства	Кадрова політика, плінність кадрів та її причини. Рівень забезпеченості висококваліфікованими кадрами. Неналежне оформлення трудових договорів, контрактів; політика матеріального стимулювання, спеціального харчування, соціально-побутового обслуговування, низька продуктивність праці, відсутність посадових інструкцій, факти порушення трудової дисципліни, відсутність договорів про повну матеріальну відповідальність, планування підвищення кваліфікації кадрів
Інформаційне забезпечення	Відсутність та необґрунтованість Положення про облікову політику (Наказу про облікову політику), недотримання облікової політики; відсутність або обґрунтованість службових інструкцій облікового персоналу, графіку документообігу і подання звітності; низький рівень застосування і впровадження комп'ютерних технологій, недоліки в організації і технології комп'ютеризації обліково-економічної роботи, використання застарілого нормативно-правового забезпечення обліку і звітності; застосування неадекватних господарській діяльності форм обліку тощо

Систематизація і групування інформації потрібні для визначення відповідних методів управління ризиками (табл. 12.4). Разом з тим, слід мати на увазі, що застосування нових методів управління ризиками зумовлюють необхідність адекватної організації інформаційних потоків.

Таблиця 12.4 Методи управління ризиками та їх інформаційне забезпечення

Назва заходів (методів)	Зміст заходів та рахунки для їх обліку
Резервування коштів на покриття втрат від ризиків та інші заходи самострахування ризиків	Створення резервного капіталу, резерву сумнівних боргів, безнадійної дебіторської заборгованості; резервування коштів для забезпечення майбутніх витрат на проведення гарантійних ремонтів проданої продукції покупцям; резервування коштів на виплату професійних відпусток, додаткових пенсій та ін.
Диверсифікація діяльності, активів	Організація нових, більш ефективних видів діяльності, зміни в складі активів (вкладання коштів в інші активи), цінних паперів, відкриття нових депозитних рахунків у банках. Такі операції обліковуються аналогічні відображенню в обліку процесів і активів статутної діяльності, але для відокремлення диверсифікаційних об'єктів викривають відповідні аналітичні рахунки
Передача ризиків третім особам (передача векселів та ін.)	Передача підприємствами права на отримання боргу комерційним банкам (факторинг), кредитування по заставу дебіторської заборгованості та ін. В обліку знаходить відображення оплата комісійних послуг за виконання означених операцій (рах. 94), а також операції з векселями, одержаними для забезпечення дебіторської заборгованості (рах. 34, 16. 62, 51, 37)
Заходи з мінімізації ризику	Укладання ф'ючерсних і форвардних контрактів, опціонів, хеджування господарських операцій (рахунки для обліку розрахунків з підприємствами та організаціями; Контрактні зобов'язання для обліку форвардних і ф'ючерсних контрактів, опціонів)
Система штрафних санкцій	Передбачення штрафів, пені в договорах з контрагентами для компенсації збитків підприємства; штрафні санкції, компенсації збитки за договорами про повну матеріальну відповідальність, за трудовими контрактами і договорами; покриття збитків за рахунок прибутку, за порушення і помилки, допущені в розрахунках за податками, відрахуваннями на соціальне страхування та іншими бюджетними платежами, а також пов'язаними з наданням державної цільової допомоги та ін. Використовуються рахунки для обміну розрахунків з установами, організаціями, підприємствами (62, 53. 64. 65. 68. 94, 36, 37)
Страхування господарських ризиків страховими компаніями	Страхування майна, посівів, тварин, фінансових ризиків, автотранспорту, відповідальності здійснюється з метою створення страхових резервів та їх використання для відшкодування різних видів витрат, збитки страхувальників у разі настання страхових випадки шляхом виплати страхових компенсацій і страхових сум. Для розрахунків зі страхування призначено рахунок 65, на якому облічують страхові платежі та відшкодування матеріального збитку страховими компаніями за повністю або частково пошкоджене майно, загиблі посіви, тварини.

Для управління ризиками в системі економічної безпеки підприємства використовують такі інструменти бухгалтерського обліку, як оцінка та резервування.

З метою забезпечення підвищення достовірності облікової інформації та мінімізації впливу ризику на капітал підприємства оцінка об'єктів обліку повинна здійснюватися за їх справедливою вартістю. Відповідно до норм П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» під справедливою вартістю розуміють суму, за якою може бути здійснений обмін активу, або оплата зобов'язання в результаті операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами.

Виходячи з вказаного визначення, справедлива вартість є індикатором оцінки спеціалістами служби економічної безпеки угод між обізнаними сторонами при прийнятті тих чи інших управлінських рішень щодо взаємодій з окремими контрагентами.

Таким чином, з позицій забезпечення економічної безпеки під справедливою вартістю розуміють поточну вартість об'єкта обліку на момент складання звітності (чи укладання угоди) з урахуванням впливу на цей об'єкт факторів зовнішнього середовища.

Іншим, не менш важливим інструментом, що забезпечує підвищення достовірності облікової інформації, є резервування. При цьому резерви поділяють на оцінюючі та прогнозні.

За своєю економічною сутністю оцінюючі резерви виступають елементом оцінки, пов'язаної з наслідками ризику. Іншими словами, оцінюючі резерви є одним із варіантів формування справедливої (поточної) вартості активів (дебіторської заборгованості) на дату складання звітності. Яскравим представником таких резервів у вітчизняній обліковій практиці виступає резерв сумнівних боргів, який створюють при визначенні ризику непогашення дебіторської заборгованості з метою забезпечення економічної безпеки підприємства.

На відміну від оцінюючих, прогнозні резерви (забезпечення майбутніх витрат і платежів) не мають прямого зв'язку з вартісною оцінкою активів і зобов'язань. Однак, їх формування впливає на фінансовий результат підприємства і відповідно на вартість його капіталу, що проявляється за кількома напрямками:

— зменшує фінансовий результат діяльності у звітному періоді на суму відрахувань у резерв;

— дозволяє урівноважити вплив витрат на фінансовий результат діяльності при існуванні значних коливань обсягів діяльності за періодами.

Резерви забезпечення майбутніх витрат і платежів являють собою своєрідну гарантію мінімізації ризику, пов'язаного з можливою втратою економічних вигод за певними напрямками діяльності підприємства. Відповідно до чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капітал, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, облік зазначених резервів здійснюють на відповідних субрахунках до рахунку 47 «Резерви майбутніх витрат та платежів» за наступними напрямками:

- ☐ резерв на виплати працівникам;
- ☐ резерв на виконання гарантійних зобов'язань;
- ☐ резерв на забезпечення інших виплат і платежів;
- ☐ резерв на забезпечення відновлення земельних ділянок тощо.

Резерви для покриття наслідків впливу професійних ризиків або ризиків зовнішнього середовища слід відображати по аналогії з резервним капіталом за рахунок нерозподіленого прибутку, а їх розмір повинен визначатися аналітиком з питань фінансово-економічної безпеки на основі оцінювання ймовірності втрати економічних вигод.

Створенню резервів сприяє пряме визнання впливу ризику, робить інформацію про них наочнішою та зрозумілішою у використанні як внутрішніми, так і зовнішніми користувачами. Тому з позицій економічної безпеки підприємства найбільший інтерес представляють два аспекти резервування:

- 1) обґрунтованість розміру резервів;
- 2) фактичне забезпечення створених резервів відповідними активами.

Відповідно до чинного бухгалтерського законодавства у балансі українських підприємств не передбачено виділення уособлених активів у грошовій формі, які характеризували б наповнення резервів, що за умови відсутності у підприємства наявних обігових коштів або високоліквідних активів на момент покриття наслідків ризику перетворює їх з реального інструменту управління лише в облікову категорію, що віртуально характеризує джерела утворення засобів підприємства.

З позицій економічної безпеки резерви повинні розглядатися двояко: з одного боку, як сума зарезервованих грошових коштів в активі балансу, а з іншого як джерело покриття окремих ризиків. Для цього доцільно на поточному рахунку підприємства відкрити окремий субрахунок «Резервний фонд грошових коштів», використання якого могло б забезпечити виконання вимог перед окремими групами акціонерів і кредиторів. Зрозуміло, що створення такого фонду потребуватиме відволікання з обороту значної частки обігових коштів, тому при його формуванні потрібно дуже зважено підходити до періодизації наповнення та граничного розміру грошових коштів, використовуючи при цьому професійне судження аналітика з питань фінансово-економічної безпеки.

Створення конкретних видів резервів передбачається в Статуті підприємства і, відповідно, в Положенні (Наказі) про облікову політику у відповідності з чинним законодавством і стандартами бухгалтерського обліку.

Величина резервного капіталу визначається власниками підприємства та обов'язково фіксується у засновницьких документах, але для господарських товариств і спільних підприємств вона не повинна бути нижче законодавчо встановленого мінімального розміру.

При страхуванні підприємницького ризику в обліку відображається сума зобов'язань підприємства за страховим договором у складі витрат відповідно до виду підприємницького ризику та виду господарської діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна), що в свою чергу викликає збільшення заборгованості суб'єкта господарювання перед страховою компанією.

12.3 Облік операцій хеджування, як засобу управління ризиками суб'єкта господарювання

Розвиток економічних відносин країни оцінюється за такими показниками, як інвестиційна привабливість, конкурентоспроможність, фінансова стійкість, платоспроможність суб'єктів господарювання.

Інформаційна база, яка забезпечує проведення оцінки та надання результатів діяльності підприємств, формується на підставі обліково-аналітичного забезпечення системи управління. Тому складання бухгалтерської звітності повинно ґрунтуватися на принципах достовірності, зрозумілості та повноти з метою отримання якісної інформації про господарську діяльність суб'єктів економічних відносин для здійснення аналітичних процедур, які є основою прийняття релевантних управлінських рішень.

Застосування хеджування в господарській діяльності підприємства вимагає формування додаткових статей та зміни значення наявних під впливом використання об'єктів та інструментів хеджування. Це, впливає на показники економічного аналізу, які характеризують фінансово-майновий стан суб'єкта господарювання.

Бухгалтерський облік як підсистема управління підприємством є інформаційною базою для здійснення інших управлінських функцій: планування, контролю та аналізу діяльності. На підставі оброблених облікових даних формується інформація про хеджування, що надається зацікавленим особам у вигляді звітності. Тому звітність підприємства є особливим елементом методу бухгалтерського обліку, яка слугує комунікаційним каналом передачі та обміну інформацією між підсистемами обліку, планування, контролю і аналізу.

З економічної точки зору хеджування є методом управління ризиками суб'єкта господарювання, який ґрунтується на здійсненні операцій купівлі-продажу похідних і непохідних (для валютних ризиків) фінансових інструментів шляхом укладення угод на біржовому або позабіржовому ринку та передбачає розробку відповідної стратегії (поведінки) підприємства. Застосування хеджування є обов'язковим, тому рішення приймається на основі аналізу переваг та недоліків і є суб'єктивним для кожного окремого суб'єкта господарювання.

В Україні підприємства не часто використовують способи хеджування для управління ризиками, навіть враховуючи динаміку зміни валютних курсів відносно національної валюти. Негативна тенденція хеджування ризиків вітчизняними підприємства пояснюється насамперед недосконалістю нормативно- правового регулювання та відсутністю активного ринку похідних фінансових інструментів.

З метою удосконалення положень нормативно-правових документів у частині бухгалтерського обліку операцій хеджування в табл. 12.5 наведено напрями удосконалення облікового забезпечення та проаналізовано порядок здійснення аналітичних процедур процесу хеджування.

Таблиця 12.5 Напрями удосконалення бухгалтерського обліку процесу хеджування: аналітичний аспект

Процес хеджування	Пропозиції щодо удосконалення обліку процесу хеджування	Аналітичне забезпечення процесу хеджування
Укладання договорів, розробка документації	- розробка форм первинних документів	- оцінка ризиків, аналіз фінансово-майнового стану; - оцінка ефективності хеджування (перспективна)
Операції з об'єктами хеджування	- відображення переоцінки на окремому рахунку, відкритому до рахунка об'єкта хеджування; - результати переоцінки в складі фінансових доходів та витрат; - заплановані операції як об'єкт хеджування вимагають відповідного їх обліку: відображення на позабалансових рахунках; коригування їх вартості з урахуванням наслідків оцінки інструментів хеджування	- порівняльний аналіз; - аналіз структури та динаміки об'єктів хеджування
Операції з інструментами хеджування	- виокремлення рахунків для обліку похідних фінансових активів та зобов'язань; - результати переоцінки в складі фінансових доходів та витрат з урахуванням поділу суми переоцінки на ефективну та неефективну частини; - вплив відображених у капіталі наслідків оцінки інструментів хеджування на фінансовий результат	- порівняльний аналіз; - аналіз структури та динаміки інструментів хеджування; - оцінка ефективності хеджування (поточна)
Формування фінансового результату	- фінансові доходи та фінансові витрати як основні складові фінансові результату від операцій хеджування	- факторний аналіз фінансового результату; - порівняльний аналіз; - аналіз структури та динаміки фінансового результату; - розрахунок показників фінансового аналізу

З огляду на перелічені недоліки документування та обробки вхідних даних, зауважимо, що інформаційне забезпечення, сформоване в системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності відповідно до чинного законодавства, не відповідає вимогам достовірності, релевантності та зрозумілості для потреб груп зацікавлених осіб.

З метою визначення впливу використання хеджування цінових ризиків на формування інформації у фінансовій звітності підприємства проаналізовано її показники, у складі яких відображаються операції з інструментами хеджування (табл. 12.6), з урахуванням запропонованих змін в обліковому відображенні процесу хеджування.

Таблиця 12.6 Показники фінансової звітності щодо операцій хеджування

Статті фінансової звітності	Характеристика статей звітності, у яких відображається інформація про операції хеджування
Звіт про фінансовий стан	
Довгострокова дебіторська заборгованість	сума довгострокових та короткострокових похідних фінансових активів у вигляді перерахованої варіаційної маржі, а також у випадку застосування опціонів - витрати, пов'язані з їх випуском та обігом
Інша поточна дебіторська заборгованість	
Капітал у дооцінках ¹	сума ефективної частини від переоцінки інструменту хеджування грошових потоків
Інші довгострокові зобов'язання	сума довгострокових та короткострокових похідних фінансових зобов'язань у вигляді отриманої варіаційної маржі, а також у випадку застосування опціонів - витрати, пов'язані з їх випуском та обігом
Інші поточні зобов'язання	
Доходи майбутніх періодів	доходи та витрати, пов'язані з операцією придбання фінансових інструментів та отриманням чи перерахуванням опціонної премії
Витрати майбутніх періодів	
Статті нефінансових активів (об'єктів хеджування)	збільшення вартості об'єкта хеджування на суму ефективної частини переоцінки інструменту хеджування грошових потоків
Статті переоцінки об'єктів хеджування	сума переоцінки об'єктів хеджування
Звіт про фінансові результати	
Інші фінансові доходи	позитивна зміна вартості інструментів та об'єктів хеджування; отримана опціонна премія
Фінансові витрати	негативна зміна вартості інструментів та об'єктів хеджування; витрати, пов'язані з операцією придбання фінансових інструментів; перерахована опціонна премія
Звіт про рух грошових коштів	
Рух коштів у результаті фінансової діяльності	надходження та витрати від похідних фінансових інструментів, виражені в грошових коштах

Використання хеджування для управління ціновими ризиками впливає на структуру та величину активу і пасиву, а також на дохідну та витратну частини фінансового результату. Тому під час прийняття рішення щодо застосування того чи іншого способу і виду хеджування необхідно проаналізувати, як зміниться фінансово-майновий стан підприємства. Адже з інформації, наведеної в табл. 12.5 та 12.6, можна зробити висновок, що змінюватиметься значення таких показників фінансового аналізу, як: платоспроможність, ліквідність, фінансова стійкість, рентабельність. Це впливає на загальний фінансово-майновий стан, що змінює інвестиційну привабливість, конкурентоспроможність та інші важливі для розвитку діяльності підприємства показники (табл. 12.7).

Таблиця 12.7 Зміна показників фінансово-майнового стану підприємства під впливом застосування хеджування цінкових ризиків

Підприємства під впливом застосування хеджування грошових потоків			
№ з/п	Показник	Характеристика показника	Характер зміни фінансово-майнового стану
Показники ділової активності			
1.	Оборотність активів (ресурсовіддача)	Чиста виручка від реалізації продукції Активи	хеджування передбачає збільшення вартості активів (варіація маржі, зміна справедливої вартості об'єкта хеджування, надходження та витрачання грошових коштів), що впливає на значення показника оборотності активів
	Оборотність власного капіталу	Чиста виручка від реалізації продукції Власний капітал	хеджування грошових коштів передбачає збільшення та зменшення власного капіталу підприємства (в частині переоцінки інструментів хеджування), що впливає на оборотність капіталу
2.	Період погашення кредиторської заборгованості	Середня кредиторська заборгованість x 360 Собівартість реалізації	хеджування впливає на суму кредиторської заборгованості (у складі якої відображаються похідні фінансові зобов'язання) та на собівартість реалізації (можливість планування витрат забезпечує мінімальну змінність собівартості)
Показники платоспроможності			
3.	Коефіцієнти ліквідності	Поточні активи Поточні пасиви	хеджування змінює значення поточних активів та зобов'язань і впливає на рівень ліквідності
Показники фінансової стійкості			
4.	Коефіцієнт автономії	Власний капітал Пасиви	ефективна частина від переоцінки інструментів хеджування грошових коштів збільшує власний капітал підприємства; похідні фінансові зобов'язання відображаються в пасиві, що впливає на значення показника, оскільки змінює величину зовнішніх зобов'язань та власного капіталу
5.	Коефіцієнт фінансової стійкості	Власний капітал + довгострокові зобов'язання Пасиви	
Показники рентабельності			
6.	Витратні показники	Відношення прибутку до собівартості реалізованої продукції або різних видів витрат підприємства	зменшення собівартості реалізації на суму переоцінки інструменту хеджування грошових потоків, що відображається в капіталі, впливає на дохідність витрат, яку характеризують витратні показники рентабельності
7.	Ресурсні показники	Відношення прибутку до вартості активів (капіталу) або їх складових	застосування хеджування впливає на вартість складових активів (капіталу), що характеризує зміну ресурсних показників рентабельності як у напрямку збільшення, так і в напрямку зменшення
8.	Доходні показники	Відношення валового прибутку, прибутку від операційної діяльності, чистого прибутку до чистого доходу від реалізації	хеджування впливає на суму чистого прибутку в частині формування прибутку від фінансової діяльності тому ефективність діяльності, зокрема доходні показники рентабельності, змінюватимуться під впливом застосування хеджування

У табл. 12.7 наведено окремі показники економічного аналізу, що характеризують фінансово-майновий стан підприємства. Для прийняття

обґрунтованих управлінських рішень необхідно враховувати вплив застосування хеджування на діяльність підприємства. Зважаючи на сучасні умови формування та функціонування економічних відносин між суб'єктами господарювання, що пов'язані насамперед з недосконалістю нормативно-правової бази та кризовим станом економіки, особливої уваги заслуговує економічний аналіз діяльності підприємств. За допомогою розрахунку окремих показників, які характеризують фінансово-майновий стан суб'єкта господарювання, здійснюється оцінка його ділової активності, платоспроможності, фінансової стійкості та рентабельності. Достовірне облікове забезпечення процесу хеджування дозволить отримувати оперативну та повну інформацію у вигляді показників фінансової звітності, що є базою для оцінки діяльності підприємства загалом.

Нормативно-правові документи щодо відображення облікової інформації у фінансовій звітності (НП(с)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності) регулюють розкриття лише окремих питань про фінансові інструменти як інструменти хеджування.

З метою формування достовірного інформаційного забезпечення, необхідного для планування, аналізу та контролю діяльності підприємства, запропоновано напрями удосконалення бухгалтерського обліку операцій хеджування, розглянуто вплив змін в обліковому відображенні на показники фінансової звітності та обґрунтовано необхідність практичного застосування наведених пропозицій для цілей економічного аналізу діяльності суб'єкта господарювання. Це забезпечить формування достовірного, повного і зрозумілого обліково-аналітичного інформаційного забезпечення процесу хеджування для прийняття релевантних управлінських рішень, що є важливою передумовою розвитку діяльності підприємств у сучасних кризових умовах функціонування економічних, політичних та суспільних відносин.

Тестові завдання:

1 Основні ознаки кризової ситуації з погляду фінансової стійкості:

- а) порушення пропорційності активів і пасивів,
- б) абсолютна ліквідність балансу,
- в) збільшення заборгованості підприємства по зобов'язаннях,
- г) високий рівень платоспроможності,
- д) ріст доходів,
- е) падіння прибутковості підприємства.

2. До якого виду реакції підприємства на його кризовий стан відноситься різке скорочення всіх видів витрат, закриття, розпродаж підрозділів, обладнання:

- а) наступальна тактика;
- в) вижидальна тактика;
- б) захисна тактика;
- г) оборонна тактика.

3. Реінжинірінг це:

- а) це різке покращення результатів діяльності підприємства за рахунок реструктурування та оновлення підприємства;
- б) це фундаментальне переосмислення та радикальне перепроєктування управлінських процесів, щоб різко покращити результати діяльності підприємства та його конкурентоспроможність;
- в) це фундаментальне переосмислення та радикальне перепроєктування ділових процесів, щоб різко, стрімко покращити результативні показники діяльності підприємства;
- г) це перепроєктування господарських процесів, щоб різко покращити результати його діяльності та отримати довгострокові конкурентні переваги.

4. До якої моделі виходу з кризової ситуації відноситься швидке реагування і спроможність швидко скоротити втрати.

- а) реактивне управління;
- б) активне управління;
- в) планове управління;
- г) антикризове управління.

5. Визначити, які заходи виконуються для відновлення структури балансу.

- а) ліквідація лишків запасів і незавершеного виробництва;
- б) створення комунікаційної мережі і нетрадиційних засобів зв'язку;
- в) сканування внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства;
- г) заходи щодо зростання обсягів продажу, рентабельності підприємства.

6. Конкурентні позиції підрозділу оцінюються за наступними показниками:

- а) частка ринку, рентабельність;
- б) стійкий ринок збуту, технологічна автономність;
- в) інноваційний потенціал, ступінь привабливості товарної марки;
- г) конкурентоспроможність продукції, потенціал рентабельності;
- д) характеристика продукції, конкурентоспроможність її за ціною та якістю;

7. Ступінь передбачуваності кризових явищ і ситуацій залежить:

- а) тільки від зовнішніх чинників, що не залежать від суб'єкту управління,
- б) тільки від внутрішніх чинників, що залежать від суб'єкту управління,
- в) від зовнішніх чинників, таких як політика держави щодо формування економічної інфраструктури і ін. і від внутрішніх чинників, таких як нестача фінансових коштів на модернізацію обладнання, низький рівень кваліфікації кадрів, нестача джерел достовірної інформації і ін.

8. Фінансові ризики відносяться до:

- а) чистих ризиків;
- б) спекулятивних ризиків;
- в) комерційних ризиків.

Контрольні питання:

1. Які види основні види фінансових ризиків?
2. Які основні принципи управління фінансовими ризиками?
3. Які бухгалтерські методи страхування фінансових ризиків можна виділити?
4. Який основний зміст політики управління фінансовими ризиками?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 16.07.99 р. № 996-XIV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>. – Законодавство України.
2. Про затвердження положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» [Електронний ресурс] : наказ МФУ від 31 грудня 1999 р. N318 – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>. – Законодавство України.
3. Бухгалтерський облік в Україні : навч. посібник / за ред. Р. Л. Хом'яка. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка» ; «Інтелект-Захід», 2009. – 728 с.
4. Бухгалтерський фінансовий облік : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ЖІТІ, 2009 – 912 с.
5. Голов С. Ф. Управленческий учет / С. Ф. Голов. – Харків : Издательство Фактор, 2009. – 784 с.
6. Карпушенко М. Ю. Організація обліку : навч. посіб. – Харків : Харківська академія міського господарства, 2011. – 247 с.
7. Лень В. С. Бухгалтерський облік в Україні. Основи та практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., які навчаються за освіт.-проф. прогр. бакалавра зі спец. «Облік і аудит» / В. С. Лень, В. В. Гливенко. – вид. 4-те. – Тернопіль : Навчальна книга ; Богдан, 2012. – 747 с.
8. Організація бухгалтерського обліку : навчальний посібник / за ред. В. Д. Леня. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 696 с.
9. Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : навчальний посібник / В. В. Сопко. – Київ : КНЕУ, 2006. – 487 с.

Навчальне видання

Сіренко Наталя Миколаївна
Баришевська Інна Володимирівна
Щербина Юлія Олегівна

Бухгалтерський облік в управлінні підприємством
курс лекцій

Відповідальний за випуск: Н. М. Сіренко

Технічний редактор: І.В. Баришевська

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 16,2.

Тираж 100 прим. Зам. №_

Надруковано у видавничому відділі

Миколаївського національного аграрного університету

54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкт видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013 р.